

Załącznik do uchwały Nr
Rady Powiatu w Lublinie
z dn. roku

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
NA LATA 2025-2028
POWIAT LUBELSKI

PRACOWNIA BADAŃ HISTORYCZNYCH MANSARDA

Zespół pod red. J. Studzińskiego

Lublin 2025

SPIS TREŚCI.

1. Wstęp	
2. Cel opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami	7
2.1. Cele wynikające z Ustawy o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami	7
2.2. Cele pozaustawowe	7
3. Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	9
4. Uwarunkowania zewnętrzne dotyczące opieki nad zasobami dziedzictwa kulturowego	
4.1. Krajowa polityka w dziedzinie opieki nad dziedzictwem kulturowym	10
4.2. Relacje Powiatowego Planu Opieki nad Zabytkami z dokumentami na poziomie województwa	12
4.3. Relacje Powiatowego Planu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Lubelskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	17
5. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu Kulturowego powiatu lubelskiego	19
5.1. Charakterystyka powiatu lubelskiego	19
5.2. Charakterystyka przyrodnicza	20
6. Analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu lubelskiego	22
6.1. Gmina Bełżyce	22
6.2. Gmina Borzechów	26
6.3. Gmina Bychawa	29
6.4. Gmina Garbów	34
6.5. Gmina Głusk	41
6.6. Gmina Jabłonna	45
6.7. Gmina Jastków	47
6.8. Gmina Konopnica	54
6.9. Gmina Krzczonów	58
6.10. Gmina Niemce	61
6.11. Gmina Niedrzwica Duża	65
6.12. Gmina Strzyżewice	68
6.13. Gmina Wólka	72

6.14. Gmina Wojciechów	76
6.15. Gmina Wysokie	81
6.16. Gmina Zakrzew	84
7. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	87
7.1. Definicja zabytku	87
7.2. Kategorie zabytków	87
7.3. Formy ochrony zabytków	89
7.4. Zestawienie zabytków nieruchomych	90
7.4.1 Zabytki wpisane do rejestru zabytków	90
7.4.2 Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków	100
7.4.3 Gminne Programy Opieki nad Zabytkami	116
7.4.4 Zabytki archeologiczne powiatu lubelskiego	118
7.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu lubelskiego	147
7.5.1. Gmina Bełżyce	147
7.5.2. Gmina Borzechów	148
7.5.3. Gmina Bychawa	148
7.5.4. Gmina Garbów	149
7.5.5. Gmina Głusk	150
7.5.6. Gmina Jabłonna	150
7.5.7. Gmina Jastków	150
7.5.8. Gmina Konopnica	151
7.5.9. Gmina Krzczonów	151
7.5.10. Gmina Niemce	152
7.5.11. Gmina Niedzwica Duża	152
7.5.12. Gmina Strzyżewice	153
7.5.13. Gmina Wólka	153
7.5.14. Gmina Wojciechów	154
7.5.15. Gmina Wysokie	154
7.5.16. Gmina Zakrzew	155
7.6. Promocja dziedzictwa kulturowego w powiecie lubelskim	155
8. Diagnoza stanu istniejącego i potencjału powiatu lubelskiego w zakresie opieki i ochrony zabytków – analiza szans i zagrożeń	157

9. Założenia programowe	159
9.1. Cele i zadania programu na lata 2025-2028	159
9.1.1 Cel priorytetowy programu	159
9.1.2 Cele operacyjne i podejmowane w ich ramach działania oraz zasady oceny realizacji Programu	161
10. Instrumentarium realizacji Powiatowego Programu Opieki Nad Zabytkami	167
11. Źródła finansowania programu	168
12. Literatura i źródła internetowe	171

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2025–2028” jest dziedzictwo kulturowe, na które składa się dorobek materialny i niematerialny zachowany na terenie powiatu lubelskiego. Program jako dokument o charakterze strategicznym, ma na celu ukierunkowanie i zoptymalizowanie działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, które stanowią istotny element popularyzacji historii i kultury regionu.

Program ma również służyć podejmowaniu działań związanych z inicjowaniem i koordynowaniem prac dotyczących ochrony zabytków, wskazywaniem roli dziedzictwa jako istotnego elementu życia zbiorowego, a także wspieraniem kreatywności mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego oraz lokalnych inicjatyw dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego.

Poniższy dokument stanowi fundament współpracy z gminnymi samorządami, właścicielami zabytków oraz Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Zarysowana w nim polityka Powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie narusza kompetencji gmin ani właścicieli obiektów zabytkowych. Zakres działania powiatu w obszarze dziedzictwa kulturowego określa ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tj. Dz. U. z 2018 r. poz. 995 ze zm.), która w art. 4 wskazuje powiat jako jednostkę realizującą określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym, m.in. w zakresie kultury oraz ochrony i opieki nad zabytkami.

Zawarte w Programie informacje stanowią podstawę do cyklicznej, czteroletniej realizacji, połączonej z bieżącą aktualizacją i monitoringiem. Niezwykle istotnym elementem w tym kontekście jest wsparcie aktywnego zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego powiatu. Program ma się przyczynić do intensyfikacji działań społecznych i edukacyjnych skierowanych do mieszkańców.

Jednym z zakładanych efektów realizacji Programu będzie postrzeganie Powiatu Lubelskiego jako miejsca atrakcyjnego zarówno kulturowo, jak i turystycznie. Warto podkreślić, że obszar powiatu wyróżnia się wyjątkowo cennym krajobrazem kulturowym, stanowiącym świadectwo historii i kultury nie tylko lokalnej i regionalnej, ale również ogólnonarodowej.

Zasadniczą przesłanką opracowania Programu jest kształtowanie świadomości oraz uwrażliwienie mieszkańców na potrzebę właściwego utrzymania i ochrony środowiska kulturowego, co ma także wymiar gospodarczy. Właściwe wykorzystanie i promocja lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w istotny sposób przyczyniają się do rozwoju lokalnej gospodarki – zadbane, odpowiednio oznakowane i wypromowane obiekty dziedzictwa przyciągają turystów.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami jest opracowywany na okres czterech lat. Z realizacji programu starosta sporządza sprawozdanie co dwa lata, które następnie jest przedstawiane i oceniane przez Radę Powiatu.

2. CEL OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

2.1. Cele wynikające z Ustawy o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami

„Powiatowy program opieki nad zabytkami dla powiatu lubelskiego na lata 2025-2028” został opracowany w celu realizacji zapisów ustawy z dn. 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. poz. 1292, z 2024 r., z późn. zmianami), która to ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami przez samorządy zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym jak i gminnym. Zgodnie z art. 87 ust. 1 cytowanej wyżej ustawy Zarząd Powiatu sporządza na okres czterech lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje Rada Powiatu. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji Zarząd Powiatu sporządza co dwa lata sprawozdanie, które następnie przedstawia Radzie Powiatu. Zgodnie z w/w ustawą - ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

2.2. Cele pozaustawowe

- opieka, ochrona, aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe powiatu oraz dążenie do materialnej poprawy stanu zabytków, ich odbudowy, adaptacji i rewitalizacji celem wykorzystania ich potencjału,

- planowe, konsekwentne oraz kompletne realizowanie zadań samorządowych w zakresie ochrony zabytków,
- realizowanie lokalnych i regionalnych projektów związanych z ochroną zabytków oraz krajobrazu kulturowego,
- dążenie do pełnej oceny stanu zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego powiatu poprzez aktualizację bazy informacyjnej o zabytkach powiatu,
- integracja ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, przyrodniczego w dokumentach planistycznych,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- prowadzenie działań w zakresie planowania przestrzennego oraz w gospodarce nieruchomościami,
- racjonalne wykorzystanie powiatowych funduszy na prace ratownicze, konserwatorskie i dokumentacyjne przy obiektach o szczególnych wartościach zabytkowych,
- wspieranie lokalnych projektów związanych z opieką nad zabytkami i ich zagospodarowaniem - adaptacją,
- upowszechnianie wśród właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych znajomości zasad konserwatorskich, zasad etyki i profilaktyki konserwatorskiej wraz z uświadamianiem odpowiedzialności za posiadane mienie zabytkowe,
- tworzenie, rozwijanie klimatu społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei opieki i ochrony zabytków z kształtowaniem postaw promujących działania chroniące zabytki jako źródło tożsamości, wiedzy i dumy z przeszłości i tradycji,
- eksponowanie poszczególnych zabytków poprzez umieszczanie tablic informacyjnych „Zabytek chroniony prawem” na obiektach wpisanych do rejestru zabytków zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259).

3. UREGULOWANIA PRAWNE DOTYCZĄCE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Zasadniczą podstawę prawną w zagadnieniu jakim jest ochrona zabytków w Polsce stanowi *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dn. 23 lipca 2003 r. (tekst jednolity: Dz. U. poz. 1292, z 2024 r., z późn. zmianami), która wprowadziła i sprecyzowała pojęcia - ochrony i opieki nad zabytkami. W myśl przepisów tejże ustawy ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W ustawie zostały zdefiniowane obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków Zarządu Powiatu należą w szczególności:

- sporządzanie (na okres 4 lat) Programu Opieki nad Zabytkami (art. 87); uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (art. 18 i 19), który to program służy celom określonym w Ustawie (wymienionym w kolejnym rozdziale niniejszego opracowania). Następnie program przyjmuje Rada Powiatu, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego

konserwatora zabytków, po czym jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu starosta sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie powiatu.

Pozostałe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków:

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292),
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2024 poz. 1130)
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r., poz. 774),
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478),
- Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U. z 2018 r., poz. 2337)
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2024 r., poz. 1491),
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r., poz. 54),
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2024 r., poz. 1145),
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385),
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2024 r. poz. 725),
- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r., poz. 87)
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1465)
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r., poz. 2393).
- Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dn. 20 listopada 2020 w sprawie ujednolicenia prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 poz. 56)

We wspomnianym Obwieszczeniu wprowadzono nowy wzór karty adresowej Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ) oraz szczegółowo została omówiona forma jej sporządzania oraz tryb włączania i wyłączenia z GEZ. Zmiany przedstawiono w § 14, 15, 17 i 18.

Rozporządzenia:

- 1) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- 2) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650);
- 3) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 75, poz. 706);
- 4) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1302);
- 5) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304);
- 6) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- 7) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2014 r. poz. 399);
- 8) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytku za granicę (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- 9) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661);
- 10) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym

do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2015 r. poz. 1789);

11) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10.2019 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886);

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE DOTYCZĄCE OPIEKI NAD ZASOBAMI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Krajowa polityka w dziedzinie opieki nad dziedzictwem kulturowym

- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami (przyjęty przez Radę Ministrów, uchwała nr 242 z dn. 8 grudnia 2023 r.), opracowany przez Departament Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego;

W obecnie obowiązującym *Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026*, położono nacisk na nowe dziedziny wynikające ze zmian zachodzących w otaczającym nas środowisku (dynamiczny rozwój cyfryzacji, zmiany w przepisach prawa, pandemia i inne tego typu zjawiska). Wymieniano zagrożenia wynikające z intensyfikacji procesów budowlanych, modernizacyjnych czy adaptacyjnych, będących efektem ciągłego rozwoju Polski. Wskazano na konieczność przyspieszenia postępowań administracyjnych w zakresie decyzji odnośnie do praw do konkretnego zabytku lub obszaru chronionego wokół niego.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

4.2. Relacje Powiatowego Planu Opieki nad Zabytkami z dokumentami na poziomie województwa

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie lubelskim na l. 2023- 2026

(przyjęty uchwałą nr DXVIII/9149/23 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dn. 14.11.2023 r.)

Powyższy dokument ma charakter uzupełniający w stosunku do innych aktów planowania dotyczących województwa lubelskiego i w niewielkim stopniu odnosi się do problemów Powiatu związanych z zabytkami. W treści opracowania szeroko omówiono elementy współtworzące dziedzictwo kulturowe regionu, krajobraz kulturowy i dziedzictwo niematerialne. Wyszczególniono zabytki znajdujące się w posiadaniu województwa lubelskiego oraz nakłady na remonty przeprowadzone w latach 2019-2023. Ponadto wskazano cele i kierunki działań Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 bez uszczegóławiania konkretnych wskazań.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego (PZPWL)

opracowany przez Zarząd Województwa Lubelskiego, z perspektywą do roku 2030

(przyjęty uchwałą nr XI/162/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dn. 30.10.2015 r.)

Powstały we współpracy z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Lublinie PZPWL kładzie nacisk na wartości dziedzictwa kulturowego i konieczność ich ochrony, gdyż stanowią przesłankę do aktywizacji społecznej i gospodarczej województwa,

a także istotny czynnik zachowania kulturowej odrębności i tożsamości regionu, na który ważny wpływ ma transgraniczność. Ponadto odnotowano, korzyści płynące z realizacji wcześniejszych założeń dotyczących ochrony i wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego, pośród których należy odnotować:

- wzmożone tempo prac związanych z rewaloryzacją zespołów zabytkowych,
- poprawa standardu funkcjonalnego i technicznego wybranych zabytków nieruchomych, głównie obiektów sakralnych, pałaców, dworów, willi i kamienic oraz rozwój szlaków turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe regionu.

Ponadto podkreślono, że po akcesji Polski do UE w kilku miastach przyspieszono proces rewitalizacji substancji zabytkowej na skutek pozyskania przez samorządy unijnych funduszy. Odnotowano brak kompleksowych działań rewitalizacyjnych, niejednokrotnie powodujących niekorzystne zmiany w krajobrazie kulturowym, głównie w odniesieniu do struktury zabytkowej i zabudowy śródmiejskiej oraz stanu technicznego części obiektów zabytkowych. Szczególnym problemem jest dysharmonia wynikająca z braku powiązań obiektów nowoprojektowanych z obiektami zabytkowymi. Dotyczy to przede wszystkim obszarów podlegających silnej presji inwestycyjnej. W Planie ustalono, że polityka regionalna w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego będzie przejawiała się w kompleksowym podejściu do dziedzictwa kulturowego oraz w eksponowaniu wyróżniających się historycznie przestrzeni kulturowych. W związku z powyższym wyznaczono następujące kierunki:

1. Ochrona obiektów dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym, europejskim i krajowym realizowana poprzez ich wykorzystanie zgodne z rangą oraz włączenie w system ochrony światowego i krajowego dziedzictwa.

2. Ochrona i opieka nad zabytkami nieruchomymi realizowana poprzez: rewaloryzację oraz rewitalizację układów urbanistycznych, ruralistycznych i przestrzennych; ochronę przed niewłaściwą zabudową; eksponowanie miejsc pamięci narodowej, w tym miejsc wydarzeń i walk historycznych; uczytelnianie reliktyw zabytków archeologicznych.

3. Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego realizowana poprzez: tworzenie parków kulturowych; zachowanie i konserwację zieleni komponowanej; ochronę historycznych panoram obiektów i zespołów urbanistycznych; ochronę zagrożonych zanikiem tożsamości historycznie ukształtowanych krajobrazów rolniczych, ochronę i odtwarzanie historycznych przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym; tworzenie szlaków kulturowych.

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 r.

(przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Lubelskiego Nr XXIV/406/21 z dn. 29 marca 2021 r.)

W części dotyczącej kultury w *Strategii* podkreślono zróżnicowany i atrakcyjny krajobraz kulturowy regionu charakteryzujący się znacznym nasyceniem zabytkami architektury oraz obiekty o dużej wartości artystyczno-historycznej (s. 18). Wskazano funkcjonowanie na terenie powiatu turystycznych szlaków dziedzictwa kulturowego: Renesansu Lubelskiego, Partyzancki, Przenikania Kultur, Pamiątek Kultury Żydowskiej, Szlak Rezydencji Magnackich, Architektury Sakralnej.

Mając na uwadze pełne wykorzystywanie walorów przyrodniczo-kulturowych regionu wskazano na konieczność rozwoju kompleksowych produktów turystycznych, która to kwestia została podniesiona w Celu strategicznym 3.4 (s.77). Wymieniono w nim potrzebę:

- kreowania, rozwijania oferty oraz infrastruktury ośrodków łączących funkcje edukacyjne, kulturalne i rekreacyjne, wykorzystujących nowe trendy w turystyce;
- wspierania tworzenia kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o marki regionalne i terytorialne – pakietowanie i sieciowanie, w tym kształtowanie spójnego układu szlaków rowerowych o znaczeniu europejskim, krajowym, regionalnym i lokalnym:
- rozwijania produktów i ofert wydarzeń wykorzystujących unikalne zasoby lokalne (m.in. kuchnię, wydarzenia historyczne, tradycje, materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, walory środowiskowe, wydarzenia związane z przejawami współczesnej twórczości artystycznej, wydarzenia sportowe);
- upowszechniania nowoczesnych, wykorzystujących technologie cyfrowe form dostępu do kultury i informacji o zasobach przyrodniczych;
- rozwoju infrastruktury sprzyjającej tworzeniu zróżnicowanej oferty opartej o różne formy turystyki (np. kajakową, rowerową, nordic walking, konną, kulturową, historyczną, przyrodniczą, kulinarną itp.);
- wspierania rozwoju przemysłów kreatywnych oraz przemysłów kultury, przedsiębiorczości bazującej na lokalnych zasobach, dziedzictwie kulturowym i usługach edukacyjnych;
- integrację współpracy, promocji, informacji i zarządzania w turystyce w oparciu o działający w Polsce system: Polska Organizacja Turystyczna – Regionalne Organizacje Turystyczne – Lokalne Organizacje Turystyczne;
- rozwoju usług i infrastruktury sportowej, rekreacyjnej;

- Fundusze Europejskie dla Lubelskiego na lata 2021-2027

(przyjęty przez Zarząd Woj. Lubelskiego Uchwałą nr CDXVII/7223/2022 z dn. 13.12.2022 r.,
zatwierdzony przez Komisję Europejską decyzją wykonawczą nr C (2022) 8382 z dn.
24.11.2022 r.)

Pieniądze dostępne w ramach polityki spójności zostaną przeznaczone na realizację inwestycji w obszarze innowacji, przedsiębiorczości, cyfryzacji, ochrony środowiska, efektywności energetycznej, edukacji, rynku pracy i spraw społecznych, infrastruktury transportowej, **ochrony zdrowia, kultury i turystyki** oraz zintegrowanych inwestycji terytorialnych. Wnioski, które nadal można składać, dotyczą celu strategicznego nr XI Rozwój zrównoważony terytorialnie obejmują kwestie m.in:

- rewitalizacji obszarów zdegradowanych
- rozwoju obszarów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych
- ochrony, rozwoju i promowania materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego (w tym wspieranie projektów związanych z kulturą m.in. renowację zabytków; architektury sakralnej i rezydencjonalnej, digitalizację zbiorów muzealnych oraz inicjatywy edukacyjne promujące regionalne dziedzictwo)

Całkowita kwota przewidziana na powyższe działania pochodzi z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego wynosi - 230 696 811 €.

4.3. Relacje Powiatowego Planu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Lubelskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

- Strategia Rozwoju Powiatu Lubelskiego na lata 2016-2022 (z perspektywą roku 2030)

W Strategii Rozwoju Powiatu Lubelskiego (dalej SRPL) stosunkowo niewiele miejsca poświęcono kwestiom związanym z zabytkami. W rozdziale - Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej powiatu, w części - Lokalizacja, przestrzeń, środowisko i kultura, na s. 24-7 – wymieniono w tabelach zabytki nieruchome i archeologiczne wpisane do rejestru zabytków, z komentarzem w wyjątkowo skondensowanej formie wskazującym na zły stan zachowania większości z nich i konieczność powiązania z ruchem turystycznym. W podrozdziale 3.9 dotyczącym turystyki odnotowano szlaki turystyczne oraz związane z nimi atrakcje (s. 55-58). W dalszej części, w analizie SWAT (s. 72) jako silne strony wskazano m.in. korzystną lokalizację powiatu na szlakach drogowych, wysokie walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe, stanowiące bodziec dla rozwoju turystyki. Pośród szans wymieniono –

konieczność wykorzystania walorów przyrodniczych, rosnący popyt na usługi turystyczne i rozwój bazy noclegowej.

Priorytety wskazane w SRPL:

1. Rozwinięty rynek pracy i sprawnie funkcjonująca gospodarka
2. Lepszy dostęp do infrastruktury i usług publicznych poprawiających jakość życia mieszkańców
3. Sprawna i przyjazna dla ludzi i biznesu administracja - w niewielkim stopniu kładą nacisk na wykorzystanie obiektów zabytkowych jako jednego z motorów gospodarki.

Pośród celów operacyjnych wyszczególnionych w Strategii jedynie w części 1.4. Rozwój branży turystycznej w oparciu o zintegrowane produkty turystyczne w bardzo skondensowanej formie powiązano zabytki z rozwojem ruchu turystycznego.

5. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ORAZ ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU LUBELSKIEGO

5.1. Charakterystyka powiatu lubelskiego

Powiat Lubelski jest jednym z dwudziestu powiatów (oraz 4 miast na prawach powiatu) wchodzących w skład Województwa Lubelskiego i jest częścią podregionu lubelskiego. Zajmuje obszar 1 680 km², co stanowi 6,7% powierzchni całego województwa i 0,54% powierzchni Polski). Graniczy z powiatami: łęczyńskim, świdnickim, janowskim, kraśnickim, krasnostawskim, biłgorajskim, opolskim, puławskim i lubartowskim. Z wyjątkiem

niewielkiej, wschodniej części usytuowany jest wokół miasta Lublina, które jest jednocześnie stolicą województwa. Na terenie Powiatu Lubelskiego znajdują się dwa miasta (Bełżyce i Bychawa) i 354 miejscowości wiejskich, w tym 347 sołectw. Zamieszkiwany jest przez 153 894 mieszkańców, z czego 51 % stanowią kobiety, a 49 % mężczyźni. W Bełżycach mieszka około 5% populacji całego powiatu (6591 mieszkańców), natomiast w Bychawie około 3,7% populacji (4959 mieszkańców). W skład powiatu wchodzi dwie gminy miejsko – wiejskie (**Bełżyce i Bychawa**) oraz 14 gmin wiejskich: Borzechów, Garbów, Głusk, Jabłonna, Jastków, Konopnica, Krzczonów, Niedrzwica Duża, Niemce, Strzyżewice, Wojciechów, Wólka, Wysokie, Zakrzew. Specyfika Powiatu Lubelskiego to przede wszystkim położenie wokół **Lublina** - stolicy województwa i największego miasta po wschodniej stronie rzeki Wisły, które stanowi także administracyjne centrum Powiatu Lubelskiego.

Dominującą branżą na terenie Powiatu jest przemysł rolno-spożywczy, co niewątpliwie jest związane pozycją potentata na rynku uprawy roślin, warzyw i owoców. Większość producentów w tej dziedzinie to osoby indywidualne, należy jednak odnotować dwie zarejestrowane grupy producenckie: Spółdzielcza Grupa Producentów "ATUT" z siedzibą w Babinie (gm. Bełżyce) oraz Grupa Producentów Trzody Chlewnej BEKON Sp. z o.o. z siedzibą w Maryninie (gm. Konopnica).

Znacznie mniejszą rolę na terenie Powiatu odgrywają firmy w szeroko rozumianym przemyśle, pośród których największe to:

- Sigma S.A. w Jastkowie – producent maszyn górniczych
- Orzeł S.A. z Ćmiłowa
- Multivac Sp. z o.o. w Jastkowie
- Fabryka Maszyn i Urządzeń Przemysłu Spożywczego Spomasz S.A. w Bełżycach,

Stosunkowo skromne uprzemysłowienie Powiatu oraz zachowanie zasady zrównoważonego rozwoju spowodowały, że drugim dominującym kierunkiem rozwoju gospodarczego stała się turystyka oparta na walorach naturalnych oraz powiązane z nią usługi handlowe i turystyczne.

5.2. Charakterystyka przyrodnicza

Powiat lubelski znajduje się na terenie Wyżyny Lubelskiej, w obrębie dziewięciu jednostek geomorfologicznych: Wysoczyzny Lubartowskiej, Płaskowyżu Nałęczowskiego, Równiny Bełżyckiej, Kotliny Chodelskiej, Wzniesień Urzędowskich, Płaskowyżu Świdnickiego,

Wyniosłości Giełczewskiej, Padołu Zamojskiego i Roztocza Zachodniego. W całości położony jest w dorzeczu Wisły, powiązany ze zlewiskiem Morza Bałtyckiego.

Region należy do mało zasobnych w wody powierzchniowe. Większość wód zbiera największa rzeka powiatu - Bystrzyca ze swymi dopływami, odprowadzając je do Wieprza. Pozostałe większe rzeki to: Bystra, Ciemięga, Chodelka, Czechówka, Czerniejówka, Giełczew, Kosarzewka, Krężniczanka, Kurówka, Minina i Por. Ważnym elementem środowiska przyrodniczego powiatu są obszary prawnie chronione, które zajmują 18,2% powierzchni. Na szczególną uwagę zasługują dwa Parki Krajobrazowe: Krzczonowski Park Krajobrazowy (gminy Krzczonów i Jabłonna) i Kozłowiecki Park Krajobrazowy (gmina Niemce), cztery Obszary Chronionego Krajobrazu: Chodelski, Czerniejowski, Dolina Ciemięgi i Kozi Bór, oraz rezerваты: Chmiel, Las Królewski, Olszanka i Podzamcze. Na terenie Powiatu nie zarejestrowano obszarów Natura 2000. Powiat lubelski charakteryzuje się bardzo niską lesistością (na poziomie 10,2%), przy wskaźniku dla Polski równym 29,4%, a dla województwa 23,2%. Na terenie gminy Krzczonów odnotować należy sześć pomników przyrody nieożywionej - „Głaz Szwedzki” w miejscowości Krzczonów-Sołtysy, głaz narzutowy w Nowinach Żukowskich oraz cztery źródła w miejscowościach - Krzczonów-Sołtysy, Krzczonów III, Walentynów i Piotrkówek. Ponadto w rezerwacie Las Królewski znajdują się następujące pomniki przyrody ożywionej - płat cieszyńianki wiosennej, wiąz szypułkowy; w Lesie Chmielowskim buk pospolity oraz trzy lipy drobnolistne w Krzczonowie. Niezwykle cennym walorem przyrodniczym sporadycznie występującym na obszarze województwa lubelskiego są dwie kilkukilometrowe aleje lipowe łączące Kozłówkę z folwarkami ordynacji Nasutów – Pólko – Dys i Stoczek – Pólko oraz aleja kasztanowców Pólko – Stoczek.

6. ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU LUBELSKIEGO

6.1. Gmina Bełżyce

Pierwsza wzmianka dotycząca **Bełżyc** pochodzi z 1349 r., gdy Rafał z Tarnowa przeniósł wsie Bełżyce oraz Wrotów na prawo niemieckie. Bełżyce wniosła mu w posagu Dzierżysława z Wielowsi, córka Dzierżykraj dzierżawcy dóbr królewskich. W 1417 r. bracia Jan i Spytko Tarnowscy uzyskali od króla Władysława Jagiełły przywilej zezwalający na lokację miasta na prawie magdeburskim oraz czwartkowe targi i prawa składu. Lokacja miasta stała się procesem na szeroką skalę, gdyż z tego okresu pochodzą pierwsze wzmianki o kościele (1425) i zamku (1416). Pierwsza świątynia była drewniana, natomiast zamek murowany i wg Długosza miał baszty oraz wały. Obie te budowle należy wiązać z Tarnowskimi (zapewne z Rafałem), gdyż dopiero w 1446 r. pojawił się nowy właściciel - Jan Pilecki, wymieniony przy okazji zjazdu szlachty małopolskiej, na którym zaproponowano tron Polski Kazimierzowi Jagiellończykowi. W szybko rozwijającym się mieście licznie osiedlali się rzemieślnicy, wśród których najprężniej działali krawcy zrzeszeni w cechu od 1570 r. i kuśnierze 1578 r. W końcu XVI w. dobra bełżyckie przeszły na własność rodziny Orzechowskich związanej z ruchem reformacyjnym. Z ich inicjatywy w Bełżycach odbyły się synody kalwińskie oraz założono gimnazjum. W końcu XVI w. Orzechowscy zezwolili na osiedlanie się w mieście arianom i Żydom. W tym czasie wybudowano szkołę ariańską, synagogę oraz mykwę. Z bełżyckich Żydów wywodził się Jakub z Bełżyc zwany Nachmanem, słynny XVI-wieczny lekarz, uczony i kaznodzieja. Załamanie trwającego niemal dwa stulecia okresu prosperity nastąpiło po poł. XVII w., gdy miasto zostało zniszczone w trakcie kolejnych kataklizmów wojennych: „Potopu”, najazdu tatarskiego i wojen „północnych”. XVIII-wieczni właściciele – Gałęzowscy – pomimo uzyskania od króla Augusta II zgody na cztery jarmarki nie ożywili gospodarczo miasta. Dopiero bracia: Witold i Konstanty Brzezińscy, posiadający dobra bełżyckie w l. 1818-1877 zainicjowali proces przywracania miastu świetności, jakkolwiek początek ich władania był niefortunny, bowiem w 1823 r. wielki pożar niemal doszczętnie zniszczył zabudowę wokół rynku i głównych ulic oraz okazały ratusz. Z ich inicjatywy przebudowano w 1829 r. popadający w ruinę zamek na gorzelnię, ponadto w tym czasie wybudowali reprezentacyjną siedzibę otoczoną parkiem. Działalność Brzezińskich zaowocowała napływem ludności chętnej do osiedlania się w mieście i wzrostem zamożności mieszczan bełżyckich. Pomimo tego Bełżyce w 1869 r. utraciły prawa miejskie.

W 1913 r. wielki pożar niemal całkowicie zniszczył drewnianą zabudowę miejską oraz większość murowanej zabudowy przyrynkowej. Stopniowa odbudowa miasta w okresie międzywojennym, dopiero pod koniec l. 30 XX w. przyniosła pełne odtworzenie zabudowy na działkach. Lata okupacji niemieckiej przyniosły stosunkowo niewielkie zniszczenia tkanki miejskiej, zapewne dlatego Bełżyce odzyskały prawa miejskie już w 1958 r.

Pośród zabudowy miejskiej wyróżnia się kościół parafialny pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła wybudowany 1654-1695. Pierwsza świątynia - XV-wieczna, drewniana istniała przez niemal dwa stulecia, jej dzieje były burzliwe z uwagi na fakt występowania w Bełżycach licznych skupisk kalwinów, którzy użytkowali ją od 1558 r. do 1644 r. Po odzyskaniu kościoła proboszcz Wojciech Ościechowski i właściciel dóbr krężnickich Feliks Szaniawski wspólnie ufundowali nową świątynię. Ponadto na terenie d. cmentarza przykościelnego znajduje się dzwonnica z 1857 r., natomiast w pobliżu - plebania z 1925 r.

Babin – wieś pierwszy raz wzmiankowana w 1311 r. w dokumencie Władysława Łokietka jako własność Zdzisława, w związku z uwolnieniem części Babina, do niego należącej, z sądownictwa kasztelana lubelskiego. Zdzisław, jak wynika z kolejnych zapisów źródłowych był jednym z kilku współwłaścicieli wsi, spośród których byli także Pszonkowie. Około 1480 jeden z nich Piotr skupił w ręku wszystkie działki. Jego syn – Stanisław był współzałożycielem wraz z sędzią lubelskim Piotrem Kaszowskim tzw. Rzeczpospolitej Babińskiej tj. grupy literacko-towarzyskiej, której uczestnikami byli m.in. Jan Kochanowski, Mikołaj Rej i Mikołaj Sęp-Sarzyński. W trakcie spotkań grupy komentowano w satyrycznej formie bieżącą politykę oraz rywalizowano opowiadając najbardziej nieprawdopodobne historie. W miejscu spotkań grupy tzw. giełdzie, w 1641 r. wzniesiono krzyż, który 1841 r. obudowano ceglana kapliczką, co zostało uwiecznione tablicą inskrypcyjną. Po śmierci Pszonki - Kaszowski jeszcze przez 12 lat patronował babińskiemu towarzystwu, podtrzymując tradycje pierwszych lat. Rzeczpospolita Babińska przetrwała do 1677 r., kiedy to zmarł ostatni przedstawiciel rodu Pszonków. Po Pszonkach - dobra babińskie należały do Tarłów, sióstr Starzyńskich, Kordzikowskich, Zaráńskich, Osieckich i Nowakowskich, którzy posiadali je do reformy rolnej w 1944 r. Z przekazów archiwalnych wynika, że już przed 1452 r. w Babinie istniał dwór o charakterze obronny. Być może należy go wiązać z Pszonkami, którzy w tym czasie byli częstkowymi posiadaczami wsi. Dwór był wzmiankowany w XVI-wiecznej literaturze, jednak bez przywołania szczegółowych opisów. Jego lokalizacja zapewne odpowiada stanowi odnotowanemu na mapie z 1804 r. tj. płn.-wsch. część

miejsowości. Dwór ten rozebrano pod koniec XIX w. Drugi dwór, znajdujący się na przeciwległym krańcu wsi, był posadowiony w miejscu zachowanej obecnie siedziby, wzniesionej w 1907 r. i rozbudowanej w l. 20 XX w. Wokół dworu zachował się park krajobrazowy, murowane budynki gospodarcze (spichlerz i czworak) oraz drewniany dom ogrodnika z l. 20 XX w.

Chmielnik – wieś zapewne założona w 2 poł. XVIII w., stanowiąca własność szlachecką. Na mapie z 1804 r. naniesiony jest zespół dworski w zlokalizowany w północno-wschodniej części miejscowości, do którego prowadziła szeroka aleja. W 1827 r. wymieniono cztery murowane budynki zapewne z dworem. Na pocz. XX w. majątek rozparcelowano. Obecnie z zespołu dworskiego zachował się dwór (użytkowany jako budynek gospodarczy) oraz park w szczątkowej formie.

Jaroszewice – niewielka miejscowość zapewne założona w 2 poł. XVIII w., odnotowana na mapie z 1804 r. W jej zachodniej części znajdował się dwór, który w 1827 r. wymieniony jest jako siedziba zarządcy folwarku. W poł. XIX w. wybudowano kolejny drewniany dwór, wokół którego założono park krajobrazowy.

Krężnica Okrągła – własność szlachecka, pierwszy raz wzmiankowana w 1416 r., gdy wymieniono jej właściciela Spytkę Tarnowskiego z Jarosławia. W 1428 r. część wsi posiadał Jan Tarnowski wojewoda krakowski. Według Długosza istniał tu drewniany kościół w XV w., będący filią parafii w Bełżycach. Od połowy XIX w. brak jest informacji o kościele. Stosunkowo rozległe dobra krężnickie składały się z kilku folwarków, których centrum stanowił dwór usytuowany w zachodniej części miejscowości. Obecnie zachowany drewniany dwór pochodzi z k. XIX w., jego pierwotna bryła została zniekształcona przebudowami z lat 1956 i 1970. Wokół dworu zachował się XVII-wieczny park, przekształcony w XIX w. na krajobrazowy oraz murowany czworak i obora z przełomu XIX/XX w.

Matczyn – miejscowość odnotowana w dokumentach źródłowych z 1409 r. w związku z częstkową własnością Stefana. Rozdrobnienie własnościowe utrzymało się do końca XVI w. Większość wymienionych w tym okresie właścicieli to szlachta zagrodowa. W 1605 r. z fundacji Krzysztofa Ziemeckiego właściciela dóbr wzniesiono drewniany kościół, przy którym znajdował się przytułek dla starców. W 1679 r. z inicjatywy właściciela Andrzeja Pszonki miała miejsce erekcja parafii. Kolejną także drewnianą świątynią wybudowano dzięki fundacji Jana Tańty, wojewody lubelskiego. Po zakończeniu prac budowlanych związanych z nowym kościołem w 1947 r., dawną świątynię pozostawiono opuszczoną. W 1981 r.

translokowano ją do Muzeum Wsi Lubelskiej, gdzie została odrestaurowana i ponownie złożona. W poł. XVIII w. wieś należała do Tarłów, a następnie Poniatowskich. Kolejnymi właścicielami byli Ligowscy, którzy pozostali nimi do reformy rolnej w 1944 r.

Dwór Ligowskich w Matczynie

Dobra Matczyn składały się z trzech folwarków Matczyn, Wojciechów i Jadwinin. Dla Ligowskich wzniesiono na przełomie XIX/XX w. nowy murowany dwór, zachowany do dziś. Wokół dworu zachował się fragmentarycznie XIX-wieczny park krajobrazowy oraz murowana zabudowa gospodarcza z k. XIX w. – obora, chlewnia i spichlerz. Obecnie w zespole, będącym własnością starostwa powiatu lubelskiego działa Dom Pomocy Społecznej

Skrzyniec – wieś pierwszy raz odnotowana w 1409 r. jako Chrlenecz, pod nazwą bardziej zbliżoną w brzmieniu do dzisiejszego tj. Crziniec pojawiła się w 1531 r. W tym czasie wieś należała do licznych współwłaścicieli, pośród których jako pierwszego odnotowano Mikołaja. Rozdrobnienie własnościowe utrzymywało się w poł. XVI w. W XVIII w. w Skrzyńcu znajdował się drewniany dwór z rozległym stawem, jeszcze istniejący w poł. XIX w. Dobra skrzynieckie zostały rozparcelowane w 1895 r., obecnie brak śladów po zabudowie dworskiej.

Wronów – wieś stanowiła rozdrobnioną własność szlachecką, wśród licznych współwłaścicieli jako pierwszego wymieniono w 1409 r. w dokumentach - Otę Żegocica z Wronowa. Na Topograficznej Karcie Królestwa Polskiego z 1842 r. naniesiono dwór usytuowany w zachodniej części wsi. Obecnie zachowały się jedynie pozostałości parku datowanego na 2 poł. XVIII w.

Wierzchowiska – miejscowość stanowiąca własność szlachecką, wzmiankowana w 1452 r. w związku ze sprzedażą dwóch działów w Wierzchowiskach należących do Mikołaja z Chrzeńca (tj. Skrzyńca) Maciejowi z Chrzanowa. W 1531 r. odnotowano jako właściciela Walentego Sobieskiego, zaś w 1569 r. Matczyńskiego. Siedziba właścicieli znajdowała się w północnej części miejscowości. W XIX w. towarzyszyły jej zabudowane w czworobok murowane budynki gospodarcze oraz park. W kolejnych stuleciach częstokrotnie zmieniali się właściciele majątku, który ostatecznie trafił w ręce Tenenwurcla, ten zaś rozprzedał go na części kolonistom w 1891 r. Podział dóbr miał istotny wpływ na stan techniczny dworu i jego stopniowy zanik w krajobrazie. Obecnie zachowały się jedynie pozostałości parku krajobrazowego.

6.2. Gmina Borzechów

Obszar obecnej gminy **Borzechów** położony był we wczesnym średniowieczu na uboczu królewskiego gościńca z Lublina przez Konopnicę, Wilkołaz, Kraśnik i Zawichost - do Krakowa. Dlatego też własności ziemskie w gminie należały do średniej, jeśli nie drobnej szlachty (Borzechowscy, Kłodniccy); nie ubiegały się o nie możnowładcze rody, ani nie odnotowuje się tu własności królewskiej, która kształtowała się wzdłuż owych wielkich traktów handlowych, co należało do strategicznej polityki kolejnych władców.

Szansa na zmianę przyszła w 1405 r., gdy dotychczas królewski Kraśnik został sprzedany Tęczyńskim, a Urzędów uzyskał prawa miejskie, dzięki czemu Borzechów znalazł się na trakcie krakowskim. To wówczas przed wsią zarysowały się prerogatywy statusu miejskiego. Świadectwem tego była sprzedaż w 1462 r. przez Borzechowskich sołectwa Jakubowi Synowcowi z Włostowic z przywilejami: utworzenia stawu oraz osadzenia rzemieślników - co należało do przywilejów miejskich, a nie wiejskich. Na niepowodzeniu tego zamierzenia zapewne stanęła niewielka odległość od Bełżyc i skromna kondycja finansowa braci Borzechowskich. Poza odsunięciem od ważnych traktów handlowych na skromny rozwój sieci osadniczej na terenie Gminy niewątpliwie miały wpływ lasy występujące na znacznym obszarze. W zaistniałej sytuacji nieliczne miejscowości mają XV-wieczną proveniencję:

Borzechów - wieś pierwszy raz wzmiankowana źródłowo w 1413 r. Od początku istnienia stanowiła własność szlachecką, których przedstawiciele licznie wymieniani są w XV w. W 1462 r. bracia Jan i Piotr z Borzechowa sprzedali sołectwo Jakubowi Synowcowi

z Włostowic, co doprowadziło do utworzenia nowej wsi. Sołtys otrzymał liczne przywileje, z których kilka warto przywołać; możliwość urządzenia stawu na Kłodnicy, osadzenie karczmarza, kowala, szewca, krawca, kuśnierza i piekarza. W 1529 r. wzmiankowany jest folwark, z którego dziesięcinę płacono plebanowi w Ratoszynie. W XVI w. własność Grotów, którzy przyjęli nazwisko Borzechowskich od posiadanej tu siedziby rodowej. Nie wiadomo, czy była usytuowana identycznie jak późniejszy dwór Dłuskich, to jest we wschodniej części miejscowości, gdzie dziś znajduje się Kolonia Borzechów. Dobra ziemskie Borzechów zostały zajęte przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie za długi i rozparcelowane w 1892 r.

Kolonia Borzechów - jest to nowsza część osady położona w przedłużeniu ku wschodowi północnej, prawobrzeżnej części Borzechowa. Znajdował się niegdyś zespół dworski, w początkach XIX w. należący do Dłuskich. Dobra zostały w 1892 r. rozparcelowane przez Towarzystwo Kredytowe. Dwór kupił hr. Stanisław Brodowski i rozsprzedał w latach 1909 – 10 na kolonie – stąd nazwa Kolonia Borzechów. W miejscu zespołu dworskiego pozostał jedynie murowany budynek folwarczny, adaptowany w 1893 r. na kaplicę Matki Boskiej Częstochowskiej, z dobudowaną salą katechetyczną.

Kępa - wieś pierwszy raz wzmiankowana w 1523 r., od początku stanowiła własność szlachecką, wchodzącą w skład dóbr Łopiennik. W XIX w. w bliżej nieokreślonej sytuacji znalazła się dobrach Kłodnica, co znajduje potwierdzenie w nazwie podanej w Słowniku Geograficznym – Kępą Kłodnicką. Z dobrami był powiązany folwark, na którym znajdowały się dwa budynki murowane i siedem drewnianych – obecnie nieistniejących.

Kłodnica Dolna - W XV w. Kłodnica była w posiadaniu braci Hektora, Jana i Michała Wieniawitów. W XVI w. rodzina ta przyjęła nazwisko Kłodnickich, od posiadanego tu gniazda rodowego. Zarówno w tym jak i kolejnym stuleciu wieś była w znacznym rozdrobnieniu. W latach 1610 – 1706 największy udział mieli Pajewscy, po czym – do połowy XVIII w. Potemscy, a następnie Spławscy i Umienieccy. W 1804 r. dobra nabył Adam Ratyński, prezes Trybunału Cywilnego Lubelskiego, który poszerzył je o część sobieszcząską. Wkrótce potem na jego zlecenie powstał klasycystyczny dwór, zespół budynków folwarcznych oraz park w stylu angielskim. W 1822 r. Ratyński zapisał swe dobra córce Emilii zamężnej za Ignacym Zawidzkim pułkownikiem wojsk polskich. W 1847 r. majątek kłodnicki nabył Wojciech Piasecki, który rozbudował zespół murowanych budynków folwarcznych. W 1870 r. właścicielem Kłodnicy Dolnej został Włodzimierz Ostrowski, w 1882 r. krótkotrwale Węgliński, po czym od 1884 r. Aleksandra z Karskich Russanowska. W rękach tej rodziny

dobra pozostawały do chwili upaństwowienia w ramach reformy rolnej. Część dworu i park przeznaczono wówczas na potrzeby szkoły i przedszkola; drugą część dworu, zespół gospodarczy, stawy i ogrody dla Spółdzielni Produkcyjnej, a resztą rozporządzał Państwowy Fundusz Ziemi, stąd zabudowa mieszkalna i Ośrodek Zdrowia (będący własnością starostwa powiatu lubelskiego) w obrębie zespołu.

Kłodnica Górna - wieś szlachecka, pierwszy raz wymieniona źródłowo w 1400 r., gdy stanowiła własność Markusza. Na jej terenie utworzono dwa folwarki, wzmiankowane w 1470 r., obejmujące 8 nowych i 8 starych łąnów kmiecych, z których płacono dziesięcinę plebanowi i biskupowi. W XV w. Długosz wymienia tu Wieniawitów, którzy w następnym stuleciu przyjęli nazwisko Kłodnickich. Dobra wówczas podzielono na trzy części, które skupili w swoim ręku Pajewscy, od 1706 r. Potemscy, od poł. XVIII w. Jełowiccy. W XIX w. nastąpił rozpad dóbr na dwie części, w których istniały zespoły dworskie: zarówno w Kłodnicy Dolnej, jak i w Górnej, gdzie Słownik Geograficzny wymienia sześć budynków murowanych i 19 drewnianych. Zespół był jeszcze uwidoczny na mapie z 1914 r., na południowym krańcu wsi, poza zabudową wiejską – obecnie brak jest śladów w terenie.

Łopiennik - wieś szlachecka, odnotowana w 1413 r., gdy należała do Gotarda z Łopiennik. Przez cały XV w. i pierwszą połowę XVI w. dobra Łopiennik bardzo często przechodziły z rąk do rąk. Już w połowie XV w. na terenie wsi istniał folwark, związany z dobrami w Radlinie, z którego płacono dziesięcinę plebanowi w Ratoszynie. W 1523 r. Zygmunt Stary na prośbę ówczesnego właściciela Andrzeja Lasoty, stolnika lubelskiego, przeniósł wsie znajdujące się w jego dobrach na prawo magdeburskie. W końcu XVII w. Łopiennik, nadal związany z dobrami w Radlinie, należał do Remigiana Kiełczewskiego. W 1827 r. Łopiennik należał do Józefy Gosiewskiej i składał się z czterech budynków murowanych oraz dziesięciu drewnianych. W rękach Gosiewskich folwark pozostawał do 1881 r., kiedy to został oddzielony od dóbr Radlin i sprzedany Gustawowi Kochanowskiemu. W 1882 r. dla Kochanowskiego wybudowano dwór, otoczony parkiem krajobrazowym oraz liczne budynki gospodarcze. W rękach Kochanowskich zespół znajdował się do 1944 r., po czym przejęty na własność Skarbu Państwa i przekazany w użytkowanie na cele oświatowe.

Nieliczne wsie powstały w 2 poł. XIX w. w wyniku podziału dóbr: Białowoda, Emilków, Majdan Skrzyniecki i Osina, natomiast większość: Dąbrowa, Kępa Kolonia, Kłodnica Górna, Ludwinów, Łączki, Majdan Borzechowski, Majdan Radliński, Pawłówek, Ryczydół oraz Zakęcie założono na przełomie XIX/XX w.

6.3. Gmina Bychawa

Na przestrzeni dziejów Bychawa nigdy nie mogła skorzystać z dobrodziejstwa jakim było dogodne położenie komunikacyjne z uwagi na znaczne oddalenie od ważnych szlaków handlowych. Wszelkie liczące się trakty handlowe, wybiegające z głównego ośrodka nie tylko w regionie, ale i kraju, jakim był Lublin omijały Bychawę. Dlatego też nie komunikacja, a możni i rozsądni właściciele miasta, byli podstawowym czynnikiem miastotwórczym, jakkolwiek warto wspomnieć o kilku historycznych traktach, mających lokalny charakter przebiegających przez Bychawę.

Najstarszym z nich był XIV – wieczny trakt z Lublina przez Bychawę, Wysokie do Turobina i dalej przez Szczepieszyn na Lwów. Proweniencja tego traktu sięga zapewne XIV w. Nieco młodszy od niego, prawdopodobnie XV – wieczny, był trakt z Chełma przez Piaski, Bychawę oraz Wilkołaz do Kraśnika i Urzędowa. W XVII w. miasto otrzymało swoją kolejną szansę, gdyż znalazło się na trasie transportu zboża z Ordynacji Zamoyskiej do Kazimierza, skąd dalej przewożono je Wisłą do Gdańska. Wykorzystano w tym celu zapewne wcześniej istniejący trakt biegnący przez Wysokie i Żółkiewkę. Ożywienie gospodarcze wynikające z tego tytułu szybko zostało przerwane przez wojny okresu "Potopu".

Bychawa uzyskała prawa miejskie w 1537 r. z nadania króla Zygmunta Starego, dzięki inicjatywie ówczesnego właściciela – Mikołaja Pileckiego. Pierwotna nazwa miasta brzmiała Kletno, ale nie przyjęła się i powrócono do nazwy Bychawa. W rozplanowaniu układu urbanistycznego, opartego na prawie magdeburskim wykorzystano przedlokacyjne elementy – obronny dwór Bychawskich, funkcjonujący już w XIV w. oraz kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła (erekcja parafii – 1325 r.), powiązany z usytuowanym w pobliżu placem targowym.

Centrum miasta stanowił nowowytoczony rynek, oparty południowym bokiem o trakt Lublin – Wysokie, z którego naroży wyprowadzono pod kątem prostym ulicę tworzącą załączek przyszłego układu urbanistycznego. Rozrastające się miasto otoczono w 2 ćw. XVII w. wałami, które dopiero w XVIII w. stopniowo rozbierano. Dalszy rozwój miasta związany był z drogą na Koszarzew oraz z drogą na Gałęzów. Tam też widać najwyraźniej powstawanie sieci nowych ulic, wzbogacających układ urbanistyczny miasta. Bezpośrednio z tym związana jest zabudowa, która w początkowym okresie nie miała charakteru czysto miejskiego, gdyż była rozluźniona, parterowa i drewniana. Nieliczne murowane wyjątki to obiekty sakralne - katolickie i żydowskie. Znaczące zmiany przyszły dopiero pod koniec XIX w., po powstaniu pierwszych zwartych ciągów murowanej zabudowy wzdłuż ul. Turobińskiej. Powyższe

zjawiska nasiliły się w początkach XX w., gdy uaktywnił się propagator ruchu spółdzielczego na terenie Bychawy - ksiądz Kwiatkowski. Z jego nazwiskiem wiąże się powstanie w Bychawie najciekawszych przykładów architektury miejskiej tj. zespołu szpitalnego wybudowanego w 1909 r., domu ludowego (1913), banku spółdzielczego (1913) oraz budynku szkoły (1923).

Dawny szpital w Bychawie ob. SPZOZ oraz Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna

W **Bychawie** (wł. **Podzamczu Bychawskim**) funkcjonował zespół pałacowo-parkowy powstały w oparciu o XVI-wieczny zamek Pileckiego. Autorem pomysłu przebudowy zamku na pałac był ówczesny właściciel Dominik Stoiński, któremu dobra wniosła w posagu Helena Pisarska w 1725 r. Według późniejszych o ok. 50 lat przekazów Stoiński projekt przebudowy zlecił nieznanemu z nazwiska architektowi - Niemcowi. Ten zaś, po sporządzeniu planów pobrał pieniądze i wyjechał, co zmusiło Stoińskiego do prowadzenia budowy lokalnymi siłami. W świetle dokumentów archiwalnych wynika, iż dalej prace budowlane prowadził bliżej nieznaną majster budowlany Kłacz. Z analiz wynika, że zamek Pileckiego został wkomponowany w środkową część pałacu, wzbogaconą o trzeci trakt i cztery narożne alkierze, co nawiązywało do barokowych rozwiązań Tylmana z Gameren. Brak fachowego nadzoru budowlanego spowodował, szybkie niszczenie obiektu potwierdzone źródłowo w 1780 r. W 1802 r. dobra bychawskie nabył Karol Scypio del - Campo. Zapewne wkrótce potem przystąpiono do przebudowy pałacu, gdyż Scypionowie przebywali w Bychawie do 1828 r., a pałac był jedynym miejscem, gdzie mogli zamieszkać. Przebudowa dotyczyła środkowej części pałacu, co miało na celu uczynienie jej bardziej reprezentacyjną.

W takiej formie pałac przetrwał do lat 70 tych XIX w. tj. czasu, gdy ponownie zniszczony pożarem popadł w ruinę i został opuszczony przez właścicieli. Potwierdza to rysunek Andriollego z 1888 r. Degradację pałacu pogłębiła budowa nowego dworu w 1898 r., przez ówczesnych posiadaczy majątku, czyli rodzinę Budnych. Obiekt zlokalizowano już w innym miejscu, bliżej zabudowań folwarcznych. Niszczący pałac został rozebrany w latach 1934-5 oraz tuż po II wojnie światowej. Do chwili obecnej przetrwały tylko jego szczątkowe elementy. Zachowany został natomiast dwór Budnych, jakkolwiek poważnie przebudowany i pozbawiony wyraźnych cech stylowych. W znacznym stopniu także przetrwała zabudowa folwarczna, powstała w I. 40 XIX w., gdy właścicielem dóbr był Karol Łaniewski. Budynki te mimo postępującej ruiny, nadal zachowały wiele cech stylowych.

Pierwszy kościół w Bychawie, pw. św. św. Piotra i Pawła, powstał z fundacji braci - Andrzeja i Hieronima Bychawskich wkrótce po erekcji parafii, która miała miejsce w 1325 r. Zlokalizowany był w innej części miasta niż obecny, przy - ulicy Partyzantów, w pobliżu znajdującej się tam kapliczki z ok. poł. XIX w. W l. 1490 i 1525 doszczętnie zniszczony w trakcie pożarów, które w nawiedziły miasto. Budowę kolejnej, zachowanej do dziś świątyni, fundacji Stanisława Wieteskiego (?), rozpoczęto w 1603 r., a ukończono w 1639 r. W międzyczasie na kilka lat przeszła w ręce innowierców, by jeszcze przed datą ukończenia budowy odzyskać charakter kościoła katolickiego. Wielokrotnie niszczony pożarami i przebudowywany. W skład zespołu kościelnego wchodzi murowana plebania powstała w 1902 r., rozbudowana w 1914 r. oraz drewniana dzwonnica z 1847 r.

Bychawka - pierwsze wzmianki dotyczące wsi pochodzą z 1429 r. i związane są z erekcją parafii. W 1554 r. odnotowano istnienie kościoła, który sprofanował i obrabował jeden z właścicieli dóbr - Andrzej Bychawski. Zniszczoną świątynię odbudowano w 1620 r. w oparciu o nowopowstałe, murowane prezbiterium, do którego dołączono drewniane nawy, co jednak nie zapobiegło jej dalszej degradacji. W 1802 r. z uwagi na bezpieczeństwo wiernych kościół zamknięto. W tym samym roku przystąpiono do budowy nowej świątyni, oddanej w stanie surowym dopiero w 1816 r., co było to konsekwencją braku funduszy w ubogiej parafii. W latach 1846-8 świątynię otoczono murowanym ogrodzeniem z kapliczkami. W 1907 r. rozpoczęto przebudowę kościoła według planów Jerzego Siennickiego zakończoną konsekracją w 1921 r. W tym kształcie kościół przetrwał do dziś. W Bychawce funkcjonował zespół dworsko-parkowy powiązany z rodziną Bychawskich.

Podupadły w kolejnych stuleciach, z czasem przekształcony w zespół folwarczny istniejący jeszcze w XIX w. Obecnie czytelny jest w terenie dzięki nikłym śladom komponowanej zieleni.

Gałęzów wzmiankowany w XV w., stanowił gniazdo rodowe Gałęzowskich i w ich posiadaniu znajdował się do I poł. XVII w. Zapewne z nimi możemy wiązać pierwszy drewniany dwór w Gałęzowie, o którym brak jednak bliższych przekazów źródłowych. W II poł. XVII w. nastąpiło rozdrobnienie majątku między szlachtę zagrodową. W XVIII w. dobra ponownie skupiono w jednym ręku, tj. rodziny Skarbek-Kiełczewskich. Prawdopodobnie to oni wybudowali nowy, modrzewiowy dwór, wraz z którym powstała zabudowa gospodarcza. W XIX w. miała miejsce rozbudowa części folwarcznej, która w końcu wieku liczyła 17 budynków. W 1908 r. Władysław Koźmian sprzedał dobra Konstantemu Przewłockiemu, w imieniu którego majątkiem zarządzał Stefan Kowerski. Przewłocki stale przebywał w Warszawie lub w Mordach w woj. siedleckim i do Gałęzowa przyjeżdżał sporadycznie, dlatego też we dworze - mieszkał zarządca. Po rozbudowie, która miała miejsce w okresie międzywojennym dwór został uzyskał bryłę zachowaną do dziś. W rękach rodziny Przewłockich majątek znajdował się do 1944 r. i przejęciu na własność Skarbu Państwa. Po II wojnie światowej we dworze funkcjonowała szkoła podstawowa. Obecnie znajduje się w prywatnym posiadaniu. Z licznej zabudowy gospodarczej został drewniany dom z częścią gospodarczą.

Przebudowany dwór w Woli Gałęzowskiej (własność starostwa powiatu lubelskiego)

Zespół dworsko-parkowy w **Woli Gałęzowskiej**, został wyłączony z rozległych dóbr gałęzowskich, zapewne w okresie rozdrobnienia majątku, który miał miejsce pod koniec

I poł. XVII w. Pierwsi znani nam właściciele to Kiełczewscy i zapewne to oni wznieśli tu drewniany dwór, gruntownie przebudowany na pocz. XIX w. przez kolejnego właściciela Jana Koźmiana. W pld.-zach. części powstał folwark liczący 11 murowanych budynków. W 1854 r. majątek nabył Józef Przewłocki, który w dwa lata później wybudował nowy murowany dwór. Tak ukształtowane założenie przetrwało do okresu międzywojennego i dopiero w tym czasie doszło do istotnych zmian. W latach 1926-38 rozpoczęto budowę nowego dworu według projektu arch. A. Nieniewskiego, która do rozpoczęcia II wojny nie została zakończona. W rodzinie Przewłockich majątek pozostał do czasu reformy rolnej, kiedy to upaństwowiono go i przeznaczono na Państwowy Dom Dziecka. W międzyczasie dokończono budowę nowego dworu, a stary zamieniony wcześniej na budynek gospodarczy rozebrano. W latach 60-tych dwór został zniszczony pożarem, a odbudowany częściowo zatracił cechy stylowe.

Józwów - w 1856 r. funkcjonował tu zespół dworsko - parkowy założony przez Józefa Przewłockiego, który zapewne przyczynił się do wybudowania murowano-drewnianego dworu i towarzyszących mu budynków gospodarczych. W 4 ćw. XIX w. stał się własnością Stefana Kowerskiego, a następnie jego spadkobierców, aż do 1941 r., kiedy to majątek sprzedano W. Jankowskiemu. W 1946 r. przejęty przez państwo dwór przeznaczono na szkołę, a budynki rozsprzedano. Dwór zachowany jest do dziś jedynie w części drewnianej.

Skawinek - Ponadto warto wspomnieć o drewnianym dworku w pochodzącym z początku XX w., będącym jedyną pozostałością po rozparcelowanej w latach 20-tych XX w. - Woli Dużej Skawińskiej. W 1956 r. Waleria Skawińska sprzedała resztówkę Jagodzińskiemu, ten zaś Wierzbickiemu w 1977 r. Obecnie dworek po oszalowaniu w I. 50 XX w. zatracił swą czystość stylową, niemniej jednak zachował pierwotny charakter.

Osowa - odnotowany w I poł. XVII w. jako własność Remigiana Gałęzowskiego. Niemal dwa następne stulecia pozostają bez informacji o właścicielach, gdyż kolejne pochodzą dopiero z II poł. XIX w., gdy wzmiankowani są Zygmunt Hussar (1866), Emilian Bóbr (1872) oraz Gotlieb Batke i Pyda, którzy w 1882 r. rozsprzedali - majątek na kolonie. Kolonię nr 4, czyli dawny ośrodek dóbr kupił niejaki Dekert, by w 1912 r. sprzedać ją Adolfowi Millerowi. Z zachowanych archiwalnych planów wynika, że w końcu XIX w. wszystkie budynki znajdujące się na terenie folwarku były drewniane.

Pozostałe miejscowości tj. **Zaraszów, Marysin i Wólka Osowska** powstały na bazie folwarków wydzielonych ok. poł. XIX w.

6.4. Gmina Garbów

Gmina Garbów z racji swego dogodnego położenia geograficznego i komunikacyjnego była zasiedlana już we wczesnym średniowieczu. Szczególną rolę odegrał tu Garbów z pradziejową przeszłością, wczesnośredniowiecznym grodziskiem i własnością królewską stosunkowo wcześnie przekazaną Szczekockim. Ten możny (posiadał dobra wojciechowskie oraz garbowskie) i lojalny ród, miał zapewnić pieczę nad ówczesnymi wschodnimi rubieżami państwa. Co wydaje się potwierdzać istnienie w Garbowie fortalitium, czyli półobronnej siedziby właścicieli usytuowanej na wzgórzu kościelnym. Także Bogucin o starej oddzierżawczej nazwie, był w średniowieczu własnością Szczekockich. Natomiast Gutanów – potwierdzony źródłowo w 1380 r. należał wówczas do spadkobierców komesa Eustachiusza, co należy zinterpretować jako przynależność do równie możnego rodu Firlejów, którzy w początkach XIV w. uzyskali od Władysława Łokietka bardzo rozległe nadania w Ziemi Lubelskiej. Średniowieczną metrykę miały także Przybysławice.

Na północ od omówionego kompleksu dóbr wielkoszlacheckich miała swoje posiadłości drobniejsza szlachta – a mianowicie w końcu XIV w. Leszcze (Leśce) posiadał Pietrasz, a w XV w. wymieniany jest Piotr z Leść (prawdopodobnie identyczny z nim) w Piotrowicach Wielkich, które zapewne przyjęły nazwę od jego imienia. W obu tych miejscowościach znajdowały się folwarki, będące gniazdami rodowymi, od których w XVI w. przybrali nazwiska Lesieccy i Piotrowscy.

W końcu XVIII w. Czartoryscy z Puław weszli w posiadanie dóbr garbowskich oraz wydzierżawili od rządu wsie dawnego starostwa tj. Przybysławice, Orlicz i Wolę Przybysławską. Utworzył się tu zatem wielki kompleks dóbr, którego w 1817 r. wyzbyli się na rzecz Jezierskiego. Janów i Borków powstały w XIX w.; z nich Borków to wieś pokarczunkowa. Karolin założono na pocz. XIX w. Liczne Kolonie są efektem rozprzedaży dóbr ziemskich i parcelacji. Bardzo interesującą historię ma nazwa i historia wsi Księżyce. Nazwy takie nadawano wsiom będącym uposażeniem parafii i czyniącym powinności na rzecz księży. W okresie wielkich przemian dokonywanych w pocz. XX w. przez Broniewskich - przysiółek ten został wchłonięty przez Garbów I. Były to przemiany aglomeryzujące Garbów i Przybysławice, gdyż Bogdan Broniewski po zakupie obu tych miejscowości utworzył w Przybysławicach cukrownię, budując sobie siedzibę w przyległym zespole folwarcznym. Rozległy zespół cukrowni i zabudowy towarzyszącej powstał pomiędzy nowym zespołem pałacowo – parkowym a szosą warszawską, dochodząc do części Przybysławic zwanej

Zagrodami. I tu po przeciwnej stronie szosy powstała willa dyrektora cukrowni, w nowo założonym parku, dzięki czemu nastąpiło zintegrowanie Przybysławic i Zagród.

Bogucin - Wieś szlachecka, pierwszy raz wzmiankowana w 1398 r., przy okazji działów wewnątrz rodziny Szczekockich, w wyniku których kasztelanowi lubelskiemu Janowi, przypadły dobra wojciechowskie. W tym okresie w skład dóbr, oprócz samego Wojciechowa, wchodziły; Bogucin, Gutanów, Księżyce (potem Miesiące, obecnie część Garbowa), Maszki, Palikije i Swarocin. W 1467 r. w wyniku kolejnych działów Bogucin przypadł Stanisławowi i Dobiesławowi Szczekockim. Po Szczekockich w XVII w. Bogucin należał do Iżyckich, następnie Remigiusza Broniewskiego. W 1418 r. wzmiankowana jest położona przy trakcie radomskim karczma, w latach 1470 – tych funkcjonuje tu folwark założony na 30 łanach kmiecych, odnotowany jeszcze w XVII w. W tym okresie istniał tu drewniany dwór – siedziba Szczekockich. Folwark, związany z dobrami garbowskimi, ponownie pojawił się w źródłach w XIX w. i funkcjonował do II wojny światowej. Ostatnim jego właścicielem był Zygmunt Broniewski. Wokół folwarku założono park krajobrazowy, z którego pozostała jedynie lipowa aleja dojazdowa z dobrze zachowanym starodrzewem. W 1920 r. przy trasie kolejki wąskotorowej prowadzącej do cukrowni w Garbowie wybudowano zespół budynków stacji tj. kantor buraczany, magazyn oraz rampa, które w 1992 r. były poddane gruntownemu remontowi.

Borków - wieś założona na terenach pokarczunkowych, prawdopodobnie pod koniec XIX w., jak można domniemywać na podstawie nazwy.

Garbów - pierwszy raz wzmiankowany w 1325 r., gdy przy okazji poboru dziesięciny papieskiej, odnotowano tutejszego plebana Boguchwała. Funkcjonowanie w tym okresie kościoła parafialnego pozwala nam przypuszczać, że wieś istniała co najmniej od 2 poł. XIII w. Pierwszego znanego właściciela wymieniono w 1398 r., gdy dokonywano działów w rodzinie Szczekockich na mocy, których Garbów przypadł kasztelanowi lubelskiemu Janowi. Dobra garbowskie otrzymał jako spadek po ojcu Piotrze, jednym z najwybitniejszych przedstawicieli rodziny. W rękach rodziny Szczekockich Garbów znajdował się do 1516 r., tj. konfiskaty za niepłacenie taksy, jakkolwiek jeszcze do początku XVII w. przedstawiciele tej rodziny występują w źródłach jako cząstkowi właściciele. W XVII w. dobra garbowskie znalazły się w posiadaniu Iżyckich, następnie Kawieckiego i Kłokowskiego, po czym jako właściciele pojawiają się w XVIII w. Czartoryscy.

W 1775 r. dobra nabył Michał Granowski, który w 1785 r. uzyskał od króla prawo lokacji miasta – nigdy jednak nie zrealizowane. Po śmierci Granowskiego Garbów ponownie wraca w posiadanie Czartoryskich, którzy w 1817 r. sprzedali go Janowi Jezierskiemu. W rękach Jezierskich dobra znajdowały się do 1904 r., kiedy to zadłużony majątek nabył Bogdan Broniewski. Po śmierci Broniewskiego Garbów odziedziczył jego syn Zygmunt. Po II wojnie światowej dobra przejęte zostały na własność Skarbu Państwa.

Już w XV w. na terenie Garbowa znajdowało się kilka interesujących obiektów m.in. drewniany kościół p.w. św. Wojciecha, kaplica p.w. św. Krzyża, młyn, siedem karczm, folwark. W tym okresie pojawiają się wzmianki o stawach, których tradycja przetrwała do dziś. Pierwsze kościoły w Garbowie, o których niewiele wiemy były drewniane i zlokalizowane w innym miejscu niż obecne. Fundatorem kolejnego kościoła, p.w. św. św. Wojciecha i Leonarda, wybudowanego w 3 ćw. XVII w., był Michał Sługocki. W 1731 r. miała miejsce gruntowna rozbudowa, dokonana dzięki funduszom Daniela Kowalewskiego. Pierwotnie cała świątynia była drewniana, w końcu XVIII w. przedłużono jej nawę, którą zakończono ceglana, późnobarokową fasadą. W 1915 r. kościół został zniszczony w czasie ewakuacji wojsk rosyjskich. Znacznie wcześniej, gdyż w 1908 r. przystąpiono do budowy nowego kościoła, wg projektu J. Dziekońskiego, ukończonego w 1912 r. Świątynia garbowska p.w. Przemienienia Pańskiego, należy do jednej z największych na Lubelszczyźnie, utrzymana jest w stylu neogotyku. Z tego okresu pochodzą, utrzymane w podobnym duchu, dwa murowane budynki - plebania i organistówka. Kościół został uszkodzony w czasie I wojny światowej, odbudowany dopiero w l. 20. W 1927 r. wybudowano ogrodzenie wokół kościoła. W 1853 r. architekt Józef Dietrich, wzniósł dla J. Jezierskiego klasycystyczny pałac otoczony parkiem w stylu angielskim, zachowany do dziś. W l. 1948-50, po regulacji szosy lubelskiej, odcięto północną część parku, która z czasem zatraciła swój charakter. Natomiast w części wokół pałacu zachował się stosunkowo dobrze układ alejek i starodrzew. Równoległe z pałacem powstał zespół murowanych budynków folwarcznych, z których przetrwały dwa spichlerze i obora, noszące znamiona cech architektury klasycystycznej. Z budynków gospodarczych powstałych w późniejszym okresie zachowały się gorzelnia wybudowana w 1916 r., cegielnia z okresu międzywojennego oraz młyn motorowy. Z zespołem pałacowym nierozzerwalnie związane są liczne otaczające go stawy, wpisane w układ kompozycyjny założenia.

Gutanów - wieś pierwszy raz wzmiankowana w 1380 r., przy okazji działów spadku po komesie Eustachym, w wyniku którego m.in. Gutanów przypadł Jakubowi. Na pocz. XV w. wieś w rękach rodziny Maciejowskich, po czym Febronia alias Febronia. W 1470 r. wzmiankowany jest tu folwark. W posiadaniu Febroniów - Gutanów i Góry, znajdowały się do 1516 r., tj. konfiskaty za niepłacenie taksy. W tymże roku Zygmunt Stary nadał je swemu dworzaninowi - Mikołajowi Śmietance. W połowie XVII w. część Gutanowa posiadał Wawrzyniec Rostworowski oraz Lesieccy. Następne przekazy dotyczące właścicieli pochodzą z początku XIX w., kiedy to wieś należała do Grabowskich. Z nich Antoni po tragicznej śmierci synka i ciężkiej chorobie żony sprzedał w 1928 r. majątek Wincentemu Zagórskiemu. Do 1934 r. folwarkiem zarządzał dzierżawca Półżeński, po czym nabył go lubelski aptekarz Henryk Czerwieński. W okresie okupacji okoliczne majątki skupił w swym ręku niejaki Kister. Po II wojnie majątek został upaństwowiony.

W 1731 r. w Gutanowie, istniał posadowiony na znacznej wyniosłości terenu, modrzewiowy dwór na murowanych sklepionych piwnicach, wokół którego rozciągał się park krajobrazowy. We dworze znajdowała się kaplica i oryginalny piec kaflowy, którego wyjątkowość odnotowano w Słowniku Geograficznym. Do tegoż dworu, na początku XX w. Antoni Grabowski dobudował piętrowy, murowany aneks z wyokrąglonym narożnikiem. Po II wojnie światowej rozebrano zniszczone resztki modrzewiowego dworu, pozostawiając jedynie założoną na planie zbliżonym do kwadratu, dwukondygnacyjną część.

Janów - Wieś założona prawdopodobnie w 2 połowie XIX w., gdyż brak jej na wcześniejszej kartografii, a pierwsze wzmianki dotyczące Janowa pojawiły się w Słowniku Geograficznym pochodzącym dopiero w latach 80 – tych XIX w.

Karolin - miejscowość założona prawdopodobnie na początku XIX w. Jej odimienna nazwa wskazuje na utworzenie wsi na bazie folwarku, wydzielonego z dóbr Leśce, który powstał jako uposażenie dzieci właścicieli.

Księżyce = Miesiące (obecnie część Garbowa) Wieś pierwszy raz wzmiankowana w 1398 r. przy okazji działów w rodzinie Szczekockich, w wyniku których dobra Wojciechowskie (i m.in. Księżyce) przypadły Janowi. W posiadaniu Szczekockich do 1516 r. tj. konfiskaty za niepłacenie taksy. W 1470 r. na terenie Księżyc znajdował się folwark i młyn oraz co jest precedensem na skalę traktu radomskiego - 10 karczem. Jeszcze w okresie międzywojennym Miesiące były odrębną miejscowością, wchłoniętą przez Garbów po II wojnie światowej.

Leśce - Pierwotna nazwa miejscowości brzmiała Leszcze. Pierwszy raz wzmiankowana w 1383 r. jako własność Pietrasza. W 1470 r. wymieniony jest we wsi folwark. Postępujące rozdrobnienie doprowadziło w XV w. do sytuacji, w wyniku której pod koniec tego stulecia, Leśce należały do dziewięciu właścicieli. Godna odnotowania jest informacja, że na Uniwersytecie Krakowskim w latach 1448-9 studiował Stanisław z Leśc, natomiast Marcin z Leśc w 1490 r. W 1512 r. część należąca do Józefa z Leśc została skonfiskowana za niestawienie się na wyprawę. Ok. 1650 r. połowę wsi posiadały lubelskie brygidki. Na początku XIX w. Leśce stały się własnością Trzcińskich, w rękach których pozostawały do 1933 r., kiedy to Zofia z Trzcińskich Kamińska sprzedała dobra Stanisławowi Dadosowi, który w 1935 r. dokonał rozprzedaży majątku. W XVI i XVII w. wzmiankowany był dwór i folwark należące do Lesieckich. Zapewne kontynuacją tego założenia był wzniesiony w 1853 r. drewniany dwór Trzcińskich, zachowany do dziś, pomimo zniszczeń w trakcie pożaru w 2011 r. We dworze w 4 ćwierci XIX w. Laura z Suffczyńskich Trzcińska prowadziła salon literacko – patriotyczny. Dwór otoczony był parkiem krajobrazowym, założonym w XIX w., z którego przetrwały liczne okazy starodrzewu tj. lipy, jesiony i klony.

Marianka - wieś powstała dopiero po II wojnie światowej, na bazie folwarku z II połowy XIX w., wzmiankowanego w Słowniku Geograficznym. Jeszcze w okresie międzywojennym brak było tu budynków mieszkalnych, poza folwarcznymi. Po wojnie, we dworze ulokowano szkołę, którą następnie rozebrano.

Orlicz - wieś królewska związana ze starostwem w Przybysławicach, istniejąca przynajmniej od początku XVII w. W lustracji z 1661 r. wymieniony jest dwór „ogniem nieprzyjaciela zniesiony (w 1656 r.) teraz nowy, w którym tylko izba i komora”. W XVIII w. Orlicz stanowił „wyspę” położoną wśród znacznych połaci puszczy, porastającej tereny między Garbowem a Kamionką. W tym miejscu należy podkreślić, że wieś była niemal pozbawiona połączeń komunikacyjnych z sąsiednimi miejscowościami. Jako własność królewska przetrwała do k. XVIII w. W XIX w. Orlicz wchodził w skład dóbr garbowskich i należał do Jezierskich. Z tego okresu pochodzą informacje o znajdującym się na jego terenie folwarku. W 1902 r. Bogdan Broniewski nabył majątek od Jezierskich, a następnie rozsprzedał w 1907 r. na kolonie, pozostawiając sobie resztówkę. Po śmierci Broniewskiego w 1923 r. resztówkę otrzymało czworo dzieci, z których w ostatecznym rozrachunku Mieczysław posiadał $\frac{3}{4}$ a Zygmunt $\frac{1}{4}$. W 1946 r. całość przejęta została na własność Skarbu Państwa.

Piotrowice Wielkie - Wieś pierwszy raz wzmiankowana w 1427 r., gdy stanowiła własność Piotra z Leśca. W posiadaniu rodziny Lesieckich do końca XV w. W 1470 r. wymienione są dwa folwarki. W XVI w. wieś stała się gniazdem rodowym Piotrowskich, w rękach których do XVII w., kiedy to nabyli ją Trembiccy i Radeccy. W 1808 r. od Marianny z Radeckich Trembickiej, Piotrowice nabył Michał Eydziatowicz, po którym w 1835 r. odziedziczyły córki Teresa Rzewuska i Krystyna Niemirycz. W 1882 r. spadkobiercy tych rodzin Wilkoński i Glacerewicz rozsprzedają majątek na kolonie, natomiast resztówkę nabyli Kornowie. W 1899 r. resztówkę kupił Stanisław Kopeć dla syna Ludwika. Z tego okresu pochodzi zachowany dwór otoczony parkiem krajobrazowym. Równolegle z dworem powstała zabudowa folwarczna, którą rozebrano po II wojnie światowej, jedynie spichlerz przeniesiono do Muzeum Wsi Lubelskiej. Po śmierci Ludwika, w 1923 r. zespół odziedziczył najpierw jego brat Władysław, a od 1938 r. dzieci Wojciech i Teresa. W 1946 r. majątek przejęty został na własność Skarbu Państwa.

Przybysławice - wieś królewska, po raz pierwszy odnotowana w 1383 r. jako tenuta Śmiestawa, Przybka i Śmiechny. W 1470 r. na terenie wsi znajdował się dwór i folwark oraz dwie karczmy. W 1497 r. król Jan Olbracht nadał część dochodów z Przybysławic Mansjonarzom św. Trójcy na zamku lubelskim. Jako własność królewska wymieniana jest niemal do końca XVIII w. W XV – XVII w. na terenie wsi znajdował gospodarczy folwark królewski oraz młyn i dwie karczmy. Folwark został zniszczony w okresie wojen „potopu”, wkrótce potem odbudowany. W XVIII w. Przybysławice dzierżawili Czartoryscy, również właściciele dóbr garbowskich, którzy związku z tym podjęli kilka inicjatyw budowlanych. W latach 20. XVIII w. Elżbieta z Czartoryskich Sieniawska zbudowała w Przybysławicach dwór, który istniał jedynie kilka lat. W II połowie XVIII w. Fryderyk Czartoryski ponownie wybudował tu drewniany dwór, potwierdzony w pamiętnikach Kajetana Koźmiana z końca XVIII w. Wymieniony był jeszcze na kartografii z 1836 r., po czym brak jest informacji o nim, co należy wiązać z wybudowaniem w pierwszej połowie XIX w. pałacu w Garbowie, który pełnił rolę siedziby właścicieli dóbr. Ponownie pałac w Przybysławicach wybudowano na początku XX w. z inicjatywy Bohdana Broniewskiego – dyrektora cukrowni „Garbów”.

Pałac Broniewskiego w Przybysławicach

Pałac przetrwał do dziś z niewielkimi zmianami. Park zachował się stosunkowo dobrze, czytelny jest układ alejek ocalały także liczne stare drzewa o pomnikowym charakterze. Poza parkiem, na południe znajdowały się budynki folwarczne, z których zachował się jedynie dawny spichlerz połączony ze stajnią i wozownią. Po II wojnie światowej majątek został przejęty na własność Skarbu Państwa, a pałac początkowo przeznaczono na liceum. Od 1953 r. w pałacu mieści się Dom Dziecka, na potrzeby którego wybudowano dwa niewielkie budynki mieszkalne oraz trzy gospodarcze, ponadto rozebrano oficynę, w miejscu której powstał nowy dwupiętrowy obiekt administracyjny. Całość jest własnością starostwa powiatu lubelskiego.

Zagrody - początki miejscowości związane są z cukrownią Garbów, która powstała na gruntach wsi Przybysławice, po wykupieniu w 1904 r. zadłużonego majątku Garbów przez Bohdana Broniewskiego. Wkrótce potem, w 1907 r., sporządzony został przez warszawskich architektów - T. Wiśniowskiego i T. Kamińskiego projekt zespołu budynków cukrowni. W pierwszym etapie powstały: cukrownia, biuro Zarządu, magazyny i warsztaty oraz jeden dom dla pracowników. W drugim etapie przypadającym na 1912 r. wzniesiono biuro kolejki wąskotorowej i drugi dom dla pracowników. Trzeci etap to lata 1922 – 24, kiedy wybudowano parowozownię, kolejny dom dla pracowników oraz otoczoną parkiem willę dla dyrektora. Niemal wszystkie budynki, zarówno przemysłowe jak i mieszkalne noszą elementy stylowe charakterystyczne dla architektury I. 20. XX w., nawiązującej do tzw. „stylu

narodowego”. Po śmierci Broniewskiego w 1922 r. cukrownią zarządzał jego syn Mieczysław. Po II wojnie światowej cukrownia przejęta została na własność Skarbu Państwa. W związku z rozwojem cukrowni i zapotrzebowaniem pracowników, wzdłuż szosy lubelskiej wykształciła się w latach 20 – i 30 – tych zabudowa usługowo – mieszkalna, która częściowo przetrwała do dziś.

Wola Przybysławska - wieś królewska założona na gruntach wydzielonych w 1555 r. ze starostwa Przybysławice. Powstała w miejscu rozgałęzienia lokalnej drogi prowadzącej z Kamionki do Przybysławic i Kurowa, by z czasem przekształcić się w ważny dla okolicy, węzeł komunikacyjny. W XVI w. istniał tu gospodarczy folwark królewski, o którym już w następnym stuleciu brak informacji. Niemal do końca XVIII w. własność królewska, po czym przeszła w ręce Czartoryskich, następnie Jezierskich.

6.5. Gmina Głusk

Mocno obecnie uszczuplona gmina Głusk historycznie była zintegrowana z terenami przyległymi bezpośrednio do południowej granicy Lublina i znajdującymi się tam głównymi miejscowościami Abramowicami, Dominowem i XVII-wiecznym miastem Głuskiem. Najstarsze wsie gminy, jak Wilczopole, Mętów, Ćmiłów vel Śmiłów, wzmiankowane już od XIV i XV w. należały pierwotnie do drobnej szlachty zagrodowej Wilczopolskich, Śmiłowskich, Mętowskich, Dominowskich, Dłuskich, a następnie Oszczepalskich Stępkowskich, Skorkowskich. W 2 poł. XVII w. nastąpił proces kumulacji małych majątków w jednych rękach. Tak stało się w przypadku Tomasza Kazimierza Głuskiego z Drzewiec, który posiadał Dominów, Abramowice, część Wilczopola, Ćmiłów oraz odleglejsze Skrzynice (poza gminą): jako ukoronowanie działalności założył w 1688 r. typowo rolnicze miasteczko Głusko, późniejszy Głusk. Następni już XVIII-wieczni właściciele klucza dóbr zabiegali o pozyskanie kolejnych terenów, nawet odległych, jak w przypadku Stefana i Abrahama Gałęzowskich, którzy dokupili Prawiedniki (od Kiełczewskich) oraz poza gminą Bochoćnicę Kościelną (ob. Nałęczów). W l. 20 XIX w. dobra przeszły w ręce Grabowskich, jednocześnie zaczęła spadać ranga podupadające gospodarczo Głuska jako centrum i głównej siedziby właścicieli. Sparaliżowany sąsiedztwem wielkiej aglomeracji, nękany pożarami i epidemiami, wreszcie odsunięty od ruchu tranzytowego wskutek poprowadzenia nowej strategicznej szosy Lublin-Piaski, w l. 1869/70 utracił prawa miejskie. W 1885 r. nastąpiło wydzielenie przez Marię Stroynowską z d. Grabowską dóbr Dominów, a następnie ich rozbudowa w eklektyczną

rezydencję z folwarkiem, ogrodem i rozległymi stawami hodowlanymi, o tradycji jeszcze szesnastowiecznej. W ciągu dziejów na części wsi i folwarków ciążyły zobowiązania wobec kościołów i klasztorów, jak np. na Dominowie spłacającym dziesięcinę lubelskim dominikanom, niektóre zaś wręcz stanowiły własność duchowną jak Głuszczyzna należąca do jezuitów chodelskich, czy wieś Mętów – w XVIII w. w rękach dominikańskich. Natomiast Wilczopole stanowi przykład kolonizacji niemieckiej z końca XIX w. Na gruntach folwarku Wilczopole powstała skolonizowana wieś Kliny, pierwotnie podzielona na 20 równych działek. Podobnej kolonizacji podlegały już w pocz. XX w. Prawiedniki. Część dóbr klucza głuskiego uległa rozdrobnieniu w I. 20 XX w. w ramach tzw. małej parcelacji (Dominów, Mętów) lub wylicytowana przez Towarzystwo Kredytu Ziemskiego (Kalinówka). Po II wojnie światowej majątki rozparcelowano. Spektakularnie Dominów, gdzie na obszarze wartościowego zespołu dworsko-parkowego i folwarcznego z historycznymi stawami hodowlanymi, ulokowano w 1962 r. zamknięty Zakład Poprawczy dla Nieletnich. Adaptacja dworu i parku dla potrzeb tej placówki doprowadziła do zatarcia głównych cech zabytkowych zespołu. Paradoksalnie Głusk, nadający nazwę gminie leży obecnie poza jej granicami. Zmajoryzowany przez rozrastający się Lublin, sukcesywnie traci odrębność urbanistyczną i architektoniczną. Zwłaszcza, iż zacieranie się układu lokacyjnego z prostokątnym rynkiem i znakomitym ratuszem z przeł. XVII/XVIII w. rozpoczęło się już od poł. XIX w., po utracie praw miejskich.

Ćmiłów = Śmiłów - Wieś szlachecka po raz pierwszy wzmiankowana w 1409 r., jako własność Wojciecha z Śmiłowa. Rozdrobniona już w 2 poł. XVI w., co pogłębiło się w XVII w., gdy występuje 5 współwłaścicieli, płacących pogłównie od 65 chłopów. Położona wzdłuż dawnego traktu do Wysokiego. W południowej części wsi współcześnie wybudowany kościół, którego bryła stanowi zdecydowaną dominantę nad otoczeniem.

Dominów - według rejestru podymnego powiatu lubelskiego z 1531 r. Dominów i Ćmiłów należały wówczas do szlachty zagrodowej. Z tego też okresu pochodzą pierwsze wzmianki o młynie na Czerniejówce, którego tradycje utrzymały się do XX w. W 1653 r. Dominów wraz z Wilczopolem znajdował się w rękach sędziego ziemskiego Stanisława Skorkowskiego. Następne informacje pochodzą z 1770 r., gdy Dominów, Abramowice, Głusk, Wilczopole i Bochoćnica Kościelna (=Nałęczów) były w posiadaniu braci Stefana i Aleksandra Gałęzowskich, a przed nimi rodu Głuskich, założycieli Głuska. Od początku wzmiankowanego okresu, aż do końca XVIII w. z folwarku w Dominowie i połowu ryb w stawach płacona była

dziesięcina lubelskim dominikanom. Na początku XIX w. Abramowice z folwarkiem w Dominowie, Wolą Abramowicką, miasteczkiem Głusk, częścią Wilczopola i Ćmiłowa należały jeszcze do Gałęzowskich. W 1828 r. Wincenty Gałęzowski sprzedał dobra rodzinie Grabowskich, z których siostry Waleria i Maria – były współwłaścicielkami w 2 poł. XIX w. Maria, po zamążpójściu za Jana Strojnowskiego doprowadziła w 1885 r. do wydzielenia Dominowa z dóbr i budowy nowego eklektycznego dworu i wjazdowej bramy do folwarku. Zasadą Strojnowskich było także założenie niewielkiego spacerowo - użytkowego ogrodu, rozbudowanego przez następnych właścicieli tj. W. Hessa (1906 r.) i L. Kłobskiego (1911 r.). W latach 1928- 29 z majątku wydzielono grunty, na których powstały trzy kolonie, natomiast pozostałą część wraz z dworem nabył Kazimierz Ślaski. W 1944 r. po reformie rolnej majątek przejęty został przez Skarb Państwa, w wyniku czego ziemię rozparcelowano, natomiast budynki przekazano początkowo Spółdzielni Produkcyjnej, by w 1962 r. utworzyć na jej terenie Zakład dla Nieletnich. Dla potrzeb Zakładu przebudowano w latach 1962-70 dwór, co doprowadziła do niemal całkowitego zatarcia pierwotnego kształtu budynku i jego walorów zabytkowych. Na terenie parku, zachowały się stosunkowo liczne ślady świadczące o jego pierwotnym wyglądzie m.in szpaler grabowy prowadzący do części gospodarczej, staw oraz kilka pomnikowych drzew – klon pospolity i wierzb.

Głuszczyzna - wieś powiązana terytorialnie z Mętowem, wchodziła w skład dóbr jezuitów chodelskich. Na jej terenie znajdował się w latach 80 XIX w. otoczony parkiem folwark, składający się z dwóch murowanych budynków gospodarcze oraz spichlerz, obecnie nieistniejące.

Kalinówka - pierwotnie folwark gospodarczy należący do Władysława Kudelskiego, usamodzielniony w 1886 r. przez Nechemiasza Weissberga, po którym odziedziczył Tomasz vel Tobiasz Wajsberg. W 1932 r. zadłużony majątek przejęło Towarzystwo Kredytu Ziemskiego, które wystawiło go licytację. Nowy nabywca Bank Ziemiański wkrótce rozsprzedał całość na kolonie. Jedynym czytelnym śladem w terenie po folwarku jest kępa wysokiej zieleni.

Kazimierzówka - wieś powstała dopiero po I wojnie światowej, przy drodze do Piask, na gruntach wydzielonych z Wilczopola, wokół murowanego zajazdu z I poł. XIX w. składającego się z budynku mieszkalnego, stanu i budynku gospodarczego. Parafia w Kazimierzówce erygowana została w 1947 r., wcześniej istniał tu kościół filialny wybudowany w 1937 r. przy wykorzystaniu budulca pochodzącego z kościoła w Pawłowie,

wzniesionego tam w 1744 r. z fundacji Antoniego Siła-Nowickiego. Kościół przeniesiony został via Bronowice, gdzie wcześniej funkcjonował przez 25 lat. W 1987 r. kościół rozebrano, a w jego miejscu wybudowano nowy murowany.

Kliny (Kol. Wilczopole) - wieś powstała na gruntach folwarku należącego do dóbr Wilczopole, którego ziemie częściowo rozsprzedano na kolonie w 1896 r. Zakupiono wówczas przy współudziale Towarzystwa Ziemskiego 20 działek o równej wielkości, z których pewna ilość już na początku XX w. uległa rozdrobnieniu.

Majdan Mętowski - wieś założona na gruntach folwarku gospodarczego Mętowa, istniejącego w 1872 r., następnie w 4 ćw. XIX w. rozsprzedanego chłopom. Folwarku składał się z niewielu budynków, z których żaden nie zachował się.

Mętów - jedna z najstarszych miejscowości na terenie gminy, po raz pierwszy wzmiankowana w 1398 r. Od początku stanowiła własność szlachecką, gniazdo rodowe Mętowskich, w rękach których był do końca XVII w. W późniejszym okresie znajdował się w posiadaniu kilku rodzin szlacheckich, po czym ponownie scalony przez OO Dominikanów. Był tu folwark wchodzący w skład dóbr rządowych, natomiast wieś nadal stanowiła własność duchowną. Po uwłaszczeniu część dóbr przeszła w ręce chłopskie, resztę wystawiono w roku 1876 na licytację, na której nabył ją Michał Dometti. W 1880 r. Dometti sprzedał majątek Józefowi Szymańskiemu, ten zaś dokonał dalszej rozprzedaży wspólnocie 37 gospodarzy. Część folwarczna na planach z 1872 r. przedstawiana bardzo okazale, stopniowa ulegała zniszczeniu.

Prawiedniki - wieś po raz pierwszy wzmiankowana w 1414 r. jako własność szlachecka Mikołaja z Prawiednik. W XVIII w. należała do rodziny Kiełczewskich, od których w 1784 r. kupił ją Franciszek Grabowski, naturalny syn Stanisława Augusta. Po nim Prawiedniki odziedziczył w 1832 r. Kazimierz, następnie w 1835 r. Tomasz Grabowski, a od 1841 r. jego córka Maria Urszula, zamężna za Juliusza Stadnickiego. W 1849 r. majątek podzielono pomiędzy czwórkę ich dzieci, z których Stanisław skupił całość. W 1904 r. nastąpiła rozprzedaż dóbr chłopom. W XVI w. istniał tu folwark, z czasem otoczony parkiem i funkcjonujący jeszcze w 1885 r. W jego skład wchodziły wówczas dwa budynki murowane oraz osiem drewnianych. Dwór pochodził co najmniej z pocz. XVIII w., gdyż w pisanych w końcu XVIII w. pamiętnikach K. Koźmiana określany jest jako „...ogromny, drewniany, z sienią na przestrzał, w bardzo złym stanie”. Zarówno z dworu, jak i folwarku obecnie nie zostało śladu.

Wilczopole - jedna z najstarszych miejscowości obok Mętowa, na terenie gminy, wzmiankowana po raz pierwszy w 1398 r., jako częściowa własność Sieciecha z Abramowic. Już w XV w. stanowiła własność drobnej, zagrodowej szlachty: Wilczopolskich, Śmiłowskich, Dłuskich oraz po poł. XVI w. szeregu innych rodzin – Oszczepalskich, Stępkowskich. Pod koniec XVIII w. dobra - tzw. część A, zostały skupione w rękach Wilczopolskich, natomiast pozostałe części B, C, D, E, F nadal znajdowały się w znacznym rozdrobnieniu. W 1862 r. całość nabył W. Andrychiewicz, by w 1884 r. odsprzedać ją J. Dratowi, G. Rimierowi oraz G. Dekiertowi, którzy rozsprzedali ziemię chłopom na kawałki. W XIX w. istniał na terenie Wilczopola folwark, w którym był dwór otoczony parkiem, obecnie nieistniejące, bez pozostałości w terenie.

Żabia Wola - Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1786 r. jako folwark z drewnianą zabudową należącą do Andrzeja Koźmiana i Floriana Kiełczewskiego.

6.6. Gmina Jabłonna

Pierwsze wzmianki dotyczące miejscowości znajdujących się na terenie Gminy Jabłonna odnotowano już w średniowieczu. W tym okresie rozwój sieci osadniczej zasadniczo był powiązany z traktami komunikacyjnymi, z których największy wpływ miał trakt ruski (zwany lubelskim), zastąpiony w okresie nowożytnym traktem skrzyneckim, biegnącym po wschodniej stronie Czerniejówki od Lublina via Abramowice, Głusk, Dominów, Skrzynice, Chmiel, Żółkiewkę, Tomaszów, Lubyczę Królewską do Rawy Ruskiej. W Chmielu, przypadało skrzyżowanie traktów idących na wschód (z pominięciem Lublina) ku południowemu zachodowi, czyli do Krakowa oraz drogi prowadzącej z Lwowa przez Zamość, Krasnystaw, Lublin do Warszawy. Zastąpienie w I. 20-tych XIX w. traktu skrzyneckiego strategiczną szosą Lublin-Piaski-Krasnystaw-Zamość, spowodowało odsunięcie Skrzynic oraz Czerniejowa od głównej drogi i w rezultacie ich powolny upadek. W nawiązaniu do powyższego wzmianek należy odnotować, że zdecydowana większość miejscowości (poza Wierciszowem i Wolnicą) znajdujących się na terenie gminy ma XV-wieczną genezę:

Chmiel - wieś królewska, wymieniona w dokumencie 1432 r., lokowana ok. 1542-3 r., gdyż w 1564 r. odnotowano ten fakt jako pochodzący sprzed „przed 22-23 laty”; w 1564 r. król Zygmunt I nadał wójtostwo w Chmielu z 3 łanami Janowi Czaśławskiemu.

Czerniejów - odnotowana w 1419 r.; w 1426 oraz w 1432 r. król Władysław Jagiełło nadał wieś lubelskim brygidkom; w l. 1446-54 wzmiankowany folwark klasztorny; w l. 1470—

80 oprócz folwarku także dwór; w roku 1426 i 1432 Władysław Jagiełło przeniósł Czerniejów na prawo średzkie; w latach 1470-80 pisze się również o sołectwie z 2 łanami i stawem, utworzonym przez przeora Stefana i przeoryszę Agnieszkę.

Najstarsze wzmianki o **Jabłonnie** zwanej też Jablona, Jabłonka vel Jablono pochodzą z dokumentu z 1414 r., w którym odnotowano jej ówczesnych właścicieli Kiełcza i Dzierżkę, żonę Sicieja z Abramowic. Jeszcze w tym samym stuleciu miały miejsce podziały własnościowe, w wyniku których dobra podzielono na kilka dziedzicznych części. Pośród licznych właścicieli wyróżniał się Stanisław z Jabłonnej - burgrabia lubelski z początku XVI w. W Lustracji województwa lubelskiego z 1565 r. przywołano Mikołaja Lenczkę jako właściciela wsi. Ponadto odnotowano Stanisława Ożarowskiego i Mikołaja Sobieskiego (krewnego króla Jana III Sobieskiego). W XVI i XVII w. Jabłonna była rodowym majątkiem ariańskiej rodziny Lubienieckich, z której kręgu wywodzili się ministrowie lubelskich zborów ariańskich, m.in. - Stanisław Lubieniecki wybitny działacz reformacyjny, historyk i astronom (1623- 1675). Jak się wydaje Lubienieccy rozpoczęli proces scalania dóbr w rękach jednej rodziny. W 1616 r. majątek odziedziczył Krzysztof Lubieniecki – minister zboru ariańskiego, zaś po jego śmierci w 1648 r. majątkiem zarządzała jego żona Katarzyna z synem Krzysztofem, która kilka lat później zastawiła wieś - Szymonowi Węglińskiemu za sumę 16 tysięcy złotych polskich. W czasach potopu Krzysztof Lubieniecki stanął po stronie Szwedów, z którymi najechał Jabłonnę i odebrał Węglińskiemu list zastawny. Po przejęciu dóbr ograbił je z dobytku i plonów, a w 1657 r. wycofując się razem z wojskami szwedzkimi spalił budynki gospodarcze. Powrócił z wojskami kozackimi paląc nie tylko wieś, ale i dwór oraz pozostałe zabudowania gospodarcze. W 1658 r. Szymon Węgliński odzyskał majątek i razem z synami sukcesywnie odbudowywał dobra. W dokumentach wizytacji parafii Bychawka w 1789 r. jako właściciela majątku Jabłonna odnotowano Franciszka Grajewskiego. W swych pamiętnikach Kajetan Koźmian odnotował, że w 1801 r. majątek nabył od Mikołaja Morozowicza - Joachim Owidzki - siostrzeniec Józefa Wybickiego. Kolejnym właścicielem został Kazimierz Taczanowski, były kapitan wojsk napoleońskich. Po nim w l. 1842-1844 dobra znalazły się w posiadaniu Aleksandra Bielińskiego, który powrócił z zesłania za udział w powstaniu listopadowym. W kolejnych latach, jak podaje kronika parafii w Bychawce, majątek należał kolejno do: Chądzyńskich, Kłamborskiego oraz Romana Kozaryna. Następnie w latach 1900-1904 właścicielami byli: Eugeniusz Dębicki i Mieczysław Baczyński. W 1912 r. dobra w Jabłonnie wraz z folwarkami Wólka i Romanów, będącymi w posiadaniu kilku właścicieli,

nabył na licytacji Juliusz Vetter - lubelski przemysłowiec, hojny mecenas kultury i oświaty w Lublinie. W tym czasie majątek obejmował; 500 ha ziemi, pałac otoczony parkiem, młyn wodny, gorzelnię, liczne budynki gospodarcze, stadninę koni oraz stawy rybackie. Po śmierci Vettera w 1917 r., właścicielką Jabłonny została jego żona Bronisława, pochodząca z Karszo-Siedleckich. Po śmierci Bronisławy Vetterowej, dobra odziedziczył w 1937 r. usynowiony przez Vetterów - Brunon Jerzy. Rodzina Vetterów opuściła Jabłonnę zimą 1944 r. na wieść o zbliżającej się armii Czerwonej. Po wojnie majątek ziemski objęty został reformą rolną, zaś pałac stał się własnością Skarbu Państwa. Początkowo mieściła się tam szkoła podstawowa, od 1953 r. – szkoła milicyjna a następnie posterunek milicji i ośrodek treningowy dla psów policyjnych. We wrześniu 1992 r. pałac odzyskali potomkowie Vetterów (Brunon Jerzy Vetter zmarł w kwietniu 1992 r.), którzy w 1995 r. odsprzedali go w prywatne ręce. Kolejny właściciel przywrócił dawny blask całemu zespołowi.

Piotrków – miejscowość wzmiankowana w 1388 r. w związku z przeniesieniem przez Władysława Jagiełłę na prawo magdeburskie, w 1565 r. nadal stanowiła własność królewską – z 3 łanami wójtowskimi, 2 kmieciami i karczmarzem, poza tym licząca 74 kmieci na 46 łanach, 10 karczmarzy na 9 i ½ łanach, 2 kołodziejów, 10 zagrodników, 10 bartników, 2 na wolniźnie, 1 młyn.

Skrzynie - wieś wymieniona w 1420 r. jako własność królewska, później również klasztorna, gdyż w 1426 r. (jak wspomina o tym późniejszy dokument) Władysław Jagiełło nadał ją klasztorowi św. Brygidy w Lublinie; wówczas łanów kmiecych było 18, dwie karczmy z ogrodami, 4 zagrodników.

Tuszów – miejscowość odnotowana w 1409 r. jako własność szlachecka, bez kmieci, m.in. w 1531 –3 r. pobór od Jana Tuszowskiego, Jana Kota, Jana Borzęckiego, Jana Ropla, Macieja Ząbka, Andrzeja Broczka, Jana Pickowskiego, Jana Borsa i Marcina.

6.7. Gmina Jastków

Miejscowości znajdujące się na terenie Gminy Jastków mają bardzo odległą proveniencję, gdyż znaczna ich część była wzmiankowana już w XIII w. co niewątpliwie wiązało się z bliskością ważnego ośrodka miejskiego jakim był Lublin.

Geneza **Jastkowa** sięga XII w., gdy Jaksa nadał ptn.-zach. część wsi, zwaną później Dąbrową lub Opatkami, opactwu benedyktynów w Sieciechowie. Potwierdza to dokument z 1252 r., wydany przez Bolesława Wstydliviego. Dokument ten rozciągał prawa opata nie

tylko na Dąbrowę, ale także na cały Jastków, co zostało zakwestionowane i wywołało długotrwały proces rozstrzygnięty pod k. XIV w., gdy opat nie stawiając się na wiecu lubelskim, definitywnie przegrał proces. W ten sposób prawo własności przyznano Janowi zwanemu później Jastkowskim. Należy jednak nadmienić, że spór dotyczył właściwego Jastkowa, gdyż Dąbrowa (Opatki) znajdowała się w posiadaniu klasztornym do 1466 r.

W 1 poł. XV w. grunta wsi uległy stopniowemu rozdrobnieniu, gdyż w źródłach odnotowano niemal równocześnie kilku właścicieli m.in. Jana ze Snopkowa, Piotra z Jastkowa, Prandotę i jego brata Grota. W tym okresie w Jastkowie odnotowano cztery folwarki powiązane z drewnianymi dworami. Należy nadmienić, że w części należącej do benedyktynów sieciechowskich, czyli Opatkach także znajdował się dwór. Pomimo częściowej własności dziedzice Jastkowa nie należeli do ubogiej szlachty zagrodowej o czym świadczą koligacje ich potomstwa, np. w 1427 r. Sądochna córka Piotra wyszła za starostę lubelskiego Stanisława Poddębskiego. Kolejnym przejawem zamożności Jastkowskich było wysyłanie synów na studia do Krakowa, gdzie został wzmiankowany w l. 50 XV w. syn Prandoty – Jan.

W XVII w. część wsi należała do Firlejów z Dąbrowicy, którzy na dochodach z niej osiągniętych uczynili dobroczynne zapisy. Mikołaj Firlej zapisał w 1619 r. kwoty na rzecz szpitala w Markuszowie oraz lubelskim brygidkom, w 1635 r. Andrzej Firlej uczynił to samo w 1652 r. dla kustodii lubelskiej. W XVIII w. kolejnymi właścicielami byli Szaniawscy, Olędzcy i Kliszewscy. W 1780 r. odnotowano, iż dotychczas rozdrobniony majątek znalazł się w większości (w $\frac{3}{4}$) w rękach Urszuli z Olędzkich Szaniawskiej. W rękach jej rodziny, znajdowała się m. in. stara oficyna wraz z budynkami folwarcznymi oraz ogrodem włoskim i "ogrodem przy bramie".

Pod koniec XVIII w. dobra stały się własnością Ewy Szaniawskiej, która wniosła je w posagu mężowi Andrzejowi Głuskiemu. Po ich śmierci dobra jastkowskie odziedziczył w 1817 r. Tomasz Głuski, po śmierci którego w 1837 r. zostały sprzedane Tekli Umienieckiej.

Od 1858 r. dobra były w posiadaniu Piotra Morawskiego, który przekazał je w 1863 r. swej córce Karolinie, jako posag w małżeństwo z Ignacym Budnym. W trzy lata później, zmarła Karolina i jej majątek podzielony został na trzy części, pomiędzy Ignacego i ich dwóch nieletnich synów – Nikodema i Józefa. Dalsze losy majątku nie są w pełni wyjaśnione, na co złożył się brak szczegółowych danych. Prawdopodobnie Ignacy Budny zamieszkał we dworze

z I. 50 XIX w., natomiast po śmierci żony wybudował parterową oficynę stanowiącą obecnie południowe skrzydło pałacu

Z informacji zamieszczonych w nekrologu Nikodema Budnego wynika, że szybko usamodzielniał się, gdyż już po ukończeniu szkoły rolniczej w Dublanach przejął Jastków. Pierwsze inwestycje w majątku poczynione zostały w 1885 r. o czym świadczyła data na nieistniejącym młynie. Zapewne wówczas powstał nie tylko młyn, ale także pierwsze budynki folwarczne. Budny na wielką skalę rozwinął gospodarstwo rybne i przetwórstwo związane z cukrownią w Garbowie: buraki cukrowe, kartofle, własna gorzelnia i młyn. Gorzelnia jastkowska słynęła w okolicy jako jedna z najlepszych i dawała znaczące zyski, podobnie jak stawy rybne. Do posiadanych dóbr jastkowskich wkrótce dokupił folwarki Wygoda i Panieńszczyzna. Poczynione inwestycje uczyniły z Budnego majątnego człowieka, który w późniejszym okresie wielokrotnie ofiarowywał znaczące kwoty na cele społeczne. W 1915 r. był jednym z organizatorów Muzeum Lubelskiego, w 1918 r. ofiarował 200 tys. rb. na nowopowstający Katolicki Uniwersytet Lubelski. Po śmierci Nikodema Budnego w 1934 r. dobra odziedziczył jego syn Jan, który formalnie posiadał je do reformy rolnej w 1944 r. Faktycznie zaś majątek jastkowski już w 1940 r. przejęli Niemcy, którzy zarządzali nim do 1944 r.

Po II wojnie światowej, w grudniu 1944 r. w Jastkowie utworzono kompanie małoletnich żołnierzy, która dała początek Korpusowi Kadetów. Tu też powstała szkoła oficerska Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego. W jej podziemiach znajdowało się więzienie dla wziętych do niewoli żołnierzy niemieckich. Prawdopodobnie w tym okresie doszło do znacznej przebudowy układu wnętrza dawnych oficyn, celem dostosowania ich do koszarowych potrzeb. Na początku I. 50 XX w. w miejsce szkoły ulokowano biura i mieszkania dla pracowników PGR-u, który funkcjonował na bazie folwarku Budnych. W końcu I. 60 tych przejściowo w pałacu mieściło się Technikum Rolnicze, a od 1972 r. administracja Zakładu Doświadczalnego Upraw Chmielu i Hodowli. W roku 1973 r. do pomieszczeń w dawnej oficynie wprowadzono władze gminne. Obecnie cały pałac znajduje się w posiadaniu gminy Jastków.

Dąbrowica – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, wymieniona w dokumencie Władysława Łokietka z 1317 r. jako własność Dzierżka i Ostasza z Bejsc powszechnie uważanych za protoplastów Firlejów, jednej z najbardziej wpływowych rodzin magnackich XVI-wiecznej Rzeczypospolitej. W tym czasie wywodzili się z nich wojewodowie,

hetmanowie, marszałkowie i biskupi. Firlejowie dobra dąbrowickie przejściowo stracili po konfiskacie mienia awanturniczego rotmistrza Mikołaja Firleja, następnie na krótko je odzyskali, po czym zostały sprzedane na publicznej licytacji za długi w 1737 r. Kolejnymi właścicielami Dąbrowicy były kobiety - Ewa Liniewska, Urszula Szaniawska oraz Józef Potocki. W k. XVIII w. dobra znalazły się w posiadaniu Stanisława Lingenau krajczego koronnego, który wraz z pobliskimi Płouszowicami stworzył jeden kompleks ekonomiczny. W 1816 r. ponownie wyodrębniono Dąbrowicę jako samodzielną jednostkę gospodarczą dla syna Stanisława, także Stanisława. Młody Stanisław, były adiutant księcia Józefa Poniatowskiego, wybudował murowany dwór, wykorzystując fundamenty nieistniejącej części pałacu Firlejów. Dwór jednak nie został zamieszkały i był wykorzystywany jako magazyn zbożowy. W 1858 r. zadłużone dobra zostały wywłaszczone i na licytacji nabył je Henryk Strusiński.

Renesansowy wieża – relikw okazałego zamku Firlejów

Kolonia Dąbrowica – dawniej północna część Uniszowic, miejscowości w gminie Konopnica o XV- wiecznej genezie. Początkowo stanowiła własność drobnej szlachty, która już w następnym stuleciu należała w całości do Uniszowskich, posiadających tu siedzibę rodową. W końcu XVIII w. stanowiła własność Morawickich, z których Ignacy w 1806 r. sprzedał dobra Ludwice Rozenbusz. W 1836 r. majątek Uniszowice odziedziczyła córka Ludwiki – Emilia Pomorska, inicjatorka budowy drugiego dworu, wzniesionego w 1848 r.,

położonego na terenie dzisiejszej gminy Jastków. Pierwszy dwór – o znacznie starszej genezie, znajdował się po południowej stronie drogi do Nałęczowa, rozdzielającej gminy Konopnica i Jastków. Towarzyszyły mu murowane budynki folwarczne i niewielki park. Druga połowa XIX w. przyniosła liczne zmiany właścicielskie dóbr – Pniewski (1863), Zawadzki (1865), Chełczyński (1880), Fitingier (1884), Gołombowski (1891) i Rachowski (1898), który dokonał ostatecznej rozprzedaży majątku.

Ługów - wieś o stosunkowo wczesnej proveniencji, gdyż odnotowano ją w źródłach w XVI w. jako należącą do drobnej szlachty - Ługowskich. Z nimi też należy wiązać powstanie pierwszej nieistniejącej siedziby właścicieli. Wieś kolejno znajdowała się w posiadaniu Moszyńskich (XVII w.), a następnie Łżyckich, którzy w poł. XIX w. wzniesli tu dwór otoczony parkiem krajobrazowym. W I. 20 XX w. majątek rozparcelowano, natomiast „resztówkę” nabył Łabęcki właściciel zakładów pralniczych w Lublinie.

Moszenki - miejscowość związana własnościowo z dobrami Moszna, jej geneza sięga XV w., gdy należała do drobnej szlachty Moszyńskich, zapewne inicjatorów budowy pierwszego dworu. W XVII w. we władaniu Firlejów. Następni znani właściciele – Bielińscy - odnotowani dopiero w poł. XIX w. sprzedali dobra w 1879 r. Feliksowi Czaplickiemu. Po pożarze, który w 1880 r. niemal całkowicie zniszczył budynki gospodarcze, Czaplicki sprzedał majątek Henrykowi i Teresie Grabowskim. Grabowscy w stosunkowo krótkim czasie ponownie doprowadzili dobra do rozkwitu. Zapewne w tym czasie wzniesiono nowy murowany dwór. Od 1897 r. dobra kolejno znajdowały się w posiadaniu E. Kołaczkowskiego, H. Luchta oraz D. Walewskiego, który w 1929 r. dokonał rozprzedaży dóbr. Dwór zakupili mieszkańcy okolicznych wsi na cele oświatowe. Szkoła w Moszenkach działała do 1999 r. Obecnie budynek jest w trakcie remontu. Warto odnotować fakt, iż w Moszenkach urodził się płk. Wojciech Kołaczkowski dowódca Dywizjonu 303.

Moszna - wieś zwana także Moszyn Wielki lub Moszny Wielkie, pierwszy raz odnotowana w źródłach w 1392 r. w związku z nadaniem Piotrowi de Moschna sołectwa w Świdniku. W XV w. Przez dłuższy czas należała do Moszyńskich, których przedstawiciele trwali zapisali się w dziejach historii Polski jako rycerze bądź dyplomaci. Wieś stanowiła centrum dóbr należących kolejno należących do Firlejów, Bielińskich i Czaplickich. Od poł. XV w. w Mosznej istniał drewniany dwór, który z czasem zastąpiono nowym murowanym, wzniesionym dla Feliksa Czaplickiego w 1883 r. Wokół siedziby właścicieli założono rozległy park zajmujący pierwotnie powierzchnię ok. 8 ha. Na pld.-wschód od dworu, jeszcze na

początku I. 50 XX w., funkcjonował zespół budynków folwarcznych (8) - obecnie rozebranych. W latach 20 XX w. majątek został rozparcelowany, natomiast „resztówkę” z dworkiem przekazano na potrzeby szkoły, funkcjonującej do pocz. XXI w.

Ożarów – wieś wzmiankowana już na początku XV w. jako własność rodziny Ożarowskich, posiadających tu gniazdo rodowe. Kolejnym znanym właścicielem był w połowie XVII w. Remigiusz Broniewski, a następnie Iżycki, posiadacz murowano-drewnianego dworu, odnotowanego w 1690 r. jako częściowo zrujnowany. Na pocz. XVIII w. dobra ożarowskie ponownie znalazły się w posiadaniu Ożarowskich, którzy zapewne zamieszkiwali we wzmiankowanym dworze. Dwór otaczała fos, przez którą był przerzucony drewniany mostek, co stanowiło rzadki przykład XVI – wiecznej obronnej siedziby szlacheckiej. Od 1884 r. Ożarów był w posiadaniu Wincentego Łosia, po jego śmierci - wdowa Aleksandra podzieliła majątek na dwie części, które sprzedała Aleksandrowi Mackensonowi i Wawrzyńcowi Komiście. Dwór, zachowany wówczas już tylko w drewnianej części, z gankiem na osi i mieszkalnym poddaszem, przypadł Mackensonom, przetrwał do pocz. I. 70 XX w., gdy został rozebrany. W drugiej części dóbr, należącej do Komistów, w miejscu wcześniejszej drewnianej rządcówki, wniesiono w 1919 r. niewielki murowany budynek o podobnym charakterze, wokół którego zachował się fragmentarycznie park krajobrazowy z towarzyszącymi mu stawami. W okresie międzywojennym w Ożarowie wybudowano w duchu funkcjonalizmu, murowaną szkołę według projektu M. Krzywickiego z 1935 r.

Płouszowice – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, pierwotnie zwana Płoniszowice, od XIV w. wchodząca w skład dóbr Dąbrowica. Do 1737 r. należała do rodziny Firlejów, po czym kolejno była własnością: Liniewskiej, Januszewskich, J. Potockiego, Lingenu (1791), S. Węglińskiego (1879), E. Bentke, który dokonał rozprzedaży na części. Dwór wraz z częścią gruntów nabyła rodzina Krygierów (1899). W okresie staropolskim istniał tu jedynie folwark gospodarczy z murowanymi (?) budynkami. Murowany dwór wzniesiono dopiero w XIX w., gdy właścicielami byli Lingenuowie. Zapewne wówczas w pld.-zach. części zespołu założono niewielki park krajobrazowy. W 2 poł. XIX w. na terenie majątku funkcjonował rozbudowany folwark składający się z dwóch części, w skład którego wchodziły budynki gospodarcze i liczne budynki mieszkalne dla służby - obecnie nie istniejące. Po poprowadzeniu drogi krajowej S 12 zespół został przecięty na dwie części. W 1889 r. Towarzystwo Baptystów z Jastkowa zakupiło ok. 1 ha gruntu, na którym wzniesli drewniany

zbór, istniejący do 1920 r., następnie wykupiony przez gminę i zamieniony na szkołę, rozebraną po II wojnie światowej.

Snopków – wieś wzmiankowana pierwszy raz w materiałach źródłowych w 1409 r., gdy była własnością rodziny Jastkowskich, następnie Rafała z Ożarowa (1496 r.), występującego w późniejszych dokumentach jako Snopkowski. W XVI w. znajdowały się tu dwa folwarki, z których jeden miał obronny charakter. Zapewne na jego fundamentach wzniesiono w XVII w. parterowy, murowany dwór położony we wschodniej części obecnego parku. Według archiwalnych opisów na zachód od dworu rozciągał się regularny ogród kwaterowy. Na początku XVII w. jedną z właścicielek była Jadwiga Snopkowska, babka Jana III Sobieskiego. W końcu XVIII w. majątek znalazł się w posiadaniu Trzcieńskich, a następnie Wojciecha Wiercińskiego (1845) i Antoniego Bobrowskiego (1854), który rozwinął gospodarkę rolną do bardzo wysokiego poziomu. Dzięki poczynionym inwestycjom znacząco rozbudowano zespół budynków folwarcznych o nowe murowane obiekty, powstał nowy pałac (stary dwór przebudowano na oficynę – rozebraną w l. 50 XX w.) oraz powiększono park. W końcu XIX w. dobra stały się własnością Julii Piaszczyńskiej, z domu Bobrowskiej, która kontynuując rodzinne tradycje hodowli, rozbudowała w 1911 r. część folwarczną. Po II wojnie światowej majątek został przejęty przez Skarb Państwa i przeznaczony na Stację Selekcji Roślin. Po kolejnych przekształceniach strukturalnych, w roku 1996 - pałac, park, chlewnia i obora przeszły w prywatne ręce, natomiast pozostała część zespołu folwarcznego nadal znajduje się w posiadaniu Gminy. Po gruntownej restauracji w pałacu organizowane są imprezy okolicznościowe.

Tomaszowice – wymieniane w materiałach źródłowych od końca XIV w., gdy należały do Grzegorza z Tomaszowic, wówczas składały się z dwóch części zwanych: Maior i Minor. W XVI w. stały się gniazdem rodowym Tomaszowskich. W tym czasie, w części Maior, znajdował się folwark, zapewne mający charakter fortalitium. Kolejni znani właściciele dóbr, czyli Dłuscy – odnotowani w 1 poł. XIX w., sprzedali dobra Grabowski (1858), ci zaś - Wojciechowi Pieniążkowi (1885), następny właściciel - Konstanty Lewicki rozprzedał większą część majątku. Pozostałą część dóbr wraz z dworem nabył w 1903 r. Piotr Ostromęcki, który w 1911 r. założył w wydzielonych dwóch salach szkołę dla okolicznych dzieci. We wrześniu na terenie majątku krótko były przechowywane dzieła sztuki wywiezione z Lubelskiego Muzeum. Po reformie rolnej w 1944 r. dwór wraz z pozostałymi gruntami został przejęty przez Skarb Państwa i przekazany na cele związane z szkolnictwem. Niewiele wiadomo na

temat wcześniejszej siedziby właścicieli dóbr, pewnym przekazem jest informacja związana z Anną Dłuską, która w 1854 r. zainicjowała budowę nowego dworu wraz z oficyną, przerobioną na kaplicę w 1861 r., od 1936 r. będąca kościołem parafialnym. Zapewne z dworem założono park krajobrazowy, z czytelną do dziś kompozycją

Pozostałe miejscowości znajdujące się na terenie Gminy nie posiadają tak odległej w czasie genezy, z wyjątkiem Sieprawic i Sługocina, o których wzmianki pochodzą z XV w., jednakże nie odegrały one szczególnej roli w kształtowaniu krajobrazu kulturowego przedmiotowego obszaru. Odnotować należy także wsie - Helenów, Majdan Snopkowski, Natalin, Piotrawin, Sieprawki, Wygoda - będące XIX-wiecznymi folwarkami większych dóbr.

6.8. Gmina Konopnica

Z analizy rozwoju sieci osadniczej na terenie Gminy wynika, że do najstarszych wsi, mających metrykę średniowieczną metrykę należą: Konopnica, Motycz, Radawiec, Uniszowice i Zemborzyce. Ponadto z tego czasu pochodzi Pietrzakowizna wchodząca w skład nadania Konopnicy. Radawczyk i Sporniak występują na mapie z końca XVIII w.; pozostałe miejscowości pochodzą z XIX w. To wsie o charakterystycznych nazwach dzierżawnych, wziętych od imion dzieci uposażonych folwarkami przez właścicieli większych dóbr ziemskich jak: Marynin, Pawlin, Stasin i Tereszyn = Teresin. Przebieg linii kolejowej z pld. wschodu na ptn. zachód przez teren gminy – doprowadził do wykształcenia się przystanków kolejowych, będących załączkiem skupisk osadniczych jak: Stasin Polny i Kozubszczyzna, w której znajduje się dawna stacja kolejowa Motycz. Podczas gdy na wysokości właściwej wsi Motycz usytuowana jest stacyjka Motycz Leśny, ku której przysunęło się centrum wsi ze szkołą, kościołem i cmentarzem. Międzywojenna parcelacja części majątków ziemskich oraz ich powojenna parcelacja w ramach reformy rolnej spowodowała powstawanie szeregu rozluźnionych kolonii na gruntach poparcelacyjnych. Na szczególne omówienie zasługuje przy tym część Zemborzyc stanowiąca własność królewską, potem starościńską. Zemborzyce wraz z innymi dobrami starościńskim, przejęte po rozbiorach na Skarb Państwa znalazły się w gestii rządu carskiego, który tworzył z nich dobra donacyjne zwane majoratami. Majorat lubelski nadany gen. Rudigierowi, obejmował pierścieniem miasto lokacyjne Lublin (Tatary, Dziesiąta, Wrotków, Rury i Zemborzyce). Ten rozległy areał został w 1919 r. upaństwowiony i rozparcelowany; częściowo na potrzeby miasta, częściowo dla okolicznego ziemiaństwa oraz w ręce włościańskie. Tej ostatniej parcelacji dokonano właśnie w ptn.-zach. części

Zemborzyc, tworząc nowe osady o numeracji: Wieś Pierwsza, Druga Dziesiąta, a ponadto Zemborzyce Tereszyńskie i Wojcieszyńskie.

Konopnica - wieś była pierwotnie królewsczyzną, którą Kazimierz Wielki w 1342 roku nadał Franciszkowi z Moguncji jako uposażenie wójtostwa. Po wykupie wójtostwa przez miasto wieś stała się własnością miejską. Istniał tu folwark dawniej wójtowski, potem miejski. Jednakże na sejmie z 1677 roku zapadła uchwała mocą, której wieś sprzedano Janowi Gałązowskiemu, po którym posiadali ją w końcu XVIII w. Siekierzyńscy. Od nich część dóbr „Radawczyk” nabył Ignacy Trojacki, od 1848 roku Ferenzowie. W latach 1860-tych nastąpił podział folwarku na dwie części. Na przełomie XIX/XX w. Swiniarscy skupili udziały ziemskie. W 1912 roku majątek przeszedł na Janinę Wołodko. W okresie międzywojennym (1934) część majątku sprzedano Aleksandrowi Tobiaszowi, część zaś przyległa do zespołu kościelnego została podarowana kościołowi parafialnemu. Dwór i budynki folwarczne rozebrano po II wojnie światowej. Zachowały się resztki parku podworskiego ze śladami alei kasztanowej i dwóch stawów z wyspą oraz mostku nad fosą. Zespół kościelny ma złożoną historię i konfigurację, gdyż jego początki sięgają 1374 r. kiedy powstał tu drewniany kościół pw. N.M.P. i św. Katarzyny. W jego miejscu w 1650-66 r. wystawiono kościół murowany, po którym pozostały nieczytelne fundamenty w otoczeniu porośnięte drzewami dawnego cmentarza kościelnego, usytuowane na północny zachód od obecnego kościoła na cyplu wysokiego brzegu rzeczki. Na samym skraju cypla nad doliną wznoszą się ruiny murowanej, dwukondygnacyjnej dzwonnicy z 4 ćwierci XVIII w. Na południe od tych relikwów znajduje się zespół murowanych budynków gospodarczych po starej plebanii oraz murowana plebania z 1906 r. Obecnie istniejący kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NPM i św. Katarzyny Aleksandryjskiej został wzniesiony w 1906 r. z inicjatywy ówczesnego proboszcza księdza Jana Kureczki.

Kozubszczyzna - wieś wykształcona w okresie międzywojennym na dawnych gruntach folwarcznych Motycza. Swój rozwój zawdzięcza przystankowi kolejowemu na linii Kolei Nadwiślańskiej powstałej w latach 1870-tych. Zbudowano wówczas jedynie większe stacje kolejowe, natomiast uzupełniono linię pomniejszymi stacyjkami w latach 1890 – tych. Z tego okresu pochodzi mały murowany budynek stacji Motycz Leśny.

Marynin - w XIX wieku znajdował się tu folwark gospodarczy dóbr Konopnica Wołodków, odnotowany na mapie austriackiej z 1915 r., gdzie zaznaczona jest też aleja łącząca folwark z ośrodkiem dóbr w Konopnicy, jakkolwiek odcięta przez linię kolejową.

To rozerwanie więzi przestrzennej spowodowało szybkie wyzbycie się folwarku przez właścicieli i jego zanik.

Motycz - wieś należała do królewskich nadanych w 1317 r. przez Władysława Łokietka rodowi piszącemu się z Bejsc i Dąbrowicy, który potem przyjął nazwisko Firlejów. W l. 1401 – 43 utworzyli oni klucze Dąbrowica, w skład którego wchodziły też: Sławin, Moszny, Płoniszowice i Motycz oraz zanikłe dziś Dobranów i Janiki. W XVII w. wymarli ostatni męscy potomkowie rodu Firlejów, a ich rozległe dobra jako majątki posażne córek przeszły w inne ręce. Spośród nich Motycz i Spornik stały się posagiem klasztornym Doroty Firlejówny, córki Gertrudy i Jana Firlejów, która była ksienią zakonu ss. brygidek w Lublinie, a dochody poszły na utrzymanie i uświetnienie klasztoru. Dobra Motycz z folwarkiem pozostawały w rękach brygidek od końca XVII wieku do 1825 r., kiedy przejęły go ss. wizytki. Ukazem carskim z 27 marca 1864 r. majątki klasztorów rzymsko – katolickich zostały skonfiskowane na rzecz Rządu Królestwa Polskiego, po czym rozprzedane. Na tej podstawie Motycz ze Spornikiem kupił w 1885 r. Rudolf Otton baron Buksgeuolen. Majątek nie był rezydencjalny, administrowali go zarządcy. W l. 1910 – 1913 dokonana została parcelacja na kolonie. Ośrodek folwarczny zakupili w 1910 r. Adam i Izabela Malkommowie, którzy wzniesli tu dwór, względnie przekształcili uprzednią rządówkę klasztorną do stanu obecnego. Założyli też ogród ozdobny krawędzi doliny rzeczki Motyczanki. Po pięciu zaledwie latach, w 1915 r., Malkommowie sprzedali majątek Towarzystwu Nasion Buraczanych. Plan z 1918 r. ukazuje rozbudowę folwarku o nowe budynki, położone na północnym brzegu Motyczanki, „na zamłynie”. Po reformie rolnej z 1944 r. majątek Towarzystwa upaństwowiono. We dworze mieściły się kolejno różne instytucje państwowe i społeczne. W l. 80 XX w. dwór i park nabyli prywatni właściciele, którzy zrewaloryzowali zespół. W Motyczu, przy torach kolejowych znajduje się dworzec i dom dróżnika wybudowane z czerwonej cegły ok. 1890 roku.

Pawlin - w XIX w. stanowił folwark gospodarczy Radawca Dużego będący do 1929 roku w rękach Stadnickich, ukazany na mapie z 1915 r. na zakończeniu drogi przez wieś, w jej zachodnim krańcu, obecnie nieistniejący.

Radawczyk - wieś pierwotnie należąca do dóbr Radawiec Duży. Miejscowość tylko częściowo położona w granicach obecnej gminy Konopnica – tj. Radawczyk II (Boboszków). Natomiast w południowej części miejscowości, już w obrębie gminy Strzeszkowice znajdują się pozostałości XIX-wiecznego zespołu dworskiego.

Radawiec Duży (d. Wielki) - wieś szlachecka odnotowana w k. XIV, jako własność Mrocza i Marka z Radawca, potem Pszonków, których gałąź pisała się Radawickimi. Istniał tu wówczas dwór zlokalizowany prawdopodobnie w miejscu obecnego zespołu. W poł. XVII w. wieś należała do Piotrowskich, dalsze dzieje własnościowe nie są ustalone aż do 1 poł. XIX w., kiedy dobra nabył Paweł hr. Stadnicki. Po nim odziedziczył syn Jan Nepomucen, po czym od 1907 r. Józef Stadnicki (jego brat ks. Karol Stadnicki wziął działem rodzinnym Mały Radawiec). Po Janie w 1926 r. odziedziczyło pięcioro dzieci, z których zawiadywał majątkiem Jan Stadnicki. Powstanie obecnego zespołu podworskiego należy wiązać z rodziną Stadnickich – II poł. XIX w – którzy traktowali majątek jako rezydencjonalny, z parkiem krajobrazowym i sadem oraz budynkami gospodarczymi. W okresie okupacji majątek był administrowany przez Niemców, którzy na części gruntów dworskich utworzyli lotnisko, istniejące do dzisiaj. Po II wojnie światowej majątek uległ parcelacji, dwór został rozebrany w 1959 roku, podobnie szereg podworskich budynków gospodarczych. Z zabytkowego zespołu dworskiego pozostały jedynie dawny spichlerz i stodoła, usytuowane przy dawnym majdanie gospodarczym, otoczone pozostałościami parku.

Radawiec Mały - należał do dóbr Radawiec Duży będących w XIX – XX w posiadaniu Stadnickich. W 1907 r. działem rodzinnym otrzymał ks. Karol Stadnicki, który dokonał rozprzedaży gruntów w roku 1929. Znajdował się tu folwark gospodarczy, z którego resztówkę odziedziczyli w 1935 r. synowie Józefa Stadnickiego. Resztówka łącznie z Radawcem Dużym uległa w 1946 r. rozparcelowaniu i zanikła w terenie.

Sporniak - miejscowość dzieli się na część północno zachodnią zwaną Sporniak Palikijski i część południowo wschodnią zwaną Sporniak Motycki, leżącą w granicach gminy Konopnica. Obie części należały w XVI w. do Firlejów z Dąbrowicy, po czym – wraz z uposażeniem Doroty Firlejówny, ksieni brygidek lubelskich – stały się własnością tego zakonu. Po ukazie carskim z 1864 r. uwłaszczającym grunta klasztorne przeszły na własność rządową, po czym uległy rozprzedaży. To wówczas nastąpiło włączenie wsi po połowie do dóbr Palikije i do Motycza. Ponadto przy bocznej drodze na skłonie wzniesienia znajduje się dwór murowany z czerwonej cegły z okresu międzywojennego, w panującym wówczas „stylu dworowym”, bez większej wartości zabytkowej.

Stasin - wieś powstała w XIX w. przy niewielkim gospodarczym folwarku Konopnicy, po którym brak jest śladów w terenie. Przy torach kolei „Nadwiślańskiej” znajduje się

w samym Stasinie murowany dom dróżnika z XIX/XX w., natomiast w Stasinie Polnym niewielka stacja kolejowa również z tego samego okresu.

Tereszyn (dawniej Teresin) - wieś powstała w końcu XIX w. przy gospodarczym folwarku Radawca Dużego, po którym brak jest czytelnych śladów w terenie.

Uniszowice - znane są od XVI w. jako gniazdo Uniszowskich. W k. XVIII w. była to własność Morawickich. W 1806 r. od Ignacego Morawickiego nabyła majątek Ludwika Rozenbusz, po której od 1836 r. córka Emilia za Michałem Pomorskim. W 1848 r. Pomorscy oprócz starego zespołu dworskiego utworzyli drugi ośrodek dworski po północnej stronie szosy Lublin – Nałęczów, co podwoiło szacunek dóbr. W 1863 r. kupił je Eugeniusz Pniewski, od niego nabył w 1865 r. Władysław Chełczyński, w 1884 r. Ernest Fitigor, w 1891 r. Józef Gołębowski, a w 1898 r. Jan Rachowski. Kilkuletnie zaledwie utrzymywanie się majątku w rękach kolejnych nabywców było wykładnikiem złego stanu ekonomicznego i zadłużenia majątku, który ostatecznie sprzedany przez Rachowskiego po połowie: Godziszewskim – (potem Turscy) i Łazukom. Starszy zespół dworski w Uniszowicach położony na południe od szosy lubelskiej przestał istnieć po II wojnie światowej i parcelacji. Natomiast drugi ośrodek dworski, położony tuż przy szosie, po jej północnej stronie – istnieje, nadal w rękach prywatnych, administracyjnie został jednak włączony jako Kol. Dąbrowica do gminy Jastków.

Zemborzyce - były wyjątkowo dużą wsią królewską, liczącą aż 25 łanów (625 ha) wzmiankowaną już w XIV w. Po powstaniu styczniowym weszła w skład majoratu „Lublin” nadanego gen. Rudigierowi po powstaniu listopadowym. Poczynając od lat 1870-tych upadła dawna ustawowa niezbywalność gruntów majorackich, które mogły być odtąd odsprzedane w ręce prywatne. Wcześniej wieś Zemborzyce dzieliła się na Górne (Kościelne z kościołem) i Dolne z folwarkiem starościńskim w miejscu obecnego Zalewu. Począwszy od 1879 r. zaczął się rozpad gruntów wsi na dalsze jednostki. Na pokarczunkowych terenach powstały Zemborzyce Podleśne oraz w południowo zachodniej części wieś Druga i Trzecia – jako przysiółki Zemborzyc Górnych, a także Zemborzyce Wojciechowskie i Tereszyńskie.

6.9. Gmina Krzczonów

Kosarzew – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, pierwszy raz odnotowana w 1388 r. w związku z przeniesieniem na prawo magdeburskie przez króla Władysława Jagiełłę. W 1409 r. Jan Długosz wymienia Kosarzew jako wieś należącą do parafii w Bychawie, zastawioną w tym czasie przez właściciela Zbigniewa z Kosarzewa. W XV w.

wielokrotnie wymieniana w dokumentach jako przedmiot licznych transakcji i sporów rodzinnych. W poł. XV w. odnotowano istnienie dworu, zapewne drewnianego. Szlachta zamieszkująca Kosarzew niewątpliwie zaliczała się do zamożnych, gdyż w 1 poł. XV w. odnotowano pięciu synów szlacheckich studiujących w Krakowie. Podział wsi pomiędzy kilku właścicieli utrzymywał się przez kolejne stulecia, co potwierdza mapa z 1839 r., na której zlokalizowano cztery dwory. W 2 ćw. XIX w. Kosarzew podzielono na cztery części: Dolny, Średni, Górny i Majdan Kosarzewski. Obecnie poza dwoma kapliczkami z pocz. XX w. nie zachowały ciekawsze obiekty zabytkowe.

Krzczonów – Pierwotnie stanowił własność szlachecką, po raz pierwszy wzmiankowany w 1359 r. w związku z nadziałem wsi Pszonce. W 1386 r. król Władysław Jagiełło odebrał wieś Piotrowi Pszonce z Babina i przekształcił ją we własność królewską. Od tego czasu Krzczonowem zarządzali lubelscy starostowie. W 1439 r. Władysław Warneńczyk przeniósł wieś na prawo magdeburskie. Po utworzeniu piechoty wybranieckiej przez króla Stefana Batorego, licznie zaciągali się do niej mieszkańcy Krzczonowa i okolic, z czym wiąże się nazwa wsi *Krzczonów Sołtysy*, w której zamieszkali sołtysi wybranieccy obdarowani ziemią, zwolnieni od pańszczyzny i wszelkich powinności na rzecz starosty. W trakcie wojen „Potopu” Krzczonów i okoliczne miejscowości zostały poważnie zniszczone. W 1656 roku w lesie pod Krzczonowem miała miejsce bitwa w trakcie której wojska koronne doszczętnie rozbiły oddział szwedzki. Część poległych Szwedów pochowano w Krzczonowie na dawnym cmentarzysku, z czasem nazwanym *szwedzkimi mogiłami*. W 1673 r. dragoni z Krzczonowa brali udział w bitwie pod Chocimiem. Wieś pozostała własnością królewską do rozbiorów. W Królestwie Kongresowym weszła w skład dóbr rządowych, które po Powstaniu Listopadowym nadano jednemu z rosyjskich generałów. Podczas I wojny światowej w okolicach Krzczonowa kilkakrotnie toczyły się działania wojenne, po których pozostałością są trzy cmentarze.

Parafię w Krzczonowie zapewne erygowano przed 1429 r., gdyż w tym czasie wzmiankowany jest pleban Wojciech z Krzczonowa. W 1549 r. na życzenie króla Zygmunta Augusta parafię włączono do Zamku w Lublinie. Pierwszy drewniany kościół zapewne spłonął w 1575 r. podczas najazdu tatarskiego. Obecnie istniejącą świątynię wzniesiono w latach 1633-1653. W latach 1685 i 1776 miały miejsce dwa pożary, w wyniku których kościół był poważnie niszczone. Odbudowa, szczególnie druga, spowodowały znaczące zmiany w bryle, m.in. przekształcono dachy, dobudowano kruchty, przebudowano wnętrze. W 1876 r. miał

miejsce kolejny remont, w trakcie którego rozebrano szkarpy, usunięto drewniane elementy. W 1908 r. wzniesiono neogotycką dzwonnice. Z tego samego okresu pochodzą murowane ogrodzenie z bramką i schodami, kostnica oraz plebania. W 1915 r. wycofujące się wojska rosyjskie wywiozły trzy dzwony m.in dzwon Batorego.

Krzczonów Pierwszy, Krzczonów Trzeci – miejscowości powiązane z Krzczonowem, który w miarę rozrastania się został podzielony na mniejsze części, co miało miejsce w okresie międzywojennym. W Krzczonowie Trzecim zachowała się kapliczka z drewnianą figurą św. Jana Nepomucena zapewne pochodząca z 1788 r.

Olszanka – wieś występująca również pod nazwą Krzyżowa Wola, pierwszy raz wzmiankowana w 1529 r. jako własność królewska, co utrzymało się do powstania listopadowego, po czym przekazana z ręce prywatne. Na jej terenie nie odnotowuje się zabytkowych obiektów

Piotrkówek - to niewielka miejscowość założona zapewne w 4 ćw. XIX w., gdyż dopiero wówczas pojawia się na historycznej kartografii. Zapewne powstała jako odmienny folwark powiązany z pobliskim Piotrkowem. Z zabudowy popołwarczej zachowała się rządcówka wybudowana pod k. XIX w. oraz pozostałości parku.

Policzyzna - wieś założona w 1 poł. XVIII, stanowiła znacznej wielkości ośrodek dóbr ziemskich obejmujący wsie Policzyzna, Majdan Policki oraz folwarki Policzyzna, Pustelnik i Marysin. Tradycja funkcjonowania na tym terenie założenia dworskiego sięga pocz. XVIII w., jego pozostałością jest murowana kaplica przekształcona na lamus, a następnie budynek gospodarski. Dwór został zapewne w 1 poł. XIX w. wzniesiono

Sobieska Wola – miejscowość pierwszy raz wzmiankowana w 1461 r. jako własność Kaszowskiego, pierwotnie występowała pod nazwą Wola Giełczewska. W 1 poł. XVI w. należała do kilku właścicieli m.in. Sobieskich, z których Sebastian skupił całość w jednym ręku, kolejno w posiadaniu Jana Sobieskiego, potem jego syna, Marka – senatora, chorążego nadwornego koronnego, kasztelana i wojewody lubelskiego – dziadka przyszłego króla Polski, Jana III Sobieskiego. Wraz z nowymi właścicielami pojawiła się nazwa Sobieska Wola, która od 1668 r. widnieje w dokumentach jako oficjalna. Na przełomie XVI/XVII w. Sobiescy wznieśli tu okazały dwór otoczony parkiem, z regularnym układem kwaterowym. Obecny dwór został wzniesiony dopiero w 1 poł. XIX w. dla Piotra i Reginy Stryjeńskich. Po Stryjeńskich dobra znajdowały się w krótkotrwałym posiadaniu kolejnych właścicieli, z których Tomasz Watson, w 1912 r. gruntownie wyremontował dwór i obiekty gospodarcze

w folwarku. W 1927 r. dobra w Woli Sobieskiej otrzymała w spadku jego córka, która gospodarzyła tutaj do lata 1944. W okresie międzywojennym w majątku prowadzono hodowlę zarodową koni czystej krwi arabskiej oraz hodowlę ryb. W 1939 r. rozebrano stary, drewniany dwór, ze względu na zły stan techniczny, a pozostałą murowaną część poddano gruntownemu remontowi. W 1944 r. dobra zostały rozparcelowane, po czym stopniowo następowała degradacja pozostałych budynków, m.in. rozebrano obiekty gospodarcze oraz czworaki. Z parku pozostał jedynie fragment alei grabowej i lipowej, zniknęły sad owocowy i warzywnik. W 2003 r. nowy właściciel przeprowadził gruntowny remont całego obiektu.

Teklin - miejscowość założona dopiero w 4 ćw. XIX w. jako folwark powiązany z dobrami koszarzewskimi, pozbawiona obiektów zabytkowych.

Walentynów – wieś o stosunkowo późnej proveniencji, gdyż w materiałach źródłowych pojawia się dopiero w 4 ćw. XIX w. jako niewielki folwark należący do dóbr żukowskich.

Żuków – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, odnotowana w 1388 r. pod zmienioną nazwą Zucoulcze. Od początku stanowiła własność królewską należącą do starostwa lubelskiego. W 1 ćw. XV w. wielokrotnie przebywał tu król Władysław Jagiełło, który odbywał tu tzw. roczki, czyli sądy królewskie. W 1518 r. wymieniona w dokumencie królewskim Zygmunta Starego, który zezwolił staroście lubelskiemu Janowi Pileckiemu na powtórny lokację wsi i nadaniu 20 lat wolnizny. W 1564 r. odnotowano istnienie dworu oraz folwarku z liczną służbą. Od XVII w. występuje już jako własność szlachecka, gdyż w 1676 r. w rejestrach poborowych wymieniono czterech współwłaścicieli wsi płacących podatki – Więckowskiego, Snitowskiego, Drozdowskiego i Wierzbickiego. Należy przyjąć, że każdy z nich posiadał dwór, jednak najbardziej okazały należał do pierwszego z nich, który płacił największe podatki i miał najliczniejszą grupę poddanych. W XVIII w. należała już tylko do jednego właściciela. W l. 1840-1850 wzniesiono nowy dwór zachowany do dziś, (gruntownie przebudowany) oraz liczne budynki gospodarcze, w większości nieistniejące lub przebudowane do utraty walorów zabytkowych

6.10. Gmina Niemce

Baszki – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, odnotowana w 1427 r. jako własność Gutów. W połowie XVII w. należała do wojewody krakowskiego Michała Zebrzydowskiego. Od roku 1878 znajdowała się w dobrach Ciecierzyn.

Bernatówka, stanowiąca część Dysa, od początku istnienia była związana z dobrami kozłowieckimi, znajdującymi się w XVIII w. w posiadaniu Bielińskich. Pod koniec XVIII w. przekazana została na własność poddanym Bielińskiego - Antoniemu Bernattowi i jego synowi Józefowi, którzy wzniesli tu drewniany dwór, zastąpiony w 1903 r. nowym murowanym budynkiem, otoczonym założeniem ogrodowym. W posiadaniu Bernattów znajdował się do I wojny światowej.

Boduszyn – wieś powstała na bazie folwarku wydzielonego w 1891 r. z dóbr Pliszczyn, będącego własnością Stanisława Boduszyńskiego, od którego wzięto nazwę miejscowości. Intencją Boduszyńskiego było stworzenie samodzielnego ośrodka rezydencjonalno-gospodarczego i przekazanie go jednej z córek. Zamysł swój zrealizował na początku XX w., gdy wznosił w l. 1903-4 murowany dwór, według projektu sporządzonego w 1902 r. przez Władysława Sienickiego. Równoległe z projektem budowy dworu powstał projekt otoczenia go secesyjnym parkiem, opracowany przez planistę J. Wilkońskiego. Po śmierci Boduszyńskiego majątek podzielono między trzy córki: Różę Kłackowską, Marię Jarnuszkiewicz i Henrykę Rojowską, z których ostatniej, przypadł w 1918 r. Boduszyn. Rojowska zamężna za właściciela Sobianowic, miała tam swą główną siedzibę, sporadycznie bywając w Boduszyńcu, dlatego też na początku lat 20-tych zdecydowała się na częściową parcelację majątku. Po śmierci Rojowskiej w 1934 r., działania te kontynuował jej syn Kazimierz, aż do 1939 r., tj. sprzedaży okrojonego majątku właścicielowi składu aptecznego Posiadłowskiemu z Lublina. Po 1944 r. we dworze mieściła się szkoła, obecnie ponownie jest w rękach prywatnych.

Ciecierzyn – pierwszy raz wzmiankowany w 1409 r. Od połowy XV w. wymieniany jako siedziba rodowa Ciecierskich, którzy mieli tu dwór. Po nich odnotowujemy jako właścicieli Zebrzydowskich (XVIII w.). W 2 ćw. XIX w. dobra ciecierzynskie nabył lubelski browarnik Teofil Gerlicz, który zapewne był inicjatorem powstania zespołu dworsko – parkowego w obecnym kształcie. Dwór funkcjonował do II wojny światowej, po czym został rozebrany, natomiast na pld.-zach. od niego wzniesiono nowy budynek szkoły. Zlikwidowano także budynki gospodarcze, znacznie przekształcono park krajobrazowy, z zachowaniem pierwotnych elementów. W skład zespołu wchodziło także założenie ogrodowe, którego początki sięgają XVIII w., zachowujące swoją odrębność, pomimo założenia w połowie XIX w. parku krajobrazowego. Założenie ogrodowe posiada cechy typowe dla barokowego ogrodu

kwaterowego z zachowaniem regularnych kwater, obsadzonych podwójnym szpalerem lipowym i grabowym, uzupełnionych sadem.

Dys – pierwsze wzmianki dotyczące parafii, należącej do jednej z najstarszych na terenie województwa lubelskiego, pochodzą z 1381 r. Inicjatorem jej założenia i fundatorem pierwszego, drewnianego kościoła był Gabriel Górka. Obecnie istniejący wzniesiono w 2 poł. XVI w. Na przełomie XVI/XVII stulecia, świątynię przejęli protestanci, którzy odprawiali w nim przez kilkanaście lat msze. W 1610 r. Dobrogost Szamotulski przywrócił kościół katolikom i ufundował przebudowę w duchu renesansu lubelskiego, wykonaną zapewne przez Jana Wolffa (?). Na przełomie XIX/XX w. wzniesiono murowaną dzwonnice. Poza zespołem kościoła znajduje się klasycystyczny budynek plebanii wybudowany w 1905 r. z fundacji ordynata kozłowieckiego. Usytuowany poblizu kościoła cmentarz parafialny, założony na początku XIX w. jest jedną z najstarszych nekropolii na terenie województwa lubelskiego. Pośród grobów wyróżnia się nagrobek D. Mazurkiewicza, z rzeźbą „Płaczka” dłuta Antoniego Kurzawy, jednego z najwybitniejszych polskich rzeźbiarzy 2 poł. XIX w. W 1714 r. Jadwiga Niemyska przekazała dobra dyskie lubelskim misjonarzom, natomiast w końcu XVIII w. znalazły się w granicach ordynacji kozłowieckiej.

Elizówka - miejscowość powstała na bazie zespołu folwarcznego pierwotnie wchodzącego w skład ordynacji kozłowieckiej Zamoyskich, wydzielonego w połowie XIX w. W okresie międzywojennym folwark był dzierżawiony, po 1944 r. przejęty na własność Skarbu Państwa. Początkowo budynki gospodarcze i rządcówka były drewniane, jednak na przełomie XIX/XX w. zastąpiono je murowanymi: rządcówką, kuźnią, spichlerzem, czworakiem, oborą oraz stajnią, otoczonymi murowanym ogrodzeniem z dwoma bramkami. Do zespołu prowadzi aleja lipowa pochodząca z tego samego okresu.

Jakubowice Konińskie – wieś związana z Konińskimi, z których Dzierżawski wznosił tu ok. 1420 r. obronny dwór. W 2 poł. XV w. Konińscy posiadali 9 wsi, jeden z nich – Piotr był dworzaninem Władysława Warneńczyka. Jakubowice wchodzące w skład dóbr krasienińskich, kolejno należały do rodzin - Czernych, Łosiów i Morozowiczów (XIX w.). Z nich - Łosiowie byli inicjatorami gruntownej przebudowy założenia, czego efektem była zmiana charakteru z dotychczasowego dworu obronnego na renesansową siedzibę szlachecką, otoczoną „włoskim” ogrodem. Należy jednak podkreślić, że nadal zachowały się pierwotne gotyckie elementy (piwnice). W XIX w. Morozowiczowie przebudowali dwór na klasycystyczną rezydencję. Po nich dobrami władali Gawlikowscy i Szewczykowscy. Po 1944 r.

majątek został przejęty na własność Skarbu Państwa. Od 1986 r. ponownie jest w rękach prywatnych.

Krasienin – odnotowany w 1460 r. w związku z erekcją tutejszej parafii. Fundatorem pierwszej, drewnianej świątyni był Jakub Koniński z Jakubowic. W l. 1550 - 1596 kościół znajdował się w użytkowaniu przez innowierców. Dopiero w 1596 r. z inicjatywy księdza Jakuba Szafarka wrócił do wiernych wyznania rzymskokatolickiego. W 1 poł. XVII w. zrujnowany kościół rozebrano, a w jego miejscu wzniesiono nowy z inicjatywy Marianny Michałowskiej. Prace budowlane rozpoczęto przed rokiem 1650, a zakończono 1748 r., należy jednak podkreślić, że zasadnicze cechy stylu renesansu lubelskiego, uzyskała w pierwszym etapie. W l. 20 XX w. wzniesiono murowaną plebanią i drewnianą dzwonnica. Zespół dworsko parkowy w Krasieninie powstał w 1 poł. XIX w. w miejscu, gdzie pierwotnie funkcjonował folwark związany z dobrami należącymi w XVIII w. do Łosiów, a następnie Morozowiczów, którzy zapewne byli inicjatorami budowy nowej rezydencji. Wokół dworu założono park krajobrazowy, z którego wyprowadzono aleje lipowe i kasztanowców. Po 1857 r. i kolejnej zmianie właścicieli, dobra zostały rozparcelowane, natomiast dwór pozbawiony właściwej opieki, stopniowo popadał w ruinę. W 1913 r. majątek nabyła Irena Kosmowska, działaczka ludowa, posłanka ludowa na sejm, które przeznaczyła budynek na Żeńską Szkołę Rolniczą. Po śmierci Kosmowskiej w 1945 r. dwór, zgodnie z jej testamentem przekazano na cele społeczne. Szkoła Rolnicza funkcjonowała w budynku do l. 90 XX w. Obecnie dwór i park są w posiadaniu prywatnym.

Łagiewniki – pierwszy raz odnotowane w 1417 r. jako wieś wchodząca w skład parafii Bystrzyca. Od 1497 r. dochody ze wsi król Jan Olbracht przekazał lubelskim mansjonarzom. W XIX w. Łagiewniki wymienione są w składzie dóbr pliszczyńskich. Obecnie pozbawione ciekawszych obiektów zabytkowych.

Niemce – pierwszy raz wzmiankowane w 1662 r. jako wieś wchodząca w skład parafii Bystrzyca. W końcu XVII w. i XVIII w. należała do Lechnickich, których dworek odnotowano w 1770 r. Od pocz. XIX w. do 1878 r. w posiadaniu Wierzbickich, a od tego czasu Leona Budnego. Syn Leona – Ignacy ufundował neogotycki kościół w Niemcach wzniesiony według projektu architekt inż. Jan Brzosko. Budowę prowadzono w latach 1907-1909. Wraz ze świątynią wybudowano plebanię oraz ogrodzenie, w które włączono kapliczkę z 1861 r. Od 1919 r. dobra znajdowały się w posiadaniu Marty Łoś wnuczki Ignacego, fundatorki siedmioklasowej szkoły i Domu Ludowego.

Nasutów, pierwszy raz odnotowany w 1417 r., był wsią wchodzącą w skład rozległych dóbr należących do możnowładczych rodów: Gorajskich, Oleśnickich, Tęczyńskich, która z czasem (XIX w.) znalazła się w ordynacji kozłowieckiej. Lokalizacja zespołu dworsko-parkowego w Nasutowie prawdopodobnie nawiązywała do wcześniej funkcjonującego folwarku. Obecnie istniejący dwór wzniesiono na przełomie XIX/XX w. w miejscu starszego obiektu, który był otoczony parkiem krajobrazowym założonym w 1 poł. XIX w. W tym czasie teren parku został oddzielony od części mieszkalnej szpalerem lipowym. W skład zespołu wchodzi także aleje lipowe łączące siedzibę właściciela z folwarkami ordynacji kozłowieckiej Nasutów – Pólko –Dys i Stoczek – Pólko. Po 1944 r. dwór przeznaczono na potrzeby szkoły, którą znacznie przebudowano w 1960 r.

6.11. Gmina Niedzwica Duża

Czółna – wieś szlachecka, odnotowana w 1407 r., gdy jej właściciel Marcin Koniński z Krasienina zastawił ją Janowi Konińskiemu z Witowic. W 1523 r. król Zygmunt Stary przeniósł wieś na prawo chełmińskie. W kolejnych stuleciach nadal stanowiła własność szlachecką, podzieloną pomiędzy kilku właścicieli. Na historycznej kartografii widnieje od końca XVIII w. zespół dworski, odnotowywany przez cały XIX w. Obecnie jedynym jego śladem są pozostałości drzew parkowych.

Krężnica Jara – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, pierwszy raz wymieniona w dokumencie z 1326 r., w związku z działalnością plebana Dobromira z Krężnicy. W 1352 r. odnotowano parafię i kościół pw. św. Floriana wchodzące w skład archidiakonatu lubelskiego. W roku 1452 wzmiankowano plebana Michała z Krężnicy, który pożyczył 6 książek Maciejowi z Połańca. Pierwszy, zapewne drewniany kościół, przejęli w 1529 r. innowiercy, jednak w 1595 r. uległ niszczeniu w trakcie pożaru. Kolejny, również drewniany także został spalony w 1883 r. W jego miejscu w l. 1884-1887 wzniesiono nową eklektyczną świątynię wg. projektu W. Pliszczyńskiego, zachowaną do dziś. Z tego okresu pochodzą również dzwonnica, ogrodzenie z kapliczkami oraz brama wjazdowa. Nieco późniejsza, gdyż z 1925 r. jest plebania wybudowana wg. projektu B. Kelles-Krauzego.

Od początku wieś stanowiła własność szlachecką, w XV w. należąca do Włostowskich. Na jej terenie znajdował się dwór - palatium, który podzieliły między sobą w 1475 r. siostry - Anna i Beata. W skład zespołu wchodziła także stajnia i ogród. Dwór istniał jeszcze na pocz. XX w., jak to wynika z historycznej kartografii, po czym zanikł.

Niedrzwica Kościelna – występująca również pod nazwą Niedrzwica Mała, pierwszy raz wzmiankowana w 1414 r. w związku ze sprzedażą przez Wojtkę z Mętowa połowy wsi braciom Jakubowi i Janowi. Własność szlachecką stanowiła również w późniejszym okresie. Istnienie zespołu dworsko-parkowego, usytuowanego w północnej części miejscowości potwierdzone jest dopiero na historycznej kartografii z pocz. XIX w. Jego pozostałością była rządcówka z pocz. XX w. oraz towarzyszące jej budynki gospodarcze, obecnie gruntownie przebudowane lub nieistniejące.

Parafia w Niedrzwicy została erygowana przed 1419 r., gdyż w tym czasie odnotowano plebana z Niedrzwicy – Mikołaja. Trzy pierwsze kościoły były drewniane. Obecnie istniejącą murowaną, klasycystyczną świątynię wzniesiono wg. projektu Ch. Aignera z fundacji podkomorzego lubelskiego Tomasza Dłuskiego, w latach 1797-1801. Niemal równolegle powstała – dzwonnica i ogrodzenie z bramą oraz zespół plebański; plebania, brama wjazdowa do zespołu, stodoła, a także obora. W l. 30 XX w. wzniesiono drugą, drewnianą plebanię. Zespół kościelny zachował się niemal w całości do dziś, poza drewnianą plebanią i bramą wjazdową do zespołu plebańskiego. W 1453 r. odnotowano we wsi młyn, wybudowany przez młynarza Grzegorz, którego tradycja była kontynuowana do pocz. XXI w.

Niedrzwica Duża – wieś będąca rozdrobnioną własnością szlachecką, wielokrotnie odnotowywaną w XV- wiecznych dokumentach, pierwszy raz w 1417 r., gdy należała do Anny z Prus, żony Grota. W XVII w. istniał tu murowany dwór, być może wzniesiony przez Jana Niedrzwickiego lub Mikołaja Strusia. Od drugiej połowy XVIII w. w rękach rodziny Dłuskich, z których Józef Aleksander i jego żona Marianna wznieśli na przełomie XVIII/XIX w. dwór w romantycznym stylu, zapewne na murach wcześniejszego obiektu, z charakterystyczną sześciokątną, dwukondygnacyjną wieżą. W posiadaniu Dłuskich majątek znajdował się do 1873 r. Po II wojnie światowej zaniedbany dwór stopniowo niszczał. Obecnie pozostałością po zespole jest opuszczony dwór, fragmentarycznie zachowany park krajobrazowy ze stawami oraz fragment bramy wjazdowej.

Podczas I wojny światowej w pobliżu Niedrzwicy toczyły się liczne działania wojenne, pozostałością których są trzy cmentarze z tego okresu. Warto także odnotować zespół dworca kolejowego z l. 30 XX w.

Radawczyk – niewielka miejscowość, wzmiankowana w 1418 r., gdy Piotr z Radawczyka zapisał swej żonie 80 grzywien posagu. Własność szlachecką stanowiła do końca XIX w. We wsi istniał dwór, który w 1443 r. Hektor z Niedrzwicy zastawił wraz

z gruntami ornymi Dzierławowi z Brzezic za 120 grzywien. Brak późniejszych przekazów źródłowych odnośnie do historii własnościowej, wiemy jedynie, że na pocz. XIX w. Radawczyk wchodził w skład dóbr Konopnica, których właściciele Siekierzyńscy, sprzedali w poł. XIX w. część występującą pod nazwą „Radawczyk” Ignacemu Trojackiemu. Od roku 1848 jako właściciele występowali Ferenzowie. Dwór występujący jeszcze pod k. XIX w. na historycznej kartografii już na pocz. XX w. zanikł.

Sobieszczany – pierwszy raz odnotowana w źródłach w 1409 r. jako własność Jakusza z Sobieszczan. Z racji dużego rozdrobnienia własnościowego bardzo często wymieniana w dokumentach zarówno z XV w., jak i następnego stulecia. Prawdopodobnie wiązało się to z niewielkimi nadziałami gruntów rolnych jak i brakiem poddanych. Okazalsza siedziba właścicieli odnotowana jest na historycznej kartografii dopiero z pocz. XIX w. Dwór istniał na pocz. XX w. po czym zanikł. W XIX w. podobnie jak i w pobliskich Strzeszkowicach osiedlili się niemieccy koloniści sprowadzeni w celu przeprowadzenia melioracji pól, jednak już w l. 30 XX w. wyprowadzili się lub zasymilowali. Obecnie jedynym śladem po ich obecności jest cmentarz.

Strzeszkowice – wieś pierwszy raz odnotowana w 1409 r. jako własność szlachecka Przedbora ze Strzeszkowic. W XV-wiecznych materiałach archiwalnych wymienieni są liczni współwłaściciele, z których dominującą część posiadali Pszonkowie. Jak się wydaje sytuacja nie zmieniła się w następnym stuleciu, gdyż nadal pojawiają się Pszonkowie i inni pomniejsi właściciele. W późniejszym okresie dobra znajdowały się w posiadaniu Markowskich, Wieprzeckich, Poniatowskich, Herkowskich, Potemskich, Zienteckich oraz Brzezińskich. Obronny dwór odnotowano w 1480 r., jednak jego dalsze dzieje nie są znane. W l. 40 XIX w. Brzezińscy wybudowali tu murowany dwór z czterokolumnowym portykiem, któremu towarzyszyły obiekty gospodarcze: cztery czworaki, jeden ósmak murowany z kamienia, suszarnia chmielu, młyn wodny murowany, obory i stodoła. W pobliżu dworu powstało założenie parkowe w stylu krajobrazowym. W l. 30 XX w. miała miejsce sukcesywna rozprzedaż majątku Brzezińskich, po którym obecnie pozostały nieliczne drzewa parkowe i kapliczka. Podczas I wojny światowej w pobliżu Strzeszkowic miała miejsce duża bitwa pomiędzy wojskami austriackimi a rosyjskimi, w trakcie której poległo kilkuset żołnierzy, pochowanych w pobliżu przejazdu kolejowego. W XIX w. do Strzeszkowic ściągnięto kolonistów niemieckich, którzy przeprowadzili meliorację pól, część już w l. 30 XX w. w pełni zasymilowała się lub wyjechała. Obecnie jedynym śladem ich bytności jest cmentarz.

6.12. Gmina Strzyżewice

Borkowizna – niewielka wieś, powstała w 2 poł. XIX. na bazie folwarku należącego do dóbr Kiełczewice. Najciekawszym obiektem zabytkowym na jej terenie jest kaplica ewangelicka z pocz. XX w., przebudowana na dom Strażaka.

Bystrzyca Stara – jedna z najstarszych miejscowości na terenie powiatu lubelskiego, wzmiankowana w 1311 r. w dokumencie Władysława Łokietka, w którym król uwalnia od sądownictwa wojewody sandomierskiego i kasztelana lubelskiego, spustoszący wieś Bystrzyca, należącą do Zdziesława syna komesa Zęborzy z Babina. Ponownie wymieniona w 1399 r. jako wchodząca w skład klucza Strzeżowice (ob. Strzyżowice). Na jej terenie nie odnotowano ciekawszych obiektów zabytkowych.

Iżyce – wieś pierwszy raz wzmiankowana w dokumentach z 1383 r. przy okazji opisu granic sąsiednich dóbr. Długo stanowiła własność podzieloną pomiędzy licznych właścicieli, z których pierwszym znanym jest Marcin z Iżyc. W XVI w. weszła w skład dóbr Osmolice, co utrzymało się do 3 ćw. XIX w.

Kiełczewice – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, pierwszy raz odnotowana w 1325 r. w związku z przeniesieniem na prawo średzkie przez króla Władysława Łokietka. W powyższym dokumencie wymienieni zostali bracia Bogusz i Jaśko jako współwłaściciele. W 1416 r. we wsi zatrzymał się król Władysław Jagiełło dla odprawienia tzw. roczków, czyli sądów. W XVI w. nadal stanowiła własność szlachecką, zapewne od jej nazwy właściciele przyjęli nazwisko Kiełczewscy. W 1431 r. Jan z Kiełczewic uposażył nowo wybudowany drewniany kościół pw. św. Trójcy i Nawiedzenia NMP znacznymi nadaniami. Świątynia przetrwała do k. XVI w., po czym dzięki fundacji Jana Kiełczewskiego na pocz. XVII w. wzniesiono nowy murowany kościół, który spłonął w 1900 r. W jego miejscu wybudowano w 1904 r. kolejną świątynię według projektu Wojciecha Samborskiego. W tym samym czasie powstała - dzwonnica, ogrodzenie z bramką i schodami oraz plebania. Po wydzieleniu nowych jednostek administracyjnych kościół obecnie znajduje się w Kiełczewicach Maryjskich.

W dokumentach źródłowych brak jest przekazów dotyczących istnienia dworu w Kiełczewicach, dysponujemy jedynie historyczną kartografią, z której wynika, że takowy na pocz. XIX w. znajdował się w północnej części miejscowości (dziś Kiełczewice Dolne). Potwierdza to Karta Topograficzna Królestwa Polskiego z 1842 r., gdzie poza nim, zaznaczono kolejne dwa dwory w Kiełczewicach Plebańskich (ob. Maryjskich) i Górnych. Zapewne

więzało się to z przejęciem majątku opactwa cystersów i jego rozprzedażą na części, które w tym czasie zyskały nowe nazwy **Kiełczewice Dolne i Kiełczewice Górne oraz Kiełczewice Plebańskie (ob. Maryjskie)**. Prawdopodobnie były to niewielkie siedziby częściowych właścicieli, które pod k. XIX w. podupadły i zostały przekształcone w folwarki. Obecnie jedynie w Kiełczewicach Dolnych zachował się czworak podworski.

Osmolice - pierwsza wzmianka na temat wsi pochodzi z 1377 r., gdy jej właścicielem był Adamko. W latach 1416-1418 dobra należały do Pawła z Męcennic. W l. 1443-73 właścicielem wsi był Mikołaj z Prawiednik, sędzia lubelski, z którym wiąże się powstanie obronnego dworu. Od poł. XV w. wieś należała do rodu Osmólskich, posiadających tu duży folwark. W 1 poł. XVI w. była to własność Jakuba Osmólskiego, a następnie jego syna Jana, który zasłynął jako „mecenas uczonych i literatów, miłośnik nauk ścisłych i alchemii”. Po jego śmierci w 1594 r. dobra odziedziczył siostrzeniec - Adam Gorajski, a następnie jego syn Zbigniew, który udzielił kalwinom schronienia w swym majątku. W 1652 r. dobra odkupił Remigian Kiełczewski. W wyniku podziału majątku w 1664 r., Osmolice przypadły Teodorowi Kiełczewskiemu, a w 1740 r. były własnością Józefa Kiełczewskiego. W roku 1784 majątek nabył późniejszy senator Królestwa Polskiego Franciszek Grabowski. Z jego osobą związana jest przebudowa dawnego dworu obronnego na pałac w 1831 r. oraz założenie ogrodu wokół rezydencji. Rozbudowę pałacu kontynuowali Stadniccy, którzy na pocz. XX w. zlecili Stanisławowi Celichowskiemu przekomponowanie parku. W ich rękach majątek pozostał do 1944 r. Po II wojnie światowej i upaństwowieniu majątku część rezydencjonalną z pałacem użytkowano jako placówkę szkolno-wychowawczą. Obecnie pałac jest własnością prywatną. Na terenie folwarku zachowała się część dawnej zabudowy gospodarczej (m. in. gorzelnia) pochodzące z XIX/XX w. Jednocześnie wzniesiono tu szereg nowych obiektów, co wpłynęło na obniżenie wartości zabytkowej całego założenia.

Piotrowice - wieś szlachecka po raz pierwszy odnotowana w źródłach z 1409 r., jako częściowa własność Bernarda z Piotrowic, która to forma własności utrzymała się do pocz. XVI w. W XVI w. należała do Osmólskich z Osmolic, a następnie do Gorajskich i Kiełczewskich. W 1780 r. zakupił ją (wraz z Bystrzycą i częścią Strzyżewic) Andrzej Koźmian. W 1795 r. majątek przejął jego syn Kajetan - działacz polityczny, publicysta, krytyk literacki oraz pamiętnikarz, piastujący wysokie urzędy w Księstwie Warszawskim. W 1802 r. ożenił się z Anną z Mossakowskich i osiedlił w Piotrowicach. Dla potrzeb rodziny wyremontowany został stary, drewniany dwór Kiełczewskich. Tu Koźmian napisał *Ziemiaństwo*, poemat *Stefan*

Czarniecki i Pamiętniki. W dworze zgromadzona została obszerna biblioteka. Siedzibę Koźmianów odwiedzali liczni znakomici goście — m.in. ks. Adam Jerzy Czartoryski, Izabela z Flemmingów Czartoryska, Wincenty i Zygmunt Krasińscy. Kajetan Koźmian zmarł w 1856 r., został pochowany na cmentarzu parafialnym w Bychawce. W 1858 r. dobra nabyli Jan i Jadwiga Tarnowscy, którym przypisywana jest budowa nowego murowanego dworku, położonego w pobliżu (nieistniejącego) drewnianego dworu Koźmianów. W 1896 r. przez małżeństwo z Marią Tarnowską właścicielem Piotrowic został Witold Łoś, wielki społecznik, zasłużony dla gminy krzewiciel oświaty, który rozbudował w l. 20. XX w. murowany dworek, dodając długi wąski korpus, dzięki czemu powstało reprezentacyjne skrzydło.

Strzyżewice – pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1375 r., gdy jej właścicielem był Skarbko, a w kolejnej z l. 1416-1418 wymieniony jest Paweł z Męczennic, posiadający również pobliskie Osmolice. Od XV w. funkcjonował tu ośrodek folwarczny. W pierwszej poł. XVI Strzyżewice należały do Żarczyńskich, inicjatorów budowy warownego zamku na wzgórzu nad doliną Bystrzycy. Od połowy tego stulecia dobra stały się własnością Gorajskich, którzy założyli tu zbór kalwiński, zapewne ulokowany w zamku. W poł. XVII w. nowi właściciele Kiełczewscy – znacznie rozbudowali warownię. Od podziału majątku (i zamku) w 1664 r. pomiędzy braćmi Stanisławem i Piotrem Kiełczewskimi, w rodzinie toczyły się spory trwające pod sto lat. W rękach Kiełczewskich dobra pozostały do ok. 1780 r. - właścicielem ptn. części Strzyżewic był wówczas Józef Skarbek Kiełczewski, który sprzedał ją (wraz z połową częściowo zrujnowanego zamku) Andrzejowi Koźmianowi. Po jego śmierci w 1795 r. tę część wsi otrzymał syn Kajetan (zamieszkający na stałe w Piotrowicach), a od 1840 r. wnuk Andrzej Edward. Część ptd. Strzyżewic należała do Ignacego Trzcińskiego, a następnie ok. 1826 r. przeszła w ręce Piotra Klamborowskiego. Zamek strzyżewicki (określany także jako bystrzycki), pozostawał w stanie ruiny, widocznej na akwareli K. Stronczyńskiego z poł. XIX w., do l. 30 XX w. Obecnie zachowane są jedynie relikty fundamentów i piwnic. Po opuszczeniu zamku Klamborowscy wzniesli dla siebie w nowym miejscu dworek, który w zmienionej później formie, przetrwał do naszych czasów. Zapewne ok. 1860 r. Strzyżewice wraz z pobliskimi Piotrowicami zostały własnością hr. Jana Tarnowskiego. W 1879 r. zaniedbane dobra nabył Edward Kołaczkowski, zapewne inicjator przebudowy dwory w duchu postklasycystycznym. Ostatnim właścicielem majątku był syn Edwarda - Kazimierz. Niemal całkowicie zniszczony został park, który rozparcelowano, częściowo zabudowano i przecięto szosą, przebiegającą przed elewacją frontową dworu. Z dawnego układu

przestrzennego pozostała jedynie aleja lipowa. Na terenie folwarku zachowało się kilka dawnych budynków gospodarczych, przystosowanych do potrzeb gminnej spółdzielni, która wniosła tu także nowe obiekty.

Żabia Wola – podobnie jak większość miejscowości na terenie Gminy należała w XV i XVI w. należał do rodziny Osmólskich. Folwark powstał tu zapewne na pocz. XVII w. jako własność Gorajskich. W 3 ćw. XVIII w. Żabia Wola i Prawiedniki należały do Floriana Kiełczewskiego, a od ok. 1778 r. odziedziczył je brat - Józef Kiełczewski, który w 1786 r. sprzedał wieś dotychczasowemu plenipotentowi burgrabiemu Rabowskiemu. Córka Rabowskiego wniosła ją w wianie do rodziny Malinowskich, właścicieli części pobliskiego Tuszowa. W 1835 r. dobra te oraz Wierciszów i Bychawkę „C” nabył generał Franciszek Rohland, uczestnik powstania listopadowego, który po powrocie z zesłania osiedlił się w pobliskim Tuszowie, natomiast Żabią Wolę i pozostałe wsie oddał synom.

Dwór Rohlandów – własność starostwa powiatu lubelskiego

Wkrótce, po przedwczesnej śmierci braci, majątek znalazł się w posiadaniu średniego z nich - Romana (zm. 1896), który osiedlił się w Żabiej Woli i wzniósł tu w 1852 r. niewielki murowany dworek. Jeszcze za życia Romana Rohlanda majątkiem zaczął kierować syn - Paweł (1873 - 1926), znany w okolicy gospodarz, który wzniósł szereg nowych budynków folwarcznych i zapewne rozbudował dwór, dodając piętrowe skrzydło.

Wzorcowe gospodarstwo Rohlandów specjalizowało się w hodowli koni, funkcjonowała tu także pokazowa pasieka. W 1944 r. wydzielono odrębną jednostkę

przestrzenną o pow. 50 ha gruntu (wraz z dworem) i nadano jej nazwę Pszczela Wola. Po 1946 r. dawny ośrodek dworski (obecnie będący własnością starostwa powiatu lubelskiego) został przekazany w użytkowanie Technikum Pszczelarskiemu, które mieści się tu do dzisiaj. W dobrym stanie zachował się park dworski wraz z dojazdową aleją lipową. Większość zabudowań folwarcznych rozebrano, a dawną rządcówkę i stajnię zaadaptowano do nowych potrzeb. Jedyne zachowane obiekty to drewniany młyn znajdujący się na przeciwległym krańcu alei lipowej. Jednocześnie na terenie dawnego zespołu rezydencjonalnego wzniesiono nowe obiekty kubaturowe oraz utworzono skansen pszczelarski.

Skansen pszczelarski w Pszczelej Woli fot. Internet www.pszczelawola.edu.pl

Pozostałe miejscowości w Gminie mają stosunkowo późną proveniencję, gdyż w większości pochodzą z k. XIX w. lub 1 ćw. XX w.

6.13. Gmina Wólka

Wólka – odnotowana w dokumentach kościelnych w 1721 r. jako miejscowość znajdująca się pomiędzy Świdniczką a Biskupiem, należąca do parafii Lublin (na Czwartku). Na historycznej kartografii z 1786 r. widnieje także jako Wólka Jakubowicka lub Świdnicka. W 1899 r. przejściowo pojawiła się nazwa "Wólka Tatarska", od 1921 r. mamy jedną nazwę - Wólka. W 1827 r. należała do dóbr Jakubowice. W Wólce początkowo znajdował się urząd gminny w Wólce oraz poczta, telegraf i linia kolejowa prowadząca z Lublina do Lubartowa,

zbudowana w 1890 r. Po zniszczeniu budynku gminy nowy wzniesiono w Jakubowicach Murowanych na działce podarowanej przez Tadeusza Grodzickiego właściciela Jakubowic. On też wybudował most i drogę brukowaną od zamku w Jakubowicach do Wólki. Wieś i okolice ucierpiały podczas I wojny światowej, gdy wojska austriackie uszkodziły wieżę zamkową, a wycofujący się Rosjanie spalili Wólkę i Jakubowice.

Bystrzyca - wieś pierwszy raz wzmiankowana w 1325 r. w związku z poborem świętopietrza przez plebana Pawła. Parafia w Bystrzycy należy do jednej z najstarszych na Lubelszczyźnie, na jej potrzeby dziesięcinę oddawały wsie: Długie, Jawidz, Łysaków, Kijany, Pliszczyn, Łuszczów, Sobianowice, Spiczyn i Turka. Apogeum wielkości parafii miało miejsce w XVII w., gdy w jej skład wchodziło 18 miejscowości. W 1452 r. zbudowano drewnianą kaplicę pw. Wniebowzięcia NMP. W 1603 r. odnotowano istnienie drewnianej świątyni posadowionej na murowanych fundamentach. Obecny kościół wzniesiono w latach 1709-1721, staraniem proboszcza Jakuba Żmudzkiego, kanonika lubelskiego. W 1888 r. kościół został rozbudowany z inicjatywy proboszcza Jana Ambrożego Wadowskiego, cenionego lubelskiego historyka. Na terenie cmentarza kościelnego zachował się pomnik rodziny Wierzbickich oraz Franciszka i Anny Duninów.

Wieś od początku stanowiła własność szlachecką, w 1409 r. odnotowano spór pomiędzy Dorotą żoną Oty z Wronowa a Janem o część dóbr bystrzyckich. W XV w. wielokrotnie była wymieniana jako przedmiot sporu pomiędzy szlachtą. Pierwszy folwark wraz z młynem, znajdujący się w posiadaniu rodziny Kijańskich, odnotowano w 1531 r. Kolejni właściciela pojawiają się w 1638 r., gdy chorąży wołyński Daniel Jeło-Maliński wznosił w miejscu dawnego założenia nowy modrzewiowy dwór. W 2 połowie XVIII w. dobra bystrzyckie znajdowały się w posiadaniu rodziny Rojewskich, z których Jan wznosił w 1791 r. murowany, klasycystyczny dwór. W l. 1944-47 w budynku mieścił się szpital wojskowy, po czym cały majątek przeszedł na własność Skarbu Państwa. W okresie powojennym dwór i park uległy stopniowej dewastacji i zniszczeniu, a szczególnie starodrzew znajdujący się w płn. wsch. części. Do 2025 r. w znacznie przebudowanym dworze funkcjonował Specjalny Ośrodek Szkolno – Wychowawczy, obecnie przeniesiony do nowych obiektów. Na dzień dzisiejszy zespół dworsko-parkowy jest opuszczony. Z założenia folwarcznego zachowały się pozostałości obory, magazyn, pawilon pałacowy i częściowy suszarnie.

Jakubowice Murowane. – niewielka miejscowość pierwszy raz odnotowana w 1388 r. w związku z otrzymaniem prawa niemieckiego. W XV w. należała do Samborzeckich,

następnie Tęczyńskich, którzy wzniesli tu okazały zamek, z czasem przebudowany na pałac (z racji wydzielenia z obszaru Gminy – nie jest przedmiotem analiz, należy jednak podkreślić, że zrekonstruowana brama wjazdowa widnieje w herbie gminy Wólka.). W XVII w. wieś, włączona do klucza dóbr lubartowskich, stanowiła własność Ostrogskich, po czym znalazła się w posiadaniu Jakuba Sobieskiego, syna króla Jana III. Kolejni właściciele to Sanguszkowie, Szeptyccy, Czaccy i Grodzicki. Na terenie Jakubowic należy odnotować zespół młyna pochodzący z pocz. XX w. W 1941 r. w Jakubowicach Niemcy założyli obóz dla Żydów. Wycofując się w 1944 r. okupanci spalili część Jakubowic.

Łuszczów – wieś szlachecka pierwszy raz wzmiankowana w 1383 r., gdy należała do Pietrasza i Tomka. W 1481 r. wzniesiono tu drewnianą kaplicę stanowiącą filię parafii w Bystrzycy, po 1609 r. włączoną do parafii w Kilianach. Kaplica utrzymywała się dzięki nadaniom Macieja Łuszczewskiego. Obecnie istniejący barokowy kościół pw. św. Barbary wzniesiono w latach 1724-1741, z fundacji strażnika wielkiego koronnego Józefa Potockiego oraz staraniem wojewody wołyńskiego Seweryna Józefa Rzewuskiego. Konsekrowany w 1745 r. Parafię erygowana dopiero w 1899 r.

Pliszczyn – własność szlachecka, wymieniony w 1398 r. jako Pliscin, należący do Abrahama Chamca; w XV w. należał do rodu Gutów herbu Rawa, z których wywodziło się wielu dworzan królewskich m.in. Jakub pisarz królewski i Grot łożny królewski. Wzmiankowany w tym okresie dwór i folwark stał się siedzibą jednej z gałęzi rodu Gutów, która przyjęła nazwisko od posiadłości - Pliszczyńscy. Od XVI w. dobra pliszczyńskie, do których należały: Boduszyn, Łysaków, Łagiewniki i Zagrody, stanowiły kolejno własność rodzin; Żukowskich, Zebrzydowskich, Łubienickich i Boduszyńskich. Na pocz. XX w. majątek stał się własnością Jana Kołaczkowskiego, który założył tu rodową siedzibę. Kolejnym właścicielem został Edward Kołaczkowski, pierwszy Prezydent Lublina od czasów zaborów. Po reformie rolnej dobra przeszły własność Skarbu Państwa. W 1957 r. dwór oraz otaczający go park nabyło Zgromadzenie Najświętszego Serca Jezusowego oo. Sercanie, którzy rozbudowali budynek. Obecnie istniejący dwór został znacznie przekształcony, zachował jednak bryłę zbliżoną do pierwotnej. Czytelny jest układ parku z aleją dojazdową, dziedzińcem, gazonem i aleją lipową.

Sobianowicach (Sobiyanowicze) - jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, wzmiankowana w 1359 r. jako należąca do Miksy z Sobianowic sługi Kazimierza Wielkiego. W XV w. była własnością możnego rodu Kuropatwów, po nich Ożarówskich,

Strachockich i Daniela Żytkiewicza, będącego inicjatorem budowy w 1 poł. XVII w. dworu obronnego na wysokiej krawędzi rzeki Bystrzycy. W 2 poł. XVII w. Sobianowice stały się własnością Rojowskich, którzy posiadali ją przez następne dwa stulecia. Na przełomie XVIII/XIX w. Rojowscy wznieśli w Sobianowicach kolejny dwór, parterowy otoczony niewielkim parkiem. W 1904 r. z inicjatywy Kazimierza Rojowskiego przebudowano dwór w stylu neogotyku wg projektu W. Kozłowskiego i A. Nieniewskiego. Ponadto przekomponowano założenie parkowe w duchu tzw. kaligraficznym. Po reformie rolnej majątek stał się własnością Skarbu Państwa, grunty rozparcelowano a dwór przekazano w użytkowanie szkole podstawowej. Po budowie nowej szkoły we dworze zamieszkali nauczyciele. W 2014 r. budynek przejęty przez prywatnego inwestora został zniszczony w trakcie pożaru i pozostaje w stanie ruiny. Zachowała się część zabudowy gospodarczej kuźnia, lamus i lodownia. Warto także odnotować kapliczkę z rzeźbą przedstawiającą św. Jana Nepomucena, którą wedle miejscowej tradycji ufundował Jan III Sobieski po zwycięstwie pod Wiedniem.

Turka – odnotowana materiałach źródłowych w 1409 r. jako własność szlachecka Jakusza Tureckiego. W latach 1409-30 wójtostwo w Świdniku dzierżawił Mikołaj Turzecki z Turki. Turkę wymienił Długosz jako wieś należącą do parafii Bystrzyca. Z XVII w. pochodzą wzmianki o buncie chłopów z Turki: Wójtowicza, Sitarczyka i innych. Zespół dworsko-parkowy w Turce pojawił się w źródłach w XVIII w. W 1794 r. Elżbieta Branicka sprzedała dobra Krzysztofowi Kornowi. Nowy właściciel w 1802 r. rozpoczął wznoszenie osady młyńskiej – młyna, domu młynarza i spichlerza. Od 1817 r. w wyniku małżeństwa nowym właścicielem Turki został płk. Adam Bieliński i w posiadaniu tej rodziny zostaje do 1920 r. Ok. 1880 r. wzniesiono murowany dwór oraz założenie gospodarcze. W czasie I wojny światowej zostaje zniszczona osada młyńska. Od 1918 r. dobra stanowiły własność Bronisława Rybczyńskiego, który wyremontował całość po zniszczeniach wojennych. W czasie II wojny młyn odbudowali Niemcy. Obecnie dwór jest znacznie przebudowany. Zachowała się obora, chlew i stajnia w części gospodarczej. Czytelny jest układ przestrzenny parku z aleją dojazdową. Z tego okresu zachował się częściowo park krajobrazowy, natomiast z osady młyńskiej, spalonej w czasie I wojny światowej, odbudowanej, ponownie spalonej w 1939 i odbudowanej w 1940 r. zachował się młyn i spichlerz.

Świdnik Duży (Wielki) – stanowił własnością królewską. Miejscowość wzmiankowana w dokumentach z 1392 r., w związku z przeniesieniem przez króla Władysława Jagiełłę na

prawo średzkie oraz nadaniem Piotrowi dziedzicznego sołtysostwo. W XV w. pojawiają się następne wzmianki o Świdniku, w których kolejni władcy przekazywali określone kwoty z uzyskiwanych dochodów zasłużonym rycerzom. Wieś również wymieniana w l. 1393-1412 w związku z dziesięciną, opłacaną na rzecz Kaplicy św. Trójcy na lubelskim zamku. Do końca XVIII w. we wsi znajdował się jedynie folwark zarządcy, który na początku XIX w. przekształcono na folwark szpitalny siostr szarytek. Zapewne po 1852 r. wybudowano dwór, w związku z powstaniem ośrodka rehabilitacyjnego szpitala św. Wincentego a Paulo w Lublinie. Zachowany do dziś dwór został odrestaurowany w ostatnich latach, podobnie jak otaczający go park. Ponadto zachował się d. szpital, przekształcony na budynek gospodarczy.

6.14. Gmina Wojciechów

Sieć osadnicza na terenie gminy kształtowała się w sposób wyjątkowo przejrzysty, gdyż od początku niemal wszystkie najstarsze miejscowości związane są z kluczem wojciechowskim. I tak w jego skład wchodziły Bątki (pierwszy raz wzmiankowane w 1415 r.), Łubki (1348 r.), Maszki (1398 r.) i Palikije (1398 r.) oraz powstałe na bazie folwarków dóbr wojciechowskich Cyganówka (k. XIX w.), Ignaców (l. 30 XIX w.) i Sporniak Palikijski (1910 r.).

W późniejszych latach zarówno Łubki jak i Palikije przekształciły się w samodzielne ośrodki dworskie posiadające własne folwarki i kolonie. Od tego stanu odbiegały wsie: Góra (XIV w.) należąca do dóbr Chmielnik oraz Kolonia Miłocin (1910 r.) wydzielona z dóbr Miłocin.

Status wolnych osad posiadały - Szczuczki (XV w.), Stary (XVIII w.) i Nowy Gaj (z pocz. XIX w.) oraz Halinówka z pocz. l. 20 tych XX w. Z nich Szczuczki były wsią zamieszkałą przez drobną szlachtę. Natomiast Halinówka to wytwór reformy rolnej z lat 20 tych XX w.

Bątki - pierwszy raz odnotowane w dokumentach źródłowych z 1415 r. jako własność szlachecka. W latach 1415 - 18 wieś należała do Mikołaja Badoczki, od 1419 do Stefana z Bątek. Od 1460 – 1533 wchodziła w skład klucza wojciechowskiego. Obecnie jest to wschodnia część Maszek, nieistniejąca samodzielnie co najmniej od XVIII w., brak przekazów źródłowych nie pozwala na uchwycenie momentu połączenia obu miejscowości.

Góra - wieś wzmiankowana w XIV w. jako własność drobnej szlachty Grotów, następnie Górskich. W XV i XVI w. w wyniku wewnątrzrodzinnych podziałów własnościowych uległa znacznemu rozdrobnieniu. W połowie XVII w. jej części były wykupywane przez Orzechowskiego, Poniatowskiego i Kosowskiego. Należała do dóbr Chmielnik, w XIX w. na jej

terenie znajdował się folwark, który zanikł już na przełomie XIX i XX w. Zapewne rozkolonizowana w latach 80 – tych XIX w. Swój rozwój w znacznym stopniu zawdzięcza położeniu w pobliżu ruchliwego traktu handlowego prowadzącego z Bełżyc do Łubek.

Halinówka - wieś założona na pocz. I. 20 XX w. na gruntach poparcelacyjnych dóbr Łubki, na co wskazuje odmienny źródłowy nazwy. W zasadzie nigdy nie przekształciła się w większy ośrodek wiejski, gdyż zarówno w latach trzydziestych jak i obecnie na jej terenie znajduje się kilka siedlisk.

Ignaców - wieś powstała na bazie folwarku dóbr wojciechowskich. Po raz pierwszy pojawia się na Mapie Kwatermistrzostwa z I. 30 XIX w. jako zespół zabudowanych w czworobok budynków gospodarczych, którym od południowego – zachodu towarzyszy skupisko zieleni. Grunty rozparcelowano w I. 20 XX w., stąd obecnie pobudynkach folwarcznych brak jest śladów

Łubki - Miejscowość pierwszy raz wzmiankowana w 1348 r. w nawiązaniu do istniejącej w Łubkach parafii. Wieś zasiedlona była przez drobną szlachtę, jej pierwsi znani przedstawiciele - Dierzko, Jan, Bogusław i Dobiesław przyjęli w późniejszym okresie nazwisko Łubkowscy. Łubkowscy byli typowymi przedstawicielami szlachty zagrodowej, co potwierdza źródłowa informacja z 1531 r., w której podkreślono brak we wsi kmieci. W XIV i XV w. na gruntach Łubek zostały przeprowadzone liczne działy rodzinne, co pogłębiło rozdrobnienie własnościowe. Łubkowscy byli właścicielami dóbr do końca XVIII w., po czym przeszły one na własność Romanowskiego, Zieleniewskiego, Witkowskiego, a od 1890 r. Dąbrowskich, w rękach których znajdowały się do reformy rolnej z 1944 r. Pod koniec XIX w. Łubki podzielono na trzy części Łubki (Łubki Stare), Łubki Szlachta i Kolonię Łubki (Łubki Nowe). W I. 80 XIX w. z dóbr wydzielono kolonię Wólkę Łubkowską, usytuowaną poza gminą.

Utrzymujące się przez długi okres czasu rozdrobnienie nie sprzyjało wykształceniu się w Łubkach znaczącego ośrodka rezydencjonalnego. W materiałach źródłowych odnotowano dwa dwory; starszy, drewniany, wzniesiony na przełomie XVI/XVII w., w 1722 r. należał do Wł. Łubkowskiego. Drugi dwór murowany, pochodził z XVII w. W 1720 r. jego właścicielem był cześnik trocki Górski. Oba budynki nie zachowały się. Dopiero 3 ćw. XIX w. wybudowano klasycystyczny, drewniany dwór, rozbudowany o piętrowe skrzydło na przełomie XIX/XX w., Otoczony jest dobrze zachowanym parkiem krajobrazowym, wewnątrz którego jeszcze na XIX – wiecznych planach był czytelny gazon kwiatowy. W parku, oprócz liczego, starodrzewu zachowały się cztery pomnikowe lipy liczące około 500 lat. Na południowym

skraju parku znajduje się kamień, pod którym złożone jest serce Mieczysława Dąbrowskiego, z epitafium na jego cześć. Na płn.-wsch. od dworu były usytuowane budynki folwarczne, obecnie rozebrane. W ich miejscu wzniesiono w latach 1949 – 1958 kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Różańcowej, wg projektu arch. T. Witkowskiego.

Kolonia Łubki - W 1888 r. dobra Łubki zostały wystawione na sprzedaż, większość ziemi nabyli Benjamin Domb i Zelman Zylberg, którzy wkrótce potem rozsprzedali je kolonistom. Zasiedlanie wsi prawdopodobnie było powolnym procesem, gdyż jeszcze na pocz. XX w. jedynymi zabudowaniami na jej terenie były budynki folwarczne, po których obecnie nie ma śladu.

Maszki - wieś pierwszy raz wymieniana w 1398 r. jako własność szlachecka, wchodząca w skład klucza wojciechowskiego. W 1451 r. odziedziczył ją Dobiesław Szczekocki podstoli sandomierski. Na pocz. XVI w. w rękach Pileckich, potem Orzechowskich. Na jej terenie znajdował się folwark, który zanikł już na początku XIX w.

Miłocin Kolonia - Miłocin, pierwszy raz wymieniony w 1442 r. stanowił własność szlachecką, od połowy XVII w. kościelną. Po 1820 r. sprzedany w ręce prywatne. W k. XIX w. dobra Miłocin znalazły się w rękach Świeżawskich, z których Róża rozparcelowała je na kolonie w 1909 r. Świeżawska pozostawiła sobie resztówkę z drewnianym dworem z k. XIX w. Dwór i jedna z kolonii znalazły się w granicach obecnej gminy Wojciechów. W 1944 r. resztówkę objęła reforma rolna, po czym majątek rozparcelowano, a dwór przekazano na potrzeby szkoły. Po wybudowaniu nowej murowanej szkoły, opuszczony dwór został rozebrany na początku lat. 80 – tych XIX w.

Nowy Gaj - wieś odnotowana na początku XIX w., w tym okresie na jej terenie, według historycznej kartografii, znajdowało się kilka rozrzuconych wzdłuż brzegów Czerki pojedynczych siedlisk.

Palikije - miejscowość pierwszy raz wzmiankowana w 1398 r., jako własność szlachecka, związana z kluczem wojciechowskim w skład, którego wchodziły Bątki i Maszki. Od XV w. należała do Szczekockich, z których pierwszy - Jan wymieniony jest w 1435 r. Po Szczekockich w rękach Pileckich, a następnie Orzechowskich. W XIX w. Palikije, po nabyciu przez Metelskich wyłączono z dóbr wojciechowskich i usamodzielniono. Po II wojnie światowej majątek przekazano Stacji Hodowli Roślin. W 1997 r. z całości wyłączono dwór oraz park, które sprzedano prywatnym nabywcom.

Pierwszy dwór, wzmiankowany przez Długosza, powstał zapewne w latach 1470 – 80 miał charakter „curii militaris” czyli obronnego. Niewątpliwie wiązało się to z jego strategicznym położeniem na drodze królewskiej do Konopnicy, odnotowanej w 1405 r. Następny dwór wzniesiony został w XVII w. przez Orzechowskich. W 1906 r. wybudowano nową siedzibę dla Metelskich, w której wykorzystano dwukondygnacyjne, sklepione piwnice i część parteru - pozostałości starego dworu. Nowy obiekt utrzymany jest w eklektycznej szacie, z kamiennymi tablicami na elewacji frontowej, na której umieszczone są herby Jastrzębiec (Orzechowscy) i Paprzyca (Metelscy) oraz daty 1682 i 1906. Dwór otoczony jest parkiem o XVII – wiecznej genezie, przekomponowanym w 1899 r. przez W. Kronenberga. W północnej części założenia dworsko – parkowego, wzdłuż drogi rozciągały się na rzece Bystrej, obecnie wyschnięte, stawy. Tuż za granicą parku znajduje się zespół folwarczny, funkcjonujący równolegle z dworem, którego część budynków została rozebrana.

Sporniak Palikijski - wieś założono w 1910 r., wokół folwarku oddzielonego w 1875 r. od dóbr palikijskich. Na jego terenie, w końcu XIX w. znajdowało się pięć drewnianych budynków, z których żaden nie zachował się.

Stary Gaj - wieś o XVIII – wiecznej proveniencji, na co wskazuje jej obecność na mapie Pertheesa z 1783 r. Na tejże mapie wieś usytuowana jest na polanie otoczonej dużym kompleksem leśnym, stąd też zapewne nazwa miejscowości. Powyższa sytuacja utrzymała się zapewne do lat 80 – tych XIX w., kiedy to rozpoczęła się intensywna wycinka lasów. W jej wyniku Stary Gaj obecnie położony jest na pozbawionym lasu terenie.

Szczuczki - wieś istniejąca już w XV w., odnotowana przez Długosza w związku z funkcjonowaniem na jej terenie młyna wodnego. Zasiedlona przez drobną szlachtę nie posiadającą kmieci. W połowie XVIII w. swe części mieli tu: Łubkowski, Głuski, Krzycki, Orzechowski i Chmielecka. Według historycznej kartografii w Szczuczках, na pocz. XIX w. znajdował się dwór, którego istnienie potwierdzone jest jeszcze na początku XX w. Z dworem związany był folwark, na terenie którego w 1885 r. znajdowało się 5 murowanych i 12 drewnianych budynków. Zespół rozparcelowany został w latach 20 tych XX w. Obecnie jest nieczytelny w terenie.

Wojciechów - źródłowe potwierdzenie istnienia wsi, związane z poborem świętopietrza, mamy dopiero w 1328 r. Stanowiła wówczas własność szlachecką należącą do rodziny Szczekockich. W 1398 w wyniku działów wewnątrzrodzinnych Janowi Szczekockiemu przypadły dobra Wojciechów, w skład których weszły Maszki, Palikije, Bogucin, Garbów,

Księżyce i Swarocin. O randze wsi świadczył fakt, iż w 1414 r. odbyły się tu tzw. roczki w drodze wojsk królewskich na wojnę. W 1489 r. Zofia Szczekocka wniosła dobra wojciechowskie w posagu staroście lubelskiemu Janowi Pileckiemu. Z nich wypadły zasekwestrowane w 1516 r. za niepłacenie taksy podatkowej Bogucin, Garbów, Księżyce i Swarocin. W 3 ćw. XVI w. dobra dzierżawił Stanisław Spinka, późniejszy częściowy właściciel. Od 1602 r. majątek przeszedł w ręce rodziny Orzechowskich, w których posiadaniu znajdował się do 1778 r. Kolejnymi właścicielami dóbr wojciechowskich byli Teofila Suchodolska, Ignacy Morski, Ostrowscy, Stanisław Grodzicki (1859 – 1896), Popławscy oraz Świeżawscy, którzy posiadali dobra do II wojny światowej.

Pierwszy kościół w Wojciechowie, prawdopodobnie p. w. św. Wojciecha, był drewniany, przy czym jego lokalizacja jest nieustalona. Świątynia funkcjonowała do około 1560 r., kiedy została sprofanowana przez arian, którym przewodził ówczesny dzierżawca dóbr wojciechowskich Stanisław Spinek. W 1598 r. kościół przywrócono katolikom, ale wobec braku odpowiednich funduszy włączono go do parafii w Bełżycach. Kościół w Wojciechowie już jako filialny funkcjonował prawdopodobnie do pocz. XVIII w., po czym został rozebrany. W 1725 r. wzniesiono, dzięki fundacji Teodora Orzechowskiego, nowy, również drewniany kościół, pod wezwaniem św. Teodora i św. św. Piotra i Pawła, zachowany do dziś. Równoległe ze świątynią wybudowano drewnianą dzwonnice. Całość wraz z cmentarzem przykościelnym, otoczono w 1802 r. murowanym ogrodzeniem, z funduszy ofiarowanych przez Morską.

Dwór w Wojciechowie ma genezę sięgającą 4 ćw. XIV w. Zapewne między rokiem 1375 a 1398 z inicjatywy Piotra Szczekockiego na zachodnim krańcu Wojciechowa wzniesiono warowny gródek, otoczony przynajmniej jednym rzędem palisady z bali, mającej narys zbliżony do koła. Wewnątrz umocnień syn Piotra - Jan wybudował murowany, obronny dwór. Zapewne na początku XVI w. tenże dwór wraz z palisadą został spalony podczas najazdu tatarskiego. Przed 1527 r. starosta lubelski Jan Pilecki zmodernizował umocnienia, które otrzymały kształt czworoboku z wyprofilowanymi trzema bastionikami o narysie trapezu, a w miejscu czwartego posadowiono wieżowy dwór z zewnętrzną klatką schodową. Ówcześni właściciele Wojciechowa Spinkowie i Orzechowscy byli arianami, stąd też do ich siedziby przylgnęła nazwa „ariańska”. Prawdopodobnie w 1 poł. XVI w. cały dawny folwark, pierwszy raz wzmiankowany w 1470 r., zajmujący obszar od wieży do obecnego Urzędu Gminy, otoczono murem ze strzelnicami. Resztki muru zachowały się w pobliżu wieży oraz

w ścianie budynku gospodarczego znajdującej się na terenie gospodarstwa usytuowanego przy siedzibie UG. Pomiędzy rokiem 1612 a 1632 wzniesiono dla Pawła Orzechowskiego nową rezydencję usytuowaną po północnej stronie umocnień ziemnych. Dwór ten istniał do końca XIX w. po czym został rozebrany. Natomiast zachowana do dziś wieża została zamieniona na lamus i magazyn. Nie remontowana latami powoli niszczała. W 1907 r. odrestaurowano ją według projektu Jana Koszczyc – Witkiewicza.

Po połowie XIX w. wzniesiony został dwór, który jak wydaje się należałoby wiązać z Felicjanem Grodzickim, właścicielem Wojciechowa w latach 1859 – 1896. Obecnie mieści się w nim Urząd Gminy.

6.15. Gmina Wysokie

Biskupie – niewielka miejscowość pierwszy raz wzmiankowana w 1282 r., gdy Leszek Czarny potwierdził jej posiadanie przez biskupa lubuskiego. W k. XIV w. Dymitr z Goraja przywłaszczył sobie własność biskupią. W wyniku tych działań Biskupie przeszły w ręce szlachty m.in. Górków, możnego rodu małopolskiego, kolejno - Olelkowiczów, a od 1601 r. kanclerza Jana Zamoyskiego, przez którego została włączona do Ordynacji Zamoyskich. W związku z powyższym nie odnotowano istnienia na jej terenie dworu, a jedynie folwark, zniszczony na pocz. XX w. Wieś w Ordynacji znajdowała się do 2 poł. XIX w.

Dragany - wieś pojawiła się dopiero w opisie autorów mapy Heldensfelda w 1801 r., gdzie obok miasteczka Wysokie zanotowano: *Dorf Wysokie auch Dragani genannt (wieś Wysokie zwana też Dragany)*. Wieś Wysokie obok miasta tej samej nazwy istniała dużo wcześniej, nawet przed jego lokacją. Po raz pierwszy notujemy ją w 1378 r., gdy była dużą osadą, której część jej sprzedano za 100 grzywien Janowi z Bidzin pod lokację miasta Wysokie. Taką nazwę nosiła przez XVI, XVII i częściowo XVIII w. Dopiero w tym stuleciu zaczęto wieś Wysokie nazywać Dragany, po raz pierwszy we wspomnianym opisie do mapy z 1801 r. Nowa nazwa utrzymała się w XIX w. W 1905 r. obok Wysokiego, miasteczka, które utraciło prawa miejskie, odnotowano Wysokie przysiółek i majątek ordynacki, ale były i Dragany, wieś o 102 domach i 1047 mieszkańcach. Rozwój osady nabrał szczególnie szybkiego tempa po obu wojnach światowych.

Giełczew – pierwszy raz odnotowana w 1326 r. jako miejscowość wchodząca w skład archidiakonatu lubelskiego. Początkowo istniała tu parafia, przeniesiona w XV w. Piask, po nadaniu praw miejskich. W 1388 r. król Władysław Jagiełło przeniósł wieś na prawo

magdeburskie. Giełczew stanowiła własność szlachecką; jako pierwszego wzmiankowano Sułka z Giełczwi, którego potomkowie podzielili dobra na części. W XVI w. odnotowano w dokumentach podatki płacone od ludzi dworskich, co pozwala na przypuszczenie, że istniał tu dwór, potwierdzony dopiero na historycznej kartografii z 1842 r., jednak zanikły już pod koniec XIX w. W 1655 r. wieś, w części należąca do matki Jana III Sobieskiego, została doszczętnie spalona przez Tatarów. W ramach rekompensaty przyszły król wysłał jeńców tatarskich, którzy odbudowali Giełczew, a następnie osiedlili się tu. W toku dalszych dziejów wieś było podzielona, aż do 1856 r, gdy całość skupił Władysław Karnicki, a następnie sprzedał ją Tomaszowi Zamoyskiemu. Od tego czasu Giełczew znajdowała się w Ordynacji. W 1905 r. miał tu miejsce strajk dzieci i rodziców przeciwko nauczaniu w języku rosyjskim. We wrześniu 1914 r. na polach Giełczwi rozegrała się największa bitwa na Lubelszczyźnie podczas I wojny światowej, poległo wówczas ok. 30 tys. żołnierzy. Początkowo pochowano ich na kilku cmentarzach, następnie przeniesiono do wspólnej mogiły, nad którą usypano wysoki na 3 m kopiec, wydzielony szerokim rowem. W połowie XIX w. miał miejsce podział miejscowości na dwie części Giełczew i Giełczew-Doły. Późniejsze zmiany administracyjne przyniosły kolejne podziały i powstanie Giełczwi-Pierwszej oraz Kolonii Giełczew.

Maciejów Stary – wieś założona w 1817 r. na pokarczunkowych terenach przez księcia Macieja Jabłonowskiego, od imienia którego przyjęła nazwę. Od 1865 r. włączona do Ordynacji Zamoyskich. Pod koniec XIX w. pojawił się Maciejów Nowy, co niewątpliwie wiązało się z akcją osiedleńczą Zamoyskich. W 1932 r. w Maciejowie założono parafię polskokatolicką pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła. W tle tych działań był konflikt z miejscowym proboszczem rzymskokatolickim o wysokość opłat za posługi duszpasterskie. Wkrótce potem ze składek parafian wybudowano drewniany kościół zachowany do dziś.

Radomirka – niewielka miejscowość powstała na bazie folwarku widocznego na mapie Heldensfelda z 1804 r. Od 1865 r. wraz z pozostałymi wsiami i folwarkami dóbr Wysockie włączona do Ordynacji Zamoyskich.

Słupeczno – wieś powstała dopiero w poł. XVIII w., pierwotnie występująca pod nazwą Jeżowa Wola. Pod nazwą Słupeczne (folwark) pojawia się na mapie Karola Perthees'a z 1786 r. W 1806 r. ponownie nazywano je *Słupeczne antiquitus Jeżowa Wola*. Od 1827 r. występuje już tylko pod nazwą Słupeczno. Od 1865 r. w Ordynacji Zamoyskich.

Wysockie – według niepotwierdzonych źródłowo informacji Wysockie założył Łukasz Górka, który też był fundatorem obronnego zamku. Jednak pierwsze źródłowe wzmianki

pochodzą z 1376 r. i dotyczą sprzedaży wsi przez Wrocławia - Sięgniewowi. Lokacja miasta, z nadania króla Władysława Jagiełły, miała miejsce pomiędzy 1413 a 1417 r., z inicjatywy Jana z Bidzina stolnika sandomierskiego. Miasto zostało lokowane na części gruntów wsi Wysokie, która nie została wchłonięta i nadal istniała, natomiast od pocz. XIX w. występowała pod nazwą Dragany. W 1450 r. król Kazimierz Jagiellończyk nadał przywilej mieszkańcom z Wysokiego, nakazujący kupcom jeżdżącym z Krasnegostawu do Małopolski przejazd przez miasto. Na pocz. XV wieku właścicielami Wysokiego byli Bidzińscy i Kaszowscy. Wkrótce po erekcji parafii, wspomniany stolnik sandomierski, właściciel Bidzina, Kaszowa, Woli, Gulina i Wysokiego ufundował w 1413 r. budowę drewnianego kościoła p.w. Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha. W 1423 r. podzielił swoją część pomiędzy pięciorgiem dzieci, z których Wysokie i Gulin otrzymał Derśław, chorąży lubelski i sandomierski przybierając nazwisko Kaszowski. W 1470 r. dobra dziedziczył syn Derśława – Mikołaj, który w 1473 i 1481 walczył z Turkami jako kawaler jerozolimski w obronie wyspy Rodos. W 1505 r. miasto niemal całkowicie zostało zniszczone przez Tatarów. W 1551 r. własność scalono i miasto znalazło się w posiadaniu Jana i Piotra Kaszowskich. W l. 1597-1626 r. należało do Piotra i Łukasza Kaszowskich, którzy dokonali ponownego podziału majątku na dwie części. W połowie XVII w. w wyniku dalszych działów spadkowych miasto miało kilku właścicieli, także dopiero w 1663 r. doszło do ponownego scalenia własności Wysokiego na rzecz Wawrzyńca Damaszewskiego. W toku dalszych dziejów miasto znajdowało się m. in w rękach Jeziorkowskich i Jabłonowskich. W 1832 r. car Aleksander I pozbawił Wysokie praw miejskich za udział mieszkańców w powstaniu listopadowym i zamienił je na bezpańszczyźnianą osadę. Od 1839 r. miasto znalazło się w rękach Kajetana Karnickiego, a następnie jego syna Teodora. W 1865 r. dobra Wysokie składające się z folwarków: Wysokie, Łosień, Zofiówka, Nowy Dwór, Giełczew i Kajetanów oraz ze wsi Dragany, Słupeczno, Maciejów Stary, Maciejów Nowy, Zabłocie, Giełczew, Radomirka i z osady Wysokie włączono do Ordynacji Zamojskich.

Przed 1597 r. Kaszowscy wznieśli w Wysokiem dwukondygnacyjny zamek (tzw. "Pałace"), rozbudowany w 1616 r., jednak już w 1662 r. był poważnie zniszczony. W zamku Mikołaj Lubieniecki podejmował obiadem króla Jana Kazimierza z żoną Marią Ludwiką, jadących z wojskiem na odsiecz oblężonego Zbaraża. W 1895 r. pod bardzo zrujnowanym zamkiem zawaliły się piwnice, co dopełniło zniszczenia. Obecnie obiekt nie istnieje. Podobny los spotkał drewniany dwór wzmiankowany w 1677 r., pochodzący zapewne z XVII w.,

Wspomniany drewniany kościół parafialny z ok. 1413 r. spłonął pomiędzy 1782 a 1801 r. W XVII w. przejściowo funkcjonował w nim zbór ariański, w którym kaznodzieją był słynny Jakub Sadurski. Nową świątynię, pw. św. Michała Archanioła, ufundowała Anna z Sapiechów Jabłonowska wspólnie z Maciejem Jabłonowskim, bratankiem męża. Zbyt mały, jak na potrzeby parafii kościół rozebrano w 1903 r., a w l. 1905-1914 wybudowano nowy, neogotycki kościół wg. projektu Józefa P. Dziekońskiego, z fundacji parafian i Ordynacji Zamoyskiej.

Kajetanów, Łosień, Nowy Dwór i Zabłocie – niewielkie wsie, powstałe w XIX w., wchodzące w skład dóbr wysokich, które po 1868 r. zostały włączone do Ordynacji Zamoyskich.

6.16. Gmina Zakrzew

Boża Wola – w 1731 r. cześnik Lubelski Michał Brodowski lokował na gruntach wsi Studzianki miasto. Była to jedna z nietrafionych lokacji, gdyż już w 1822 r. bardzo ubogie miasto utraciło prawa miejskie i zabroniono na jego obszarze targów oraz stawiania kramów. Po erekcji parafii Brodowski ufundował budowę drewnianego kościoła, który sto lat później spłonął. W l. 1831-4 wybudowano nową świątynię, również drewnianą, zachowaną do dziś. Po 1865 r. wieś włączono do Ordynacji Zamoyskich, w ramach której znajdowała się do reformy rolnej.

Ponikwy – miejscowość powstała przed 1559 r., gdyż w tym czasie Łukasz Hołowianka otrzymał wójtostwo w tej wsi od właściciela Stanisława Tarnowskiego. Początkowo występowała w dokumentach jako Bobrki. W 1595 r. została włączona do Ordynacji Zamoyskich. W XVIII w. na jej terenie odnotowano istnienie karczmy i browaru,

Targowisko – miejscowość wchodząca w skład archidiakonatu zawichojskiego, odnotowana w 1373 r. w związku z opłacanym przez tutejszego plebana świętopietrzem. Według niepotwierdzonej tradycji już w 2 poł. XIII istniał tu drewniany kościół, który miał poświęcać św. Stanisław. W 1470 r. wymieniono w źródłach drewniany kościół pw. św. Tomasza Kantuaryjskiego. Od początku stanowiła własność szlachecką jako pierwszego wymieniono Zbyszka w 1398 r., którego potomkowie przyjęli nazwisko Targowiscy. Pośród nich kilku zajmowało zaszczytne stanowiska w XVI wiecznej Polsce - m.in. Jan był biskupem przemyskim, a Zygmunt – sekretarzem króla Zygmunta I Starego. Nieco wcześniej, w 1501 r. król Stanisław Olbracht zwolnił mieszkańców Targowiska i Zakrzewia z płacenia podatków

przez 4 lata, z uwagi na niszczenia spowodowane najazdem Tatarów. W 1676 r. było 37 właścicieli. Dla jednego z nich wzniesiono w 1 poł. drewniany dwór, potwierdzony w 1688 r., istniejący jeszcze w 1793 r. W XVIII w. wieś należała do Brodowskich, z których Bonifacy tutejszy proboszcz ufundował w 1746 r. budowę nowego, drewnianego kościoła, w miejscu spalonego w 1740 r. Świątynia, po gruntownym remoncie w l. 1923-30, zachowana jest do dziś.

Tarnawka – wieś pierwszy raz wzmiankowana w 1414 r., gdy jej właścicielem był Zbysław z Tarnawki. Z analizy XV-wiecznych dokumentów wynika, że zarówno w tym stuleciu jak i następnym stanowiła rozdrobnioną własność szlachecką. W 1595 r. odnotowano tu istnienie drewnianego dworu, będącego własnością Stanisława i Zygmunta Czernych. W 1676 r. swoje działy (różnej wielkości) miało tu 37 właścicieli częściowych. Dopiero w 2 poł. XVIII w. Ganowie z Gan skupili całość, dzięki czemu Tarnawka znalazła się w rękach jednych właścicieli. Jednak na przełomie XIX/XX w. doszło do kolejnych podziałów. Na terenie wsi z pewnością istniał dwór, którego istnienie zostało potwierdzone w 1814 r. Była to drewniana budowla, kryta dachem łamanym. Obecnie brak po nim śladów. W Tarnawce znajduje się cmentarz żołnierzy poległych w bitwie pod Giełczwią, podczas bitwy we wrześniu 1914 r.

Wólka Ponikiewska – wieś założona na pocz. XVIII w. przez ordynatów Zamoyskich. W 1718 r. została zniszczona podczas przemarszów wojsk. Nie odnotowano na jej terenie ciekawszej zabudowy.

Zakrzew – wieś pierwszy raz wzmiankowana w 1398 r., gdy jej właścicielem był Zbysław z Zakrzewa alias Targowisk. W rękach jego potomków znajdowała się do k. XV w. Od pocz. XVI w. stopniowo jest dzielona pomiędzy coraz liczniejszych współwłaścicieli, co pogłębiło się w XVII w. W 1688 r. odnotowano w Zakrzewiu istnienie drewnianego dworu otoczonego parkanem (rodzaj obronnego ogrodzenia). Po 1831 r. wieś została skonfiskowana za udział właścicieli w powstaniu listopadowym i przekazana w ręce barona Rudolfa von Treskow. W 1870 r. na jej terenie funkcjonował rozległy folwark, na terenie którego znajdowało się m.in. 4 budynki murowane. W k. XIX w. była siedzibą gminy, miała szkołę podstawową i urząd gminy. We wrześniu 1914 r. na polach pod wsią toczyły się walki będące częścią bitwy pod Giełczwią. Żołnierzy poległych w trakcie pochowano na cmentarzach wojennych w Tarnawce.

7. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

7.1. Definicja zabytku

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 r. (dalej uoz) zawarta jest definicja zabytku, według której *jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły będące świadectwem minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną przez nie wartość historyczną, artystyczną lub naukową*. W stosunku do Ustawy obowiązującej uprzednio zrezygnowano z cezury czasowej współdefiniującej zabytek oraz określenia dobro kultury. Obowiązująca definicja zabytku, zgodnie z tzw. Kartą Wenecką, rozciąga się nie tylko na wielkie dzieła, ale także na skromne obiekty, które z upływem czasu nabrały znaczenia kulturalnego.

7.2. Kategorie zabytków

We wspomnianej Ustawie zawarto szczegółowe wyjaśnienia dotyczące poszczególnych rodzajów zabytków:

- zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w definicji ogólnej zabytku.
- zabytek ruchomy rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w definicji ogólnej zabytku.
- zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

W dalszej części wymieniono przykładowo rozmaite rodzaje nieruchomości i przedmiotów ruchomych, które mogą być zabytkami.

Zabytki nieruchome:

- krajobrazy kulturowe,
- układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane,
- dzieła architektury i budownictwa,
- dzieła budownictwa obronnego,
- obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe,
- cmentarze,
- park, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni,

- miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

Zabytki ruchome:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery,
- wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
- instrumenty muzyczne,
- wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne,
- przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

Zabytki archeologiczne:

- pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyska,
- kurhany,

Z zagadnieniem - zabytki archeologiczne - wiążą się dwie istotne kwestie - stanowisk archeologicznych, tj. zwartych przestrzennie obszarów w obrębie, których występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości. Druga kwestia to ruchome zabytki archeologiczne określane jako przedmioty i ruchome relikty związane działalnością człowieka, które są częścią nieruchomego zabytku archeologicznego obecnie lub były nimi w przeszłości. Ruchomymi zabytkami archeologicznymi pozostają również przedmioty, które zostały usunięte z nawarstwień stanowiska przez rozmaite procesy jak np. erozja, orka bądź wykopaliska archeologiczne.

7.3. Formy ochrony zabytków:

1) wpis do rejestru zabytków;

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Kwestią niedookreśloną w prawodawstwie jest Gminna Ewidencja Zabytków, która zgodnie z art. 21. (uoz) jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy, nie stanowi jednak formy ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. 2018 r. poz. 2067 ze zm.). Przepis art. 19 (uoz) ust. 1 pkt 2. oraz art. 53 ust. 4 pkt 2 ustawy z d. 23 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (upzp) wskazują na ścisłe powiązania ewidencji zabytków z formami ochrony konserwatorskiej wymienionymi w art. 7 pkt 4 (uoz), którymi są ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Zasadniczo celem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz ww. decyzji jest ochrona ładu przestrzennego rozumianego zgodnie z art. 2 pkt. 1 (upzp), jako takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno estetyczne. W związku z powyższym, przedmiotem uzgodnienia przez wojewódzkiego konserwatora zabytków mogą być wyłącznie te roboty budowlane, które będą miały wpływ na wartości zabytkowe reprezentowane przez jego formę lub wystrój architektoniczny elewacji.

7.4. Zestawienie zabytków nieruchomych

Przywołana powyżej definicja zabytku, zgodna z ustawą z dn. 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Wyszczególnienie poszczególnych kategorii zabytków zawarte jest w art. 6 ust. 1 pkt. 1 wspomnianej ustawy. Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6 ust. 2).

7.4.1 Zabytki wpisane do rejestru zabytków

Gmina Bełżyce

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1	Babin	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/817 z dn. 14.07.1981, 27.05.11997
2	Babin	Park ze szpalerem w zespole dworsko-parkowym	A/817 z dn. 14.07.1981, 27.05.11997
3	Babin	Stawy w zespole dworsko-parkowym	A/817 z dn. 14.07.1981, 27.05.11997
4	Babin	Kapliczka z kamiennym krzyżem	A/1121 z dn. 11.06.2010
5	Bełżyce	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. Nawrócenia św. Pawła	A/26 z dn. 21.08.1957, 28.03.1966
6	Bełżyce	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego	A/26 z dn. 21.08.1957, 28.03.1966
7	Bełżyce	Cmentarz przykościelny w granicach ogrodzenia zespołu kościoła paraf.	A/26 z dn. 21.08.1957, 28.03.1966
8	Bełżyce	Park w zespole dworsko-parkowym	A/816 z dn. 16.04.1981, 13.11.1997
9	Bełżyce	Dawny budynek zamkowy	A/121 z dn. 10.12.1966
10	Matczyn	Drzewostan w miejscu otoczenia dawnego kościoła	A/137 z dn. 28.02.1966
11	Matczyn	Dwór w zespole przestrzennym	A/818 z dn. 20.07.1981, 04.02.2013
12	Matczyn	Park w zespole przestrzennym	A/818 z dn. 20.07.1981, 04.02.2013
13	Matczyn	Stawy w zespole przestrzennym	A/818 z dn. 20.07.1981, 04.02.2013
14	Matczyn/ Podole Pierwsze	Kaplica grobowa Ligowskich na cmentarzu parafialnym	A/1607 z dn. 01.09.2011
15	Wronów	Park dworski	A/932 z dn. 15.05.1987

Gmina Borzechów

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1	Kłodnica Dolna	Kościół par. pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	A/1083 z d. 30.04.1993
2	Kłodnica Dolna	Dzwonnica w zespole kościelnym	A/1083 z d. 30.04.1993
3	Kłodnica Dolna	Teren przykościelny wraz z zadrzewieniem w zespole kościelnym	A/1083 z d. 30.04.1993
4	Kłodnica Dolna	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/918 z d. 19.03.1986
5	Kłodnica Dolna	Oficyna w zespole dworsko-parkowym	A/918 z d. 19.03.1986
6	Kłodnica Dolna	Lamus (d. pawilon ogrodowy) w zespole dworsko-parkowym	A/918 z d. 19.03.1986
7	Kłodnica Dolna	magazyn (d. wozownia) w zespole dworsko-parkowym	A/918 z d. 19.03.1986
8	Kłodnica Dolna	Obora w zespole dworsko-parkowym	A/918 z d. 19.03.1986
9	Kłodnica Dolna	Piwnica w zespole dworsko-parkowym	A/918 z d. 19.03.1986
10	Kłodnica Dolna	park z drzewami pomnikowymi i zespołem trzech stawów z rzeczką,	A/918 z d. 19.03.1986
11	Łopiennik	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/863 z d. 20.09.1983
12	Łopiennik	Drzewostan otaczający dwór	A/863 z d. 20.09.1983

Gmina Bychawa

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1	Bychawa	Kościół parafialny pw. Św. Jana Chrzciciela w zespole kościelnym	A/175 z d. 31.01.1967
2	Bychawa	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego pw. Św. Jana Chrzciciela	A/175 z d. 31.01.1967
3	Bychawa	Cmentarz przykościelny z drzewostanem w zespole kościoła par. pw. Św. Jana Chrzciciela	A/175 z d. 31.01.1967
4	Bychawa	Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki	A/936 z d. 15.05.1987
5	Bychawa	Synagoga	A/1102 z d. 21.06.1995
6	Bychawa	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A/1088 z d. 26.07.1993
7	Bychawa	Ruina pałacu w zespole pałacowym	A/291 z d. 31.03.1967
8	Bychawa	Spichlerz I (w ruinie) w zespole folwarcznym	A/291 z d. 31.03.1967
9	Bychawa	Spichlerz II (w ruinie) w zespole folwarcznym	A/291 z d. 31.03.1967
10	Bychawa	Obora w zespole folwarcznym	A/291 z d. 31.03.1967
11	Bychawa	Kapliczka przydrożna ul. Zamkowa	A/341 z d. 26.11.2004
12	Bychawka Druga	Kościół parafialny rzymsko-katolicki pw. Wszystkich Świętych w zespole	A/852 z d. 30.11.1982
13	Bychawka Druga	Plebania w zespole kościoła parafialnego rzymsko-katolickiego pw. Wszystkich Św.	A/852 z d. 30.11.1982
14	Bychawka Druga	Ogrodzenie kościoła z bramą i dwoma bramkami w zespole kościoła parafialnego	A/852 z d. 30.11.1982
15	Bychawka Druga	Cztery kapliczki w ogrodzeniu kościoła w zespole kościoła parafialnego	A/852 z d. 30.11.1982

16	Bychawka Druga	Cmentarz grzebalny (starsza część) w zespole kościoła parafialnego	A/852 z d. 30.11.1982
17	Bychawka Druga	Kaplica grobowa Stadnickich na cmentarzu grzebalnym w zespole kościoła parafialnego	A/852 z d. 30.11.1982
18	Gałęzów	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/819 z d. 20.07.1982
19	Gałęzów	Park w zespole dworsko-parkowym	A/819 z d. 20.07.1982
20	Gałęzów	Stawy w zespole dworsko-parkowym	A/819 z d. 20.07.1982
21	Gałęzów	Las w zespole dworsko-parkowym	A/819 z d. 20.07.1982
22	Wola Gałęzowska	Park z aleją dojazdową do zabudowań podworskich w zespole dworsko-parkowym	A/712 z d. 31.05.1976
23	Zaraszków- Kolonja	Cmentarz wojenny	A/1073 z d. 09.10.1992

Gmina Garbów

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1.	Bogucin	Budynek wagi w zespole budynku stacji	A/1018 z d. 28.11.1990
2.	Bogucin	Budynek gospodarczy wagi w zespole budynku stacji	A/1018 z d. 28.11.1990
3.	Bogucin	Fragment rampy d. kolejki wąskotorowej wagi w zespole budynku stacji	A/1018 z d. 28.11.1990
4.	Garbów	Kościół pw. Przemienienia Pańskiego	A/3 (1-4) z d. 17.01.2000
5.	Garbów	Ogrodzenie z bramką w zespole kościoła parafialnego	A/3 (1-4) z d. 17.01.2000
6.	Garbów	Kapliczki procesyjne w zespole kościoła parafialnego	A/3 (1-4) z d. 17.01.2000
7.	Garbów	Bramka w ogrodzeniu w zespole kościoła parafialnego	A/3 (1-4) z d. 17.01.2000
8.	Garbów	Malowidło na słupku przęsłowym w bramce wsch. w zespole kościoła paraf.	A/3 (1-4) z d. 17.01.2000
9.	Garbów	Plebania w zespole kościoła parafialnego	A/3 (1-4) z d. 17.01.2000
10.	Garbów	Pałac z dekoracją sztukateryjną wewnątrz i detalem architektonicznym na zewnątrz	A/462 z d. 24.03.1970
11.	Garbów	Pozostałości parku (ukształtowanie terenu i drzewostan z hist. układem komunikacyjnym trzema stawami w zespole pałacowo-parkowym	A/462 z d. 24.03.1970
12.	Garbów	Spichlerz w zespole pałacowo-parkowym	A/462 z d. 24.03.1970
13.	Garbów	Kaplica grobowa rodziny Moskalewskich	A/1453 z d. 20.12.2012
14.	Garbów	Grodzisko wczesnośredniowieczne – stanowisko archeologiczne nr 2/12 – AZP 75-79, na działkach wskazanych w decyzji	C/92
15.	Garbów (Wola Przybysławska)	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A/1009 z d. 04.07.1990

16.	Gutanów	Figura przydrożna z posągiem św. Anny.	A/698 z d. 28.10.1975
17.	Leśce	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/906 z d. 01.04.1985
18.	Leśce	Park z alejami (grabową i lipową), stawem z wyspą oraz z drzewostanem, w zespole dworsko-parkowym	A/906 z d. 01.04.1985
19.	Piotrowice Wielkie (Duże)	wiatrak „holender” z wyposażeniem wnętrza (urządzenia i mechanizmy)	A/354 z d. 11.06.1968
20.	Piotrowice Wielkie (Duże)	Pałac w zespole pałacowo-parkowym	A/681 z d. 24.09.1973
21.	Piotrowice Wielkie (Duże)	Park w zespole pałacowo-parkowym	A/681 z d. 24.09.1973
22.	Piotrowice Wielkie (Duże)	Teren d. folwarku z budynkiem obory w zespole pałacowo-parkowym	A/681 z d. 24.09.1973
23.	Przybysławice	park (uksztaltowanie terenu wraz drzewostanem)	A/728 z d. 10.08.1977
24.	Przybysławice	Ogrodzenie z bramą wjazdową w zespole parkowym	A/728 z d. 10.08.1977
25.	Przybysławice	Dom mieszkalny w zespole parkowym	A/728 z d. 10.08.1977
26.	Przybysławice Zagrody	Willa w zespole willowo-ogrodowym (wraz z ich wyposażeniem)	A/842 z d. 26.05.1982
27.	Przybysławice Zagrody	Budynek gospodarczy w zespole willowo-ogrodowym	A/842 z d. 26.05.1982
28.	Przybysławice Zagrody	Fragmenty ogrodzenia, w zespole willowo-ogrodowym	A/842 z d. 26.05.1982
29.	Przybysławice Zagrody	Brama wjazdowa z bramką w zespole willowo-ogrodowym	A/842 z d. 26.05.1982
30.	Przybysławice Zagrody	Brama boczna z bramką w zespole willowo-ogrodowym	A/842 z d. 26.05.1982
31.	Przybysławice Zagrody	Ogród z aleją w zespole willowo-ogrodowym	A/842 z d. 26.05.1982

Gmina Głusk

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1.	Dominów	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/745 z d. 29.10.1977
2.	Dominów	Park w zespole dworsko-parkowym	A/745 z d. 29.10.1977
3.	Dominów	Brama wjazdowa w zespole dworsko-parkowym	A/745 z d. 29.10.1977
4.	Mętów	Kopiec ziemny (kurhan) na działce wskazanej w decyzji,	C/11

Gmina Jabłonna

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1.	Czerniejów	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. Wawrzyńca	A/62 z dn. 26.11.1966
2.	Czerniejów	Drzewostan w granicach cmentarza kościoła parafialnego	A/62 z dn. 01.07.1957, 26.11.1966
3.	Czerniejów	Ogrodzenie zespołu kościoła parafialnego	A/62 z dn. 01.07.1957, 26.11.1966
4.	Jabłonna - Majątek	Pałac w zespole pałacowo-parkowym	A/749 z dn. 07.12.1977, 20.08.1997
5.	Jabłonna - Majątek	Park w zespole pałacowo-parkowym	A/749 z dn. 07.12.1977, 20.08.1997
6.	Jabłonna - Majątek	Stawy w zespole pałacowo-parkowym	A/749 z dn. 07.12.1977, 20.08.1997
7.	Jabłonna - Majątek	Pozostałości alei dojazdowej w zespole pałacowo-parkowym	A/749 z dn. 07.12.1977, 20.08.1997
8.	Jabłonna - Majątek	Budynek gosp. zw. Domkiem Ogrodnika w zespole pałacowo-parkowym	A/749 z dn. 07.12.1977, 20.08.1997
9.	Piotrków Drugi	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A/1074 z dn. 10.12.1992
10.	Piotrków Drugi	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A/1076 z dn. 10.12.1992
11.	Piotrków Pierwszy	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A/1075 z dn. 10.12.1992
12.	Tuszów	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A/1708 z dn. 31.12.2024

Gmina Jastków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1	Dąbrowica	Baszta Firlejów, fundamenty i piwnice	A/290 z dn. 31.03.1967
2	Ługów	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/737 z dn. 12.08.1977
3	Ługów	Park ze stawami, szpalerem grabowym pomnikowe drzewa w z d.-p.	A/737 z dn. 12.08.1977
4	Moszenki	Dwór wraz z otoczeniem	A/799 z dn. 7.06.2006
5	Panieńszczyzna	Cmentarz legionistów	A/1007 z dn. 4.07.1990,
6	Panieńszczyzna	Pałac w zespole pałacowo-parkowym	A/736, z dn. 12.08.1977
7	Panieńszczyzna	Park i stawy w zespole pałacowo-parkowym	A/736 z dn. 12.08.1977
8	Panieńszczyzna	Kordegarda w zespole pałacowo-parkowym	A/736 z dn. 12.08.1977
9	Panieńszczyzna	Aleja dojazdowa w zespole pałacowo-parkowym	A/736 z dn. 12.08.1977
10	Snopków	Pałac w zespole pałacowo-parkowym wraz z wystrojem architektonicznym	A/528 z dn. 16.10.1971
11	Snopków	Park w zespole pałacowo-parkowym	A/528 z dn. 16.10.1971
12	Kolonia Tomaszowice	Pałac w zespole pałacowo-parkowym	A/723 z dn. 8.07.1977

13	Kolonia Tomaszowice	Park w zespole pałacowo-parkowym	A/723 z dn. 8.07.1977
14	Kolonia Tomaszowice	Kaplica w zespole pałacowo-parkowym	A/723 z dn. 8.07.1977
15	Kolonia Tomaszowice	Ogrodzenie zespołu pałacowo-parkowego	A/723 z dn. 8.07.1977

Gmina Konopnica

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1.	Motycz	Dwór w zespole dworsko - parkowym	A/958 z dn. 12.05.1988, 6.11.1995
2.	Motycz	Park w zespole dworsko – parkowym, z d. sadem i terenem zewn. obsadzeń	A/958 z dn. 12.05.1988, 6.11.1995
3.	Motycz	Grodzisko wczesnośredniowieczne	C/17

Gmina Niedzwica Kościelna

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1.	Niedzwica Kościelna	Kościół pw. św. Bartłomieja Apostoła w zespole kościelnym	A/27 z dn. 31.03.1966, 16.11.1966
2.	Niedzwica Kościelna	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego	A/27 z dn. 31.03.1966, 16.11.1966
3.	Niedzwica Kościelna	Cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego	A/27 z dn. 31.03.1966, 16.11.1966
4.	Niedzwica Kościelna	Mur cmentarza kościelnego z 4 kapliczkami w zespole kościoła	A/27 z dn. 31.03.1966, 16.11.1966
5.	Niedzwica Kościelna	Część cmentarza paraf. rzym.-kat	A/945 z dn. 15.05.1987
6.	Krężnica Jara	Kościół parafialny pw. św. Floriana	A/4 z dn. 29.03.2000
7.	Krężnica Jara	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego	A/4 z dn. 29.03.2000
8.	Krężnica Jara	Fragment cmentarza przykościelnego w zespole kościoła parafialnego	A/4 z dn. 29.03.2000
9.	Krężnica Jara	Dwie kapliczki w zespole kościoła	A/4 z dn. 29.03.2000
9.	Krężnica Jara	Murowane elementy ogrodzenia w zespole kościoła	A/4 z dn. 29.03.2000

Gmina Niemce

Lp.	Miejscowość	Obiekt i adres	Nr rejestru, data
1	Boduszyn Kol.	Dwór w zespole dworsko –parkowym	A/916 z dn. 21.10.1985
2	Boduszyn Kol.	Park w zespole dworsko parkowym	A/916 z dn. 21.10.1985
3	Ciecierzyn	Park podworski	A/725 z dn. 08.07.1977
4	Dys	Dwór zw. Bernatówka	A/974 z dn. 15.03.1989
5	Dys	Drzewostan na działce zw Bernatówka	A/974 z dn. 15.03.1989

6	Dys	Kościół parafialny w zespole kościelnym	A/564 z dn. 31.12.1971
7	Dys	Cmentarz przykościelny w zespole kościelnym	A/564 z dn. 31.12.1971
8	Dys	Drzewostan w zespole kościelnym	A/564 z dn. 31.12.1971
9	Dys	Dzwonnica w zespole kościelnym	A/564 z dn. 31.12.1971
10	Dys	Ogrodzenie zespołu kościoła parafialnego wraz z otoczeniem	A/564 z dn. 13.10.2014
11	Dys	Cmentarz parafialny	A/937 z dn. 15.05.1987
12	Jakubowice Konińskie	D. dwór obronny	A/352 z dn. 08.04.1968 i 21.01.1985
13	Jakubowice Konińskie	Otoczenie dworu	A/352 z dn. 08.04.1968 i 21.01.1985
14	Krasienin	Dwór w zespole dworsko parkowym	A/612 z dn. 17.07.1972
15	Krasienin	Park w zespole dworsko parkowym	A/612 z dn. 17.07.1972
16	Krasienin	Aleja lipowa prowadząca z Rynku i otaczająca zespół dworski od wsch.	A/612 z dn. 17.07.1972
17	Krasienin	Bramki (2) w ogrodzeniu zespołu dworsko parkowego	A/612 z dn. 17.07.1972
18	Krasienin	Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP	A/567 z dn. 31.12.1971
19	Krasienin	Drzewostan w granicach ogrodzenia cmentarza przykościelnego	A/567 z dn. 31.12.1971
20	Krasienin	Ogrodzenie z czterema kapliczkami kościoła parafialnego	A/567 z dn. 31.12.1971
21	Krasienin	Karczma ze skrzydłem d. stajni	A/613 z dn. 17.07.1972
22	Nasutów	Dwór w zespole folwarcznym	A/746 z dn. 5.11.1977
23	Nasutów	Park w zespole folwarcznym	A/746 z dn. 5.11.1977
24	Nasutów	Aleja kasztanowców Pólko – Stoczek	A/746 z dn. 5.11.1977
25	Nasutów	Aleja lipowa Nasutów - Pólko	A/746 z dn. 5.11.1977
26	Niemce	Kościół paraf. pw. św. Ignacego Loyoli	A/952/1-4 z dn. 2.11.1987
27	Niemce	Stara plebania w zespole kościelnym	A/952/1-4 z dn. 2.11.1987
28	Niemce	Kapliczka w zespole kościelnym	A/952/1-4 z dn. 2.11.1987

Gmina Strzyżewice

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1.	Bystrzyca Nowa	Ruina pałacu	A/293 z d. 31.03.1967
2.	Bystrzyca Nowa	Cmentarz wojenny z I wojny świat.	A/1012 z d. 10.09.1990
3.	Kiełczewice Dolne	Cmentarz wojenny z I wojny świat.	A/1086 z d. 31.12.1992
4.	Kiełczewice Dolne Kolonia	Cmentarz wojenny z I wojny świat.	A/1080 z d. 31.12.1992
5.	Kiełczewice Maryjskie	Cmentarz wojenny z I wojny świat.	A/1079 z d. 31.12.1992
6.	Osmolice Pierwsze	Pałac w zespole pałacowo-parkowym	A/720 z d. 22.06.1977

7.	Osmolice Pierwsze	D. rządcówka zespole pałacowo-parkowym	A/720 z d. 22.06.1977
8.	Osmolice Pierwsze	D. spichlerz zespole pałacowo-parkowym	A/720 z d. 22.06.1977
9.	Osmolice Pierwsze	Młyn zespole pałacowo-parkowym	A/720 z d. 22.06.1977
10.	Osmolice Pierwsze	Park z drzewostanem zespole pałacowo-parkowym	A/720 z d. 22.06.1977
11.	Osmolice Pierwsze (Pszczela Wola)	Pałac w zespole pałacowo-parkowym	A/702 z d. 09.12.1975
12.	Osmolice Pierwsze (Pszczela Wola)	Park z drzewostanem w zespole pałacowo-parkowym	A/702 z d. 09.12.1975
13.	Osmolice Pierwsze (Pszczela Wola)	Zespół uli na terenie zespołu pałacowo-parkowego	A/702 z d. 09.12.1975
14.	Piotrowice	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/1091 z d.28.12.1993
15.	Piotrowice	Park krajobrazowy w zespole dworsko-parkowym	A/1091 z d.28.12.1993
16.	Piotrowice	Pozostałości pomnika w parku w zespole dworsko-parkowym	A/1091 z d.28.12.1993
17.	Piotrowice	Spichlerz w zespole dworsko-parkowym	A/1091 z d.28.12.1993
18.	Strzyżewice	Kuźnia	A/276 z d. 31.03.1967
19.	Żabia Wola (Tuszów)	Dwór z oryginalnym wyposażeniem i wystrojem w zesp dworsko-parkowym	A/758 z d. 13.04.1978
20.	Żabia Wola (Tuszów)	Park z drzewostanem i fragm. alei	A/758 z d. 13.04.1978
21.	Żabia Wola (Tuszów)	Stawy w zespole dworsko-parkowym	A/758 z d. 13.04.1978
22.	Żabia Wola	Budynek szkoły powszechnej	A/1672 z d. 18.12.2019
23.	Żabia Wola (Osmolice Pierwsze)	Aleja lipowa obok szosy z Prawiednik do Żabiej Woli, dł. ok. 550 metrów	A/335 z d. 17.06.1967

Gmina Wojciechów

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1	Łubki	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/703 z d. 31.12.1975
2	Łubki	Pozostałości d. parku w zespole dworsko-parkowym	A/703 z d. 31.12.1975
3	Palikije	Dwór w zespole dworsko-parkowym,	A/122 z d. 10.12.1966
4	Palikije	Park w zespole dworsko-parkowym	A/122 z d. 10.12.1966
5	Wojciechów	Kościół paraf. pw. św. Teodora z wyposażeniem wnętrza,	A/124 z d. 28.02.1966
6	Wojciechów	Drzewostan w zespole kościelnym	A/124 z d. 28.02.1966
7	Wojciechów	Dzwonnica w zespole kościelnym	A/124 z d. 28.02.1966

8	Wojciechów	Ogrodzenie z bramkami zesp. kościelnego	A/124 z d. 28.02.1966
9	Wojciechów	D. zamek tzw. Wieża „Ariańska”	A/308 z d. 01.08.1967
10	Wojciechów	Wały i fosa przylegające do d. zamku wraz z działką	A/308 z d. 01.08.1967
11	Wojciechów	Pozostałości murów ze strzelnicami	A/308 z d. 01.08.1967
12	Wojciechów	Ruina pałacu przylegająca na płn. od Wieży Ariańskiej	A/308 z d. 01.08.1967
13	Wojciechów	Kaplica grobowa rodziny Świeżawskich na cmentarzu parafialnym	A/1606 z d. 13.07.2011

Gmina Wólka

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1.	Bystrzyca	Kościół paraf. p.w. Wniebowzięcia NMP z wystrojem architekt.	A/563 z d. 31.12.1971
2.	Bystrzyca	Ogrodzenie cmentarza z bramą (z furtkami) i dwoma bramkami w zespole kościoła WNMP	A/563 z d. 31.12.1971
3.	Bystrzyca	Cmentarz przykościelny z nagrobkiem Wierzbickich w zespole kościoła WNMP	A/563 z d. 31.12.1971
4.	Bystrzyca	Drzewostan na cmentarzu przykościelnym w zesp. kościoła WNMP	A/563 z d. 31.12.1971
5.	Bystrzyca	Dwór z zespole dworsko-parkowym	A/742 z d. 23.09.1977
6.	Bystrzyca	Park w zespole dworsko-parkowym	A/742 z d. 23.09.1977
7.	Bystrzyca	Spichlerz ob. magazyn w zespole dworsko-parkowym	A/742 z d. 23.09.1977
8.	Bystrzyca	Obora ob. budynek gospodarczy w zespole dworsko-parkowym	A/742 z d. 23.09.1977
9.	Łuszczów Pierwszy	Kościół parafialny pw. św. Barbary z wyposażeniem	A/638 z d. 26.10.1972
10.	Łuszczów Pierwszy	Wsch. część ogrodzenia kościoła w zespole kościoła paraf. pw. św. Barbary	A/638 z d. 26.10.1972
11.	Łuszczów Pierwszy	Dzwonnica-brama z trzema dzwonami w zespole kościoła paraf. pw. św. Barbary	A/638 z d. 26.10.1972
12.	Łuszczów Pierwszy	Figura Chrystusa na cmentarzu kościelnym w zespole kościoła paraf. pw. św. Barbary	A/638 z d. 26.10.1972
13.	Łuszczów Pierwszy	Drzewostan obręb cmentarza kościelnego w zespole kościoła paraf. pw. św. Barbary	A/638 z d. 26.10.1972
14.	Pliszczyn	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/741 z d. 20.09.1977
15.	Pliszczyn	Park w zespole dworsko-parkowym	A/741 z d. 20.09.1977
16.	Sobianowice	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/767 z d. 11.07.1977
17.	Sobianowice	Park w zespole dworsko-parkowym	A/767 z d. 11.07.1977
18.	Sobianowice	Kuźnia w zespole dworsko-parkowym	A/767 z d. 11.07.1977

19.	Świdnik Duży	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/970 z d. 20.12. 1988
20.	Świdnik Duży	Drzewostan otaczający dwór w zespole dworsko-parkowym	A/970 z d. 20.12. 1988
21.	Turka	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A/761 z d. 15.06.1978
22.	Turka	Park z fragmentami alei brzoźowej oraz pomnikowymi drzewami w zespole dworsko-parkowym	A/761 z d. 15.06.1978
23.	Turka	Stajnia w zespole dworsko-parkowym	A/761 z d. 15.06.1978
24.	Turka	Obora w zespole dworsko-parkowym	A/761 z d. 15.06.1978

Gmina Wysokie

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1	Maciejów Stary	Kościół paraf. polsko-kat. pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła, w granicach cmentarza kościelnego	A/416 z d. 24.03.1989
2	Wysokie	Kościół paraf. pw. św. Michała Archanioła	A/706 z d. 24.03.1989
3	Wysokie	Cmentarz przykościelny w zespole w kościoła parafialnego	A/706 z d. 24.03.1989
4	Wysokie	Cmentarz grzebalny (rzymskokatolicki) wraz z nagrobkami (wg wykazu w karcie cmentarza) i drzewostanem,	A/542 z d. 20.08.1985

Gmina Zakrzew

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru, data
1	Boża Wola	Kościół paraf. pw. św. Antoniego Padewskiego	A/701 z d. 05.06.1985
2	Boża Wola	Dzwonnica w zespole kościelnym	A/701 z d. 05.06.1985
3	Boża Wola	Cmentarz przykościelny z drzewostanem w gran. murowanego ogrodzenia	A/701 z d. 05.06.1985
4	Targowisko	Kościół paraf. pw. św. św. Tomasza Canterbury i Małgorzaty z wyposażeniem wnętrza	A/1269 z d. 08.04.1988
5	Targowisko	Dzwonnica w zespole kościelnym	A/1269 z d. 08.04.1988
6	Targowisko	Cmentarz przykościelny z nagrobkiem w zespole kościelnym	A/1269 z d. 08.04.1988
7	Targowisko	Cmen. grzebalny rzym.-kat. z nagrobkami (wg wykazu) i drzewostanem,	A/357 z d. 21.08.1986
8	Tarnawka Druga	cmentarz wojenny z I wojny świat.	A/418 z d. 23.11.1987
9	Zakrzew	cmentarz wojenny z I wojny świat.	A/356 z d. 23.11.1987

7.4.2 Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków

Gmina Bełżyce

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1.	Babin	Dwór w zespole dworsko-parkowym
2.	Babin	Park ze szpalerem w zespole dworsko-parkowym
3.	Babin	Stawy w zespole dworsko-parkowym
4.	Babin	Spichlerz w zespole dworski
5.	Babin	Stodoła w zespole dworski
6.	Babin	Kapliczka z kamiennym krzyżem
7.	Bełżyce	Kościół paraf. Pw. Nawrócenia św. Pawła
8.	Bełżyce	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego
9.	Bełżyce	Cmentarz przykościelny w granicach ogrodzenia zespołu kościoła paraf.
10.	Bełżyce	Kostnica w zespole kościelnym
11.	Bełżyce	Organistówka Plac Kościelny
12.	Bełżyce	Park w zespole dworsko-parkowym
13.	Bełżyce	Dawny budynek zamkowy
14.	Bełżyce	Brama cmentarza parafialnego
15.	Bełżyce	Zdrój „Władysława Jagiełły” ul. Partyzantów
16.	Bełżyce	Rzeźba Władysław Jagiełło
17.	Matczyn	Kościół paraf. rzym.-kat pw. Wniebowzięcia NMP
18.	Matczyn	Drzewostan w miejscu otoczenia dawnego kościoła
19.	Matczyn	Zespół przestrzenny
20.	Matczyn	Chlewnia w zespole dworsko-parkowym
21.	Matczyn	Kaplica grobowa Ligockich na cmentarzu parafialnym
22.	Wronów	Park dworski
23.	Krężnica Okrągła	Dwór w zespole dworsko-parkowym
24.	Krężnica Okrągła	Oficyna w zespole dworsko-parkowym
25.	Krężnica Okrągła	Stajnia w zespole dworsko-parkowym
26.	Krężnica Okrągła	Pozostałości parku w zespole dworsko-parkowym
27.	Krężnica Okrągła	Pomnik na mogile partyzantów AK
28.	Skrzyniec	Kapliczka św. Jana Nepomucena
29.	Wierzchowska St.	Kapliczka przydrożna XVII/XVIII
30.		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ

Gmina Borzechów

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1	Borzechów	Kapliczka św. Jana Nepomucena
2	Borzechów Kolonia	Cmentarz wojenny
3	Kępa Borzechowska	Zajazd, ob. sklep, mieszkanie, magazyn
4	Kłodnica Dolna	Zespół kościelny
5	Kłodnica Dolna	Kościół par. pw. Najśw. Serca Pana Jezusa
6	Kłodnica Dolna	Dzwonnica w zespole kościelnym
7	Kłodnica Dolna	Teren przykościelny wraz z zadrzewieniem w zespole koś.

8	Kłodnica Dolna	Zespół dworsko-parkowy
9	Kłodnica Dolna	Dwór w zespole dworsko-parkowym
10	Kłodnica Dolna	Oficyna w zespole dworsko-parkowym
11	Kłodnica Dolna	Lamus (d. pawilon) w zespole dworsko-parkowym
12	Kłodnica Dolna	Magazyn (d. wozownia) w zespole dworsko-parkowym
13	Kłodnica Dolna	Obora w zespole dworsko-parkowym
14	Kłodnica Dolna	Piwnica w zespole dworsko-parkowym
15	Kłodnica Dolna	Park z drzewami i zespołem trzech stawów z rzeczką
16	Kłodnica Dolna	Cmentarz parafialny
17	Kłodnica Górna	Dom mieszkalny nr 133
18	Łopiennik	Zespół dworsko-parkowy
19	Łopiennik	Dwór w zespole dworsko-parkowym
20	Łopiennik	Drzewostan otaczający dwór
21		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ

Gmina Bychawa

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1	Bychawa	Zespół kościoła parafialnego pw. Św. Jana Chrzciciela
2	Bychawa	Kościół parafialny pw. Św. Jana Chrzciciela w zespole
3	Bychawa	Dzwonnica w zespole kościoła paraf.o pw. Św. Jana Chrzciciela
4	Bychawa	Drzewostan w zespole kościoła paraf. pw. Św. Jana Chrzciciela
5	Bychawa	Cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego pw. Św. Jana Chrzciciela
6	Bychawa	Mur ogrodzeniowy kościoła w zespole kościoła parafialnego pw. Św. Jana Chrzciciela
7	Bychawa	Ogrodzenie plebanii w zespole kościoła paraf. pw. Św. Jana Chrzciciela
8	Bychawa	Plebania w zespole kościoła paraf. pw. Św. Jana Chrzciciela
9	Bychawa	Figura NMP w zespole kościoła paraf. pw. Św. Jana Chrzciciela
10	Bychawa	Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki
11	Bychawa	Kaplica grobowa Adama Duniewskiego na cmentarzu parafialnym rzymsko-katolickim
12	Bychawa	Synagoga
13	Bychawa	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
14	Bychawa	Zespół pałacowo-dworsko-folwarczny
15	Bychawa	Pałac (w ruinie) w zespole pałacowo-dworsko-folwarcznym
16	Bychawa	Spichlerz I w zespole pałacowo-dworsko- folwarcznym
17	Bychawa	Spichlerz II w zespole pałacowo-dworsko- folwarcznym
18	Bychawa	Obora w zespole pałacowo-dworsko- folwarcznym
19	Bychawa	Dwór w zespole pałacowo-dworsko- folwarcznym
20	Bychawa	Czworak w zespole pałacowo-dworsko- folwarcznym
21	Bychawa	Kapliczka w zespole pałacowo-dworsko- folwarcznym
22	Bychawa	Cmentarz żydowski – stary
23	Bychawa	Cmentarz żydowski – nowy
24	Bychawa	Dom mieszkalny, ob. bank

25	Bychawa	Szkoła, ob. zespół szkół
26	Bychawa	Kapliczka przydrożna
27	Bychawa	Kapliczka przydrożna
28	Bychawa	Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego
29	Bychawa	Pomnik poległych w 1944 r. żołnierzy AK
30	Bychawka Pierwsza	Kapliczka przydrożna
31	Bychawka Druga	Zespół kościoła parafialnego rzymsko-katolickiego pw. Wszystkich Świętych
32	Bychawka Druga	Kościół parafialny rzymsko-katolicki pw. Wszystkich Świętych
33	Bychawka Druga	Plebania w zespole kościoła parafialnego rzymsko-katolickiego pw. Wszystkich Świętych
34	Bychawka Druga	Ogrodzenie kościoła z bramą, 2 bramkami w zespole kościoła parafialnego rzymsko-kat. pw. Wszystkich Św.
35	Bychawka Druga	Cztery kapliczki (1) w ogrodzeniu kościoła w zespole kościoła parafialnego rzymsko-kat. pw. Wszystkich Św.
36	Bychawka Druga	Cztery kapliczki (2) w ogrodzeniu kościoła w zespole kościoła parafialnego rzymsko-kat. pw. Wszystkich Św.
37	Bychawka Druga	Cmentarz grzebalny (starsza część) w zespole kościoła parafialnego rzymsko-kat. pw. Wszystkich Św.
38	Bychawka Druga	Kaplica grobowa Stadnickich na cmentarzu grzebalnym w zespole kościoła parafialnego rzymsko-kat. pw. Wszystkich Św.
39	Bychawka Druga	Szkoła ob. biblioteka
40	Bychawka Druga	Cmentarz wojenny
41	Bychawka Druga	Kapliczka przydrożna
42	Bychawka Druga	Pomnik poświęcony poległym i pomordowanym
43	Gałęzów	Zespół dworsko-parkowy
44	Gałęzów	Dwór w zespole dworsko-parkowym
45	Gałęzów	Kapliczka przydrożna
46	Józwów	Kapliczka przydrożna
47	Kosarzew Dolny-Kolonia	Kapliczka przydrożna
48	Kowersk	Kapliczka przydrożna
49	Leśniczówka	Kapliczka przydrożna
50	Olszowiec	Kapliczka przydrożna
51	Olszowiec	Kapliczka przydrożna
52	Osowa	Cmentarz kolonistów niemieckich
53	Stara Wieś Druga	Cmentarz parafialny
54	Stara Wieś Druga	Kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika
55	Stara Wieś Druga	Kapliczka przydrożna
56	Stara Wieś Druga	Kapliczka przydrożna
57	Stara Wieś Trzecia	Kapliczka przydrożna
58	Urszulin	Kapliczka przydrożna
59	Wola Gałęzowska	Zespół dworsko-parkowy
60	Wola Gałęzowska	Aleja dojazdowa do zabudowań podworskich w zespole dworsko-parkowym
61	Wola Gałęzowska	Dwór w zespole dworsko-parkowym

62	Wola Gałęzowska	Rządcówka w zespole dworsko-parkowym
63	Wola Gałęzowska	Altana w zespole dworsko-parkowym
64	Wola Gałęzowska	Lodownia w zespole dworsko-parkowym
65	Wola Gałęzowska	Spichlerz w zespole dworsko-parkowym
66	Wola Gałęzowska	Stajnia ob. bud. mieszkalno-gospodarczy w zespole dworsko-parkowym
67	Wola Gałęzowska	Gorzelnia w zespole dworsko-parkowym
68	Wola Gałęzowska	Kościół parafialny pw. św. Antoniego Padewskiego
69	Wola Gałęzowska	Kapliczka przydrożna
70	Wola Gałęzowska	Kapliczka przydrożna
71	Zaraszków	Kapliczka przydrożna
72	Zaraszków-Kolonia	Cmentarz wojenny
73		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ

Gmina Garbów

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1.	Bogucin	Zespół wagi (kolejki)
2.	Bogucin	Budynek wagi w zespole kolejki
3.	Bogucin	Rampa kolejki w zespole kolejki
4.	Bogucin	Budynek gospodarczy w zespole kolejki
5.	Bogucin	Pomnik żołnierzy AK
6.	Bogucin	Krzyż upamiętniający
7.	Bogucin	Mogiła zbiorowa
8.	Borków	Kapliczka murowana
9.	Garbów	Zespół kościoła paraf.
10.	Garbów	Kościół w zespole kościoła
11.	Garbów	Ogrodzenie z bramką w zespole kościoła
12.	Garbów	Brama w ogrodzeniu w zespole kościoła
13.	Garbów	Kapliczki procesyjne w zespole kościoła
14.	Garbów	Malowidło na słupku w zespole kościoła
15.	Garbów	Plebania w zespole kościoła
16.	Garbów	Cmentarz parafialny
17.	Garbów	Zespół cmentarza parafialnego „starego”
18.	Garbów	Kaplica Moskalewskich w zespole cment. paraf. „starego”
19.	Garbów	Zespół pałacowo - parkowy
20.	Garbów	Pałac w zespole pałacowo - parkowym
21.	Garbów	Park w zespole pałacowo - parkowym
22.	Garbów	Spichlerz w zespole pałacowo - parkowym
23.	Garbów	Gorzelnia
24.	Garbów	Ruiny kościoła Św. Wojciecha
25.	Garbów	Pomnik - obelisk
26.	Garbów	Kamień Kościuszki
27.	Garbów	Figura Matki Boskiej
28.	Garbów	Kapliczka
29.	Garbów	Organistówka

30.	Gutanów	Figura Św. Anny
31.	Gutanów	Dwór ob. remiza OSP
32.	Gutanów	Krzyż żelazny
33.	Janów	Kapliczka
34.	Leśce	Zespół dworsko - parkowy
35.	Leśce	Dwór w zespole dworsko - parkowym
36.	Leśce	Park w zespole dworsko - parkowym
37.	Piotrowice Wielkie (Piotrowice Duże)	Zespół pałacowo - parkowy
38.	Piotrowice Wielkie (Piotrowice Duże)	Pałac w zespole pałacowo - parkowym
39.	Piotrowice Wielkie (Piotrowice Duże)	Park w zespole pałacowo - parkowym
40.	Piotrowice Wielkie (Piotrowice Duże)	Obora w zespole pałacowo - parkowym
41.	Piotrowice Wielkie (Piotrowice Duże)	Kapliczka domkowa
42.	Piotrowice Wielkie (Piotrowice Duże)	Krzyż żelazny
43.	Piotrowice Wielkie (Piotrowice Duże)	Figura matki Boskiej
44.	Piotrowice Wielkie (Piotrowice Duże)	Wiatrak holender
45.	Garbów (Wola Przybysławska)	Cmentarz wojenny
46.	Garbów (Wola Przybysławska)	Kapliczka na cmentarzu wojennym
47.	Przybysławice	Zespół pałacowo - parkowy
48.	Przybysławice	Pałac w zespole pałacowo - parkowym
49.	Przybysławice	Ogrodzenie z bramą w zespole pałacowo - parkowym
50.	Przybysławice	Park w zespole pałacowo - parkowym
51.	Przybysławice - Zagrody	Zespół willowo - ogrodowy
52.	Przybysławice - Zagrody	Willa w zespole ogrodowo - willowym
53.	Przybysławice - Zagrody	Budynek gospodarczy w zespole ogrodowo - willowym
54.	Przybysławice - Zagrody	Ogród w zespole ogrodowo - willowym
55.	Przybysławice - Zagrody	Ogrodzenie w zespole ogrodowo - willowym
56.	Przybysławice - Zagrody	Brama z bramką w zespole ogrodowo - willowym
57.	Przybysławice - Zagrody	Brama z bramką boczną w zespole ogrodowo - willowym
58.	Zagrody	Zespół cukrowni Garbów

59.	Zagrody	Biuro kolei i mieszkanie w zespole cukrowni Garbów
60.	Zagrody	Kantor w zespole cukrowni Garbów
61.	Zagrody	Dom mieszkalny w zespole cukrowni Garbów
62.	Zagrody	Dom mieszkalny w zespole cukrowni Garbów
63.	Zagrody	Remiza w zespole cukrowni Garbów
64.	Zagrody	Stajnia z oborą w zespole cukrowni Garbów
65.	Zagrody	Szkoła i dom mieszkalny w zespole cukrowni Garbów
66.		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ Lublin

Gmina Głusk

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1.	Dominów	Zespół dworsko-parkowy
2.	Dominów	Dwór w zespole dworsko-parkowym
3.	Dominów	Park w zespole dworsko-parkowym
4.	Dominów	Magazyn spirytusu w zespole dworsko-parkowym
5.	Dominów	Brama – wieża ciśnień w zespole dworsko-parkowym
6.	Kazimierzówka	Młyn elektryczny
7.	Mętów	Miejsce po cmentarzu z I wojna
8.	Prawiedniki	Młyn wodny, obok elektrowni
9.	Dominów	Kapliczka słupowa
10.	Dominów	Kapliczka przydrożna i krzyż
11.	Wilczopole Kol.	Młyn
12.		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ Lublin

Gmina Jabłonna

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1.	Chmiel Kolonia	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. Matki Boskiej Częstochowskiej
2.	Chmiel Drugi	Cmentarz mariawicki
3.	Chmiel Drugi	Mogiła wojenna z I wojny światowej
4.	Czerniejów	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. Wawrzyńca
5.	Czerniejów	Drzewostan w granicach cmentarza kościoła parafialnego
6.	Czerniejów	Ogrodzenie zespołu kościoła parafialnego
7.	Jabłonna - Majątek	Pałac w zespole pałacowo-parkowym
8.	Jabłonna - Majątek	Park w zespole pałacowo-parkowym
9.	Jabłonna - Majątek	Stawy w zespole pałacowo-parkowym
10.	Jabłonna - Majątek	Pozostałości alei dojazdowej w zespole pałacowo-parkowym
11.	Jabłonna - Majątek	Budynek gosp. zw. Domkiem Ogrodnika w zespole pałacowo-parkowym
12.	Jabłonna - Majątek	Kapliczka przydrożna

13.	Jabłonna - Majątek	Budynek gospodarczy (d. stajnia), ob. magazyn w zespole folwarcznym
14.	Jabłonna - Majątek	Budynek gospodarczy. (d. obora), ob. magazyn w zespole folwarcznym
15.	Jabłonna - Majątek	Budynek gospodarczy, ob. chlewnia w zespole folwarcznym
16.	Jabłonna - Majątek	Gorzelnia w zespole folwarcznym
17.	Jabłonna - Majątek	Magazyn spirytusu w zespole folwarcznym
18.	Jabłonna - Majątek	Budynek gospodarczy (d. stajnia), ob. magazyn w zespole folwarcznym
19.	Jabłonna - Majątek	Rządcówka w zespole folwarcznym
20.	Jabłonna - Majątek	Budynek gospodarczy. następnie chlewnia i kuźnia w zespole folwarcznym
21.	Jabłonna - Pierwsza	Wiatrak koźlak
22.	Jabłonna - Druga	Historyczne miejsce kultury religijnej zw. „Krzaczki” lub „Bożak”
23.	Piotrków Drugi	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
24.	Piotrków Drugi	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
25.	Piotrków Pierwszy	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
26.	Piotrkówek	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
27.	Tuszów	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
28.	Wierciszów	Budynek d. szkoły ob. sklep
29.		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ Lublin

Gmina Jastków

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1	Barak	Kapliczka przydrożna
2	Dąbrowica	Baszta Firlejów
3	Jastków	Cmentarz parafialny
4	Jastków	Dzwonnica
5	Jastków (wł. Panieńszczyzna)	Kapliczka przydrożna
6	Jastków	Kościół paraf. pw. Matki Boskiej Królowej Polski
7	Jastków	Tablica pamiątkowa
8	Ługów	Kapliczka przydrożna
9	Ługów	Dwór w zespole dworsko-parkowym
10	Ługów	Park, stawy, pomnikowe drzewa w zespole dworsko-parkowym
11	Ługów	Szpaler grabowy w zespole dworsko-parkowym
12	Marysin	Cmentarz wojenny
13	Marysin	Kapliczka przydrożna

14	Moszenki	Dwór wraz z otoczeniem
15	Moszenki	Kapliczka przydrożna
16	Moszna	Zespół dworsko ogrodowy, z ogrodem
17	Panieńszczyzna	Cmentarz legionistów
18	Panieńszczyzna	Pałac w zespole pałacowo-parkowym
19	Panieńszczyzna	Park i stawy w zesp. pałacowo-parkowym
20	Panieńszczyzna	Kordegarda w zesp. pałacowo-parkowym
21	Panieńszczyzna	Aleja dojazdowa w zespole pałacowo-parkowym
22	Piotrawin	Kapliczka przydrożna
23	Piotrawin	Kapliczka przydrożna
24	Sieprawice	Kapliczka przydrożna
25	Sługocin	Wiatrak koźlak
26	Snopków	Kapliczka przydrożna
27	Snopków	Pałac w zespole pałacowo-parkowym wraz z wystrojem architektonicznym
28	Snopków	Park w zespole pałacowo-parkowym
29	Snopków	Kuźnia w zespole pałacowo-parkowym
30	Snopków	Obora w zespole pałacowo-parkowym
31	Snopków	Obora w zespole pałacowo-parkowym
32	Snopków	Owczarnia w zespole pałacowo-parkowym
33	Snopków	Stajnia w zespole pałacowo-parkowym
34	Snopków	Stodoła i spichlerz w zespole pałacowo-parkowym
35	Tomaszowice	Cmentarz
36	Tomaszowice Kol.	Pałac w zespole pałacowo-parkowym
37	Tomaszowice Kol.	Park w zespole pałacowo-parkowym
38	Tomaszowice Kol.	Kaplica w zespole pałacowo-parkowym
39	Tomaszowice Kol.	Ogrodzenie zespołu pałacowo-parkowego
40		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu LWKZ

Gmina Konopnica

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1.	Konopnica	Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP
2.	Konopnica	Ogrodzenie kościoła parafialnego
3.	Konopnica	Stara plebania
4.	Konopnica	Ruiny dzwonnicy w zespole kościoła paraf.
5.	Konopnica	Park dworski
6.	Tereszyn	Obelisk na miejscu kaźni, cmentarz 1939 – 1944
7.	Tereszyn	Cmentarz pomordowanych
8.	Kozubszczyzna	Budynek dworca – w zespole dworca kolejowego
9.	Kozubszczyzna	Dom mieszkalny – w zespole dworca kolejowego
10.	Kozubszczyzna	Dom mieszkalny – w zespole dworca kolejowego
11.	Motycz	Organistówka w zespole kościoła pw. MB Anielskiej
12.	Motycz	Cmentarz parafialny
13.	Motycz	Dwór w zespole dworsko-parkowym

14.	Motycz	Park z zespole dworsko-parkowym
15.	Motycz	Grodzisko wczesnośredniowieczne
16.	Radawiec Duży	Park dworski
17.	Radawiec Duży	Kapliczka Maryjna w zespole dworskim
18.	Radawiec Duży	Mogiła zbiorowa ludności Radawca
19.		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ Lublin

Gmina Krzczonów

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1	Kosarzew Górny	Kapliczka przydrożna – drewniana,
2	Kosarzew Górny	Kapliczka przydrożna – murowana,
3	Krzzonów	Cmentarz parafialny,
4	Krzzonów	Cmentarz z I wojny światowej żołnierzy armii austrowęgierskiej
5	Krzzonów	Cmentarz z I wojny światowej
6	Krzzonów	Zespół kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,
7	Krzzonów	Kościół parafialny w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,
8	Krzzonów	Cmentarz kościelny z drzewostanem w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,
9	Krzzonów	Dzwonnica z kaplicą w przyziemiu w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,
10	Krzzonów	Brama w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,
11	Krzzonów	Kryte schody z kapliczką procesyjną w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,
12	Krzzonów	Ogrodzenie z dwoma kapliczkami procesyjnymi w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,
13	Krzzonów	Ogrodzenie z dwoma kapliczkami procesyjnymi w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP, w.
14	Krzzonów	Kostnica w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,
15	Krzzonów	„Szwedzka mogiła”,
16	Krzzonów	Kapliczka przydrożna Jana Nepomucena – drewniana, z drewnianą figura świętego,
17	Krzzonów	Pomnik poświęcony ofiarom mordy dokonanej na żołnierzach BCh i AK przez UB
18	Krzzonów	Pomnik poświęcony poległym i walczącym w II wojnie światowej
19	Krzzonów Pierwszy	Kapliczka przydrożna – murowana,

20	Krzczonów Trzeci	Kapliczka przydrożna – murowana,
21	Olszanka	Pomnik pamięci ofiar pacyfikacji wsi Olszanka
22	Piotrkówek	Kapliczka przydrożna – murowana,
23	Policzyzna	Zespół dworski,
24	Policzyzna	Dwór w zespole dworskim,
25	Policzyzna	Lamus w zespole dworskim,
26	Policzyzna	Kapliczka przydrożna – murowana,
27	Sobieska Wola Pierwsza	Zespół dworsko – parkowy,
28	Sobieska Wola Pierwsza	Dwór w zespole dworsko – parkowym,
29	Sobieska Wola Pierwsza	Park w zespole dworsko – parkowym,
30	Sobieska Wola Pierwsza	Kościół parafialny p.w. Św. Stanisława Biskupa, drewniany,
31	Sobieska Wola Pierwsza	Krzyż przydrożny, drewniany,
32	Teklin	Kapliczka przydrożna – drewniana,
33	Walentynów	Mogiły wojenne 2 żołnierzy niemieckich,
34	Żuków	Mogiły żołnierzy Batalionów Chłopskich
35	Żuków Kolonia	Zespół dworsko – folwarczny,
36	Żuków Kolonia	Dwór w zespole dworsko – folwarcznym,
37	Żuków Kolonia	Stodoła z oborą w zespole dworsko – folwarcznym,
38	Żuków Kolonia	Obora i chlewnia w zespole dworsko – folwarcznym.
39	Żuków Kolonia	Budynek gospodarczy w zespole dworsko – folwarcznym,
40	Żuków Kolonia	Dom mieszkalny (d. spichlerz) w zespole dworsko – folwarcznym
41	Żuków Kolonia	Budynek gospodarczy w zespole dworsko–folwarcznym,
42	Żuków Kolonia	Ogrodzenie z bramą i furtką w zespole dworsko - folwarcznym
43	Żuków Kolonia	Czworak w zespole dworsko – folwarcznym,
44	Żuków Kolonia	Remiza OSP, budynek murowany
45		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ Lublin

Gmina Niedzwica Duża

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1.	Czołna (właściwa lokalizacja Niedzwica Kościelna	Dwór Dłuskich
2.	Czołna (właściwa	Pozostałości ogrodu dworskiego

	lokalizacja Niedzwica Kościelna	
3.	Niedzwicy Duża	Cmentarz z I wojny światowej – mogiła kopiec
4.	Niedzwicy Duża	Cmentarz z I wojny światowej - przy stacji kolejowej
5.	Niedzwicy Duża	Cmentarz z I wojny światowej – ob. metalowy krzyż
6.	Niedzwica Duża	Przydrożna Kapliczka Jezusa Chrystusa
7.	Niedzwica Duża	Przydrożna Kapliczka Najświętszej Marii Panny
8.	Krężnica Jara	Kościół parafialny pw. św. Floriana
9.	Krężnica Jara	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego
10.	Krężnica Jara	Cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego
11.	Krężnica Jara	Ogrodzenie z kapliczkami w zespole kościoła
12.	Krężnica Jara	Brama wjazdowa w zespole kościoła
13.	Krężnica Jara	Pomnik -głaz na miejscu egzekucji (22.VII.1944)
14.	Krężnica Jara	Cmentarz paraf. d.” Grzebalny”
15.	Niedzwica Kościelna	Kościół pw. św. Bartłomieja Apostoła w zespole kościelnym
16.	Niedzwica Kościelna	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego
17.	Niedzwica Kościelna	Cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego
18.	Niedzwica Kościelna	Mur cmentarza kościelnego z 4 kapliczkami w zespole kościoła
19.	Niedzwica Kościelna	Obora plebańska w zespole plebańskim
20.	Niedzwica Kościelna	Stodoła plebańska w zespole plebańskim
21.	Niedzwica Kościelna	Cmentarz parafialny rzym.-kat
22.	Niedzwica Kościelna	Kapliczka Najświętszej Marii Panny przy starej plebanii
23.	Niedzwica Kościelna	Tablica pamiątkowa o nadaniu serwitutów
24.	Niedzwica Kościelna	Kuźnia Jana Szabata
25.	Radawczyk	Kapliczka MB Częstochowskiej
26.	Sobieszczy	Cmentarz z I wojny światowej – d. kolonistów niemieckich (ewang.-aug.)
27.	Strzeszkowice	Cmentarz kolonistów niemieckich
28.	Strzeszkowice	Cmentarz z I wojny światowej -
29.	Strzeszkowice	Kapliczka na terenie pozostałości ogrodu dworskiego
30.	Strzeszkowice	Kapliczka przydrożna
31.	Strzeszkowice	Pozostałości ogrodu dworskiego
32.		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ Lublin

Gmina Niemce

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1	Boduszyn Kol.	Dwór w zespole dworsko – parkowym
2	Boduszyn Kol.	Park w zespole dworsko parkowym
3	Ciecierzyn	Pozostałości założenia ogrodowego
4	Ciecierzyn	Park krajobrazowy
5	Dys/Bernatówka	Dwór
6	Dys/Bernatówka	Ogród dworski

7	Dys	Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela
8	Dys	Cmentarz przykościelny w zespole kościelnym
9	Dys	Drzewostan w zespole kościelnym
10	Dys	Dzwonnica w zespole kościelnym
11	Dys	Cmentarz parafialny
12	Dys	Ogrodzenie zespołu kościoła parafialnego
13	Dys	Plebania w zespole kościoła parafialnego
14	Dys	Grób NN żołnierza polskiego z 1939 r.
15	Dys	Młyn
16	Elizówka	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
17	Elizówka	Aleja lipowa w zespole folwarcznym
18	Elizówka	Rządcówka w zespole folwarcznym
19	Elizówka	Kuźnia w zespole folwarcznym
20	Elizówka	Spichlerz w zespole folwarcznym
21	Elizówka	Czworak w zespole folwarcznym
22	Elizówka	Obora w zespole folwarcznym
23	Elizówka	Stajnia w zespole folwarcznym
24	Elizówka	Ogrodzenie z dwoma bramkami zespołu folwarcznego
25	Elizówka	Relikty stodoły w zespole folwarcznym
26	Elizówka	Studnia z żeliwną pompą w zespole folwarcznym
27	Elizówka	Zespół folwarcznym
28	Elizówka	Kapliczka przydrożna l. 20 XX w
29	Jakubowice Konińskie	D. dwór obronny
30	Jakubowice Konińskie	Otoczenie dworu
31	Kawka	Grób NN żołnierza radzieckiego z II wojny światowej
32	Krasienin	Dwór w zespole dworsko parkowym
33	Krasienin	Park w zespole dworsko parkowym
34	Krasienin	Aleja lipowa w zespole dworsko-parkowym (otaczająca zespół dworski od wschodu oraz przydrożna do rynku)
35	Krasienin	Bramki (2) w ogrodzeniu zespołu dworsko parkowego
36	Krasienin	Aleja wzdłuż drogi do Lublina
37	Krasienin	Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP
38	Krasienin	Plebania w zespole kościelnym
39	Krasienin	Dawny cmentarz przykościelny
40	Krasienin	Drzewostan na terenie d. cmentarza przykościelnego
41	Krasienin	Ogrodzenie z 4 kapliczkami kościoła parafialnego
42	Krasienin	Dzwonnica w zespole kościelnym
43	Krasienin	Cmentarz parafialny
44	Krasienin	Grób NN żołnierza radzieckiego z II wojny światowej
45	Krasienin	Karczma ob.
46	Nasutów	Dwór - rządcówka w zespole folwarcznym
47	Nasutów	Park w zespole folwarcznym
48	Nasutów	Rząd lip okalający zespół folwarczny
49	Nasutów	Aleja kasztanowców Pólko – Stoczek

50	Nasutów	Aleja lipowa Nasutów - Pólko
51	Nasutów	Kapliczka przydrożna z 1906 r.
52	Nasutów	Miejsce mordy 7 mieszkańców we wrześniu 1943 r.
53	Niemce	Budynek dworca w zespole stacji kolejowej
54	Niemce	Wieża ciśnień w zespole stacji kolejowej
55	Niemce	Dom mieszkalny I w zespole stacji kolejowej
56	Niemce	Dom mieszkalny II w zespole stacji kolejowej
57	Niemce	Kościół paraf. pw. św. Ignacego Loyoli
58	Niemce	Ogrodzenie zespołu kościelnego
59	Niemce	Plebania w zespole kościelnym
60	Niemce	Kapliczka w zespole kościelnym
61	Niemce	Drzewostan w zespole kościelnym
62	Niemce	Cmentarz parafialny
63	Niemce	Kwatera wojenna na cmentarzu parafialnym żołnierzy polskich poległych w l. 1939-1944
64	Niemce	Zbiorowa mogiła na cmentarzu parafialnym żołnierzy radzieckich i niemieckich poległych w 1944 r.
65	Niemce	Pomnik partyzantów polskich i radzieckich oraz ludności cywilnej, pomordowanych w lasach kozłowieckich
66	Nowy Staw	Mogiły powstańców
67	Stoczek	Kapliczka przydrożna 1951 r.
68		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu LWKZ Lublin

Gmina Strzyżewice

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1	Borkowizna	Cmentarz niemiecki z I wojny światowej
2	Kiełczewice Maryjskie Borkowizna	Młyn Elektryczny (Młyn „Pod Niedźwiedziem”) z wyposażeniem mławniki walcowe, relikty napędu wod.
3	Bystrzyca Nowa	Pałac (Zamek) w ruinie
4	Bystrzyca Nowa	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
5	Iżyce	Mogiła (zamordowanych)
6	Kiełczewice Dolne	Cmentarz (na Murakowej, Ptasiej Górze) z I wojny światowej
7	Kiełczewice Maryjskie	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
8	Kiełczewice Maryjskie	Zespół Kościoła Parafialnego
9	Kiełczewice Maryjskie	Kościół parafialny rzymskokatolicki p.w. św. Trójcy i Nawiedzenia NMP
10	Kiełczewice Maryjskie	Cmentarz przykościelny
11	Kiełczewice Maryjskie	Cmentarz parafialny
12	Kiełczewice Maryjskie	Młyn elektryczny (d. wodny) z wyposażeniem wg. wykazu

13	Kiełczewice Dolne Kolonia	Mogiła Wojenna (zbiorowa) z I Wojny Światowej
14	Osmolice Pierwsze	Aleja Lipowa obok szosy z Prawiednik do Żabiej Woli, dł. ok. 550m
15	Osmolice Pierwsze	Zespół pałacowo-parkowy
16	Osmolice Pierwsze	Pałac
17	Osmolice Pierwsze	Oficyna (d. rządcówka)
18	Osmolice Pierwsze	Spichlerz
19	Osmolice Pierwsze	Młyn wodny
20	Osmolice Pierwsze	Park
21	Osmolice Pierwsze	Gorzelnia (ob. winiarnia)
22	Piotrowice	Zespół dworsko-parkowy
23	Piotrowice	Dwór
24	Piotrowice	Spichlerz
25	Piotrowice	Park
26	Piotrowice	Kuchnia dworska, ob. budynek mieszkalny
27	Piotrowice	Oficyna dworska, ob. budynek mieszkalny
28	Piotrowice Kolonia	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
29	Pszczela Wola	Zespół pałacowo-parkowy
30	Pszczela Wola	Pałac
31	Pszczela Wola	Park
32	Pszczela Wola	Stajnia
33	Pszczela Wola	Budynek mieszkalny
34	Strzyżewice	Kuźnia
35	Strzyżewice	Zespół dworsko-parkowy
36	Strzyżewice	Dwór
37	Strzyżewice	Portiernia, ob. biuro (drewniany)
38	Strzyżewice	Spichlerz, ob. magazyn zbożowy
39	Strzyżewice	Stajnia
40	Strzyżewice	Młyn elektryczny (d. wodny) z wyposażeniem wg. wykazu
41	Żabia Wola	Zespół dworsko-parkowy
42	Żabia Wola	Dwór
43	Żabia Wola	Park
44	Żabia Wola	Drewniany budynek szkoły

45		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ Lublin
----	--	--

Gmina Wojciechów

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1.	Ignaców	Pomnik partyzanta poległego w 1943 r.
2.	Ignaców	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
3.	Łubki	Zespół dworsko parkowy
4.	Łubki	Dwór w zespole dworsko-parkowym
5.	Łubki	Pozostałości d. parku w zespole dworsko-parkowym
6.	Nowy Gaj	Młyn wodny ob. gospodarstwo agroturystyczne,
7.	Palikije	Zespół dworsko-parkowy - folwarczny
8.	Palikije	Dwór w zespole dworsko-parkowym,
9.	Palikije	Park w zespole dworsko-parkowym
10.	Palikije	Stajnie w zespole dworsko-parkowym
11.	Palikije	Spichlerz w zespole dworsko-parkowym
12.	Palikije	Obora w zespole dworsko-parkowym
13.	Palikije	Magazyn w zespole dworsko-parkowym
14.	Palikije	Dwunastak w zespole dworsko-parkowym
15.	Palikije	Ogrodzenie w zespole dworsko-parkowym
16.	Palikije	Budynek browarny w zespole dworsko-parkowym ob. filia GPT
17.	Szczuczki	Cmentarz wojenny – pomnik zamordowanych przez Niemców mieszkańców 1.10.1939 r.
18.	Wojciechów	Zespół kościelny kościoła parafialnego pw. Św. Teodora
19.	Wojciechów	Kościół paraf. pw. św. Teodora z wyposażeniem wnętrza,
20.	Wojciechów	Drzewostan w zespole kościelnym
21.	Wojciechów	Dzwonnica w zespole kościelnym
22.	Wojciechów	Ogrodzenie z bramkami zespołu kościelnego
23.	Wojciechów	Cmentarz przykościelny
24.	Wojciechów	Zespół zamkowy z wałami obronnymi i murem obronnym ze strzelnicami, ob. Muzeum Kowalstwa i GOK
25.	Wojciechów	D. zamek tzw. Wieża „Ariańska”, ob. Muzeum Kowalstwa i GOK
26.	Wojciechów	Mur obronny odcinek płn.-wsch.
27.	Wojciechów	Mur obronny odcinek południowy
28.	Wojciechów	Cmentarz parafialny
29.	Wojciechów	Kaplica grobowa rodziny Świeżawskich na cmentarzu parafialnym
30.	Wojciechów	Budynek administracyjny urzędu gminy
31.		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ Lublin

Gmina Wólka

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1.	Bystrzyca	Zespół kościoła paraf. p.w. Wniebowzięcia NMP
2.	Bystrzyca	Kościół paraf. p.w. Wniebowzięcia NMP z wystrojem architekt.

3.	Bystrzyca	Ogrodzenie cmentarza z 2 bramkami w zespole kościoła WNMP
4.	Bystrzyca	Cmentarz przykościelny z drzewostanem w zesp. kościoła WNMP
5.	Bystrzyca	Nagrobek Wierzbickich w zespole kościoła WNMP
6.	Bystrzyca	Plebania w zespole kościoła parafialnego WNMP
7.	Bystrzyca	Zespół dworsko - parkowy
8.	Bystrzyca	Dwór z zespole dworsko-parkowym
9.	Bystrzyca	Park w zespole dworsko-parkowym
10.	Bystrzyca	Spichlerz ob. magazyn w zespole dworsko-parkowym
11.	Bystrzyca	Obora ob. budynek gospodarczy w zespole dworsko-parkowym
12.	Bystrzyca	Pawilon ob. magazyn w zespole dworsko-parkowym
13.	Bystrzyca	Cmentarz dawny za cmentarzem przykościelnym
14.	Bystrzyca	Cmentarz parafialny
15.	Bystrzyca	Kaplica księdza Wadowskiego na cmentarzu parafialnym
16.	Długie	Mogiła dawne cmentarzysko z wojen tureckich
17.	Jakubowice Murowane	Zespół młyna
18.	Jakubowice Murowane	Dom młynarza w zespole młyna
19.	Jakubowice Murowane	Młyn w zespole młyna
20.	Łuszczów Pierwszy	Zespół kościoła parafialnego pw. św. Barbary
21.	Łuszczów Pierwszy	Kościół parafialny pw. św. Barbary
22.	Łuszczów Pierwszy	Wsch. część ogrodzenia kościoła w zespole kościoła paraf. pw. św. Barbary
23.	Łuszczów Pierwszy	Dzwonnica-brama z trzema dzwonami w zespole kościoła paraf. pw. św. Barbary
24.	Łuszczów Pierwszy	Figura Chrystusa na cmentarzu kościelnym w zespole kościoła paraf. pw. św. Barbary
25.	Łuszczów Pierwszy	Drzewostan na cmentarzu kościelnym w zespole kościoła paraf. pw. św. Barbary
26.	Łuszczów Pierwszy	Cmentarz parafialny
27.	Łuszczów	Pozostałości parku w zespole folwarcznym
28.	Łysaków	Kapliczka
29.	Pliszczyn	Zespół dworsko-parkowy
30.	Pliszczyn	Dwór w zespole dworsko-parkowym
31.	Pliszczyn	Park w zespole dworsko-parkowym
32.	Sobianowice	Zespół dworsko-parkowy
33.	Sobianowice	Dwór w zespole dworsko-parkowym
34.	Sobianowice	Park w zespole dworsko-parkowym
35.	Sobianowice	Kuźnia w zespole dworsko-parkowym
36.	Sobianowice	Lodownia w zespole dworsko-parkowym
37.	Sobianowice	Lamus w zespole dworsko-parkowym
38.	Sobianowice	Kapliczka

39.	Sobianowice	Kapliczka słupowa z figurą św. Jana Nepomucena
40.	Świdnik Duży	Kapliczka przydrożna
41.	Świdnik Duży	Kapliczka przydrożna
42.	Świdnik Duży	Zespół dworsko-parkowy
43.	Świdnik Duży	Dwór w zespole dworsko-parkowym
44.	Świdnik Duży	Drzewostan otaczający dwór w zespole dworsko-parkowym
45.	Świdnik Duży	Czworak d. szpital w zespole dworsko-parkowym
46.	Turka	Zespół dworsko-parkowy
47.	Turka	Dwór w zespole dworsko-parkowym
48.	Turka	Park z fragmentami alei brzozonej oraz pomnikowymi drzewami w zespole dworsko-parkowym
49.	Turka	Stajnia w zespole dworsko-parkowym
50.	Turka	Obora w zespole dworsko-parkowym
51.	Turka	Chlew w zespole dworsko-parkowym
52.	Turka	Młyn w osadzie młyńskiej
53.	Turka	Spichlerz w osadzie młyńskiej
54.	Turka	Figura Matki Bożej
55.		Stanowiska archeologiczne wg wykazu LWKZ Lublin

Gmina Wysokie

Lp.	Miejscowość	Obiekt
1.	Giełczew Druga	Mogiła pod kopcem z I wojny światowej
2.	Maciejów	Kościół polsko-narodowy pw. Św. Piotra i Pawła
3.	Maciejów	Cmentarz grzebalny narodowy paraf. polsko-narodowy
4.	Maciejów	D. szkoła ob. budynek mieszkalny
5.	Wysokie	Kościół parafialny pw. Św. Michała Archanioła
6.	Wysokie	Cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego
7.	Wysokie	Plebania w zespole kościelnym
8.	Wysokie	Cmentarz parafialny rzym.-katolicki
9.	Wysokie	Cmentarz żydowski
10.		Stanowiska archeologiczne wg. wykazu WUOZ Lublin

7.4.3 Gminne Programy Opieki nad Zabytkami

Z zestawienia wynika, że Gminy przestrzegają obowiązku zakładania Gminnych Ewidencji Zabytków, z 16 gmin na terenie powiatu lubelskiego jedynie gm. Borzechów jej nie posiada. Pewna poprawa nastąpiła w kwestii programów opieki nad zabytkami na obszarze powiatu, których obecnie nie posiadają trzy gminy: Niedrzwica Duża, Wysokie i Zakrzew.

Lp.	Gmina	Program Opieki nad Zabytkami Data obowiązywania i nr Uchwały	Gminna Ewidencja Zabytków
1.	Bełżyce	Uchwała Nr LXXIII/874/23 Rady Gminy Bełżyce z dn. 27.10.2023 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bełżyce na lata 2024-2027	Zarządzenie nr 18/2016 Burmistrza Bełżyc z dn. 26.02.2016
2.	Borzechów	Uchwała Nr XXVI/183/22 Rady Gminy Borzechów z dn. 28.04.2022 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Borzechów na lata 2022-2025	Zarządzenie nr 54/2019 Wójta Gminy Borzechów z dn. 05.11.2019
3.	Bychawa	Uchwała Nr VIII/82/24 Rady Gminy Bychawa z dn. 20 grudnia 2024 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bychawa na lata 2025-2028	Zarządzenie nr 19/OW/2018 Burmistrza Bychawy z dn. 02.02.2018
4.	Garbów	Uchwała Nr IX/48/25 Rady Gminy Garbów z dn. 12 marca 2025 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Garbów na lata 2025-2028	Zarządzenie nr 9/2015 Wójta Gm. Garbów z dn. 18.03.2015
5.	Głusk	Uchwała Nr XXX/259/21 Rady Gminy Głusk z dn. 2 lutego 2021 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Głusk na lata 2021-2024	Zarządzenie nr 12/2021 Wójta Gm. Głusk z dn. 19.01.2021
6.	Jabłonna	Uchwała Nr XLV/350/23 Rady Gminy Jabłonna z dn. 31 stycznia 2023 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Jabłonna na lata 2023-2026	Zarządzenie nr 31/2016 Wójta Gm. Jabłonna z dn. 24.03.2016 r.
7.	Jastków	Uchwała Nr XLVIII/375/22 Rady Gminy Jastków z dn. 28 grudnia 2022 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Jastków na lata 2023-2026	Zarządzenie nr 147/2017 Wójta Gm. Jastków z dn. 31.10.2017 r.

8.	Konopnica	Program jest w trakcie opracowywania	Zarządzenie Nr 278/2013 Wójta Gm. Konopnica z dn. 31.12.2013 r.
9.	Krzczoneń	Uchwała Nr III/23/24 Rady Gminy Krzczoneń z dn. 26 sierpnia 2024 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Krzczoneń na lata 2024-2027	Zarządzenie Nr 64/2017 Wójta Gm. Krzczoneń z dn. 10.11.2017 r.
10	Niemce	Uchwała Nr XLV/438/22 Rady Gminy Niemce z dnia 1 grudnia 2022. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Niemce na lata 2023-2026	Zarządzenie Nr 134/2012 Wójta Gm. Niemce z dn. 31.12.2012 r.
11	Niedzwica Duża	Nie posiada	Zarządzenie nr 9/2013 Wójta Gm. Niedzwica Duża z dn. 01.02.2013
12	Strzyżewice	Uchwała Nr XX/95/25 Rady Gminy Strzyżewice z dn. 2 września 2025 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami gminy Strzyżewice na lata 2024-2027	Zarządzenie nr 80/2012 Wójta Gm. Strzyżewice z dn. 12.11.2012
13	Wólka	Uchwała Nr VI.23.19 Rady Gminy Wólka z dnia 25 stycznia 2019 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wólka na lata 2020-2023	Zarządzenie nr 12.2019 Wójta Gm. Wólka z dn. 04.02.2019 r.
14	Wojciechów	Uchwała Nr XXI.139.20 Rady Gminy Wojciechów z dnia 30 lipca 2019 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wojciechów na lata 2021-2024	Zarządzenie nr 109/2019 Wójta Gm. Wojciechów z dn. 28.10.2019 r.
15	Wysokie	Nie posiada	Zarządzenie nr 26/2019 Wójta Gm. Wysokie z dn. 06.05.2019 r.
16	Zakrzew	Nie posiada	Wewnętrzny dokument bez zarządzenia

7.4.4 Zabytki archeologiczne powiatu lubelskiego

Charakterystyka zasobów dziedzictwa archeologicznego powiatu

Jak wskazano w poprzednim *Programie opieki nad zabytkami za lata 2021–2024*, zasoby dziedzictwa archeologicznego powiatu lubelskiego stanowią zbiór wyjątkowo bogaty i zróżnicowany pod względem chronologicznym, typologicznym oraz przestrzennym. Informacje o zabytkach archeologicznych z tego obszaru gromadzone są przez służby konserwatorskie nieprzerwanie od początku XX wieku. Dane te były sukcesywnie uzupełniane i weryfikowane, tworząc obecnie obraz regionu o bardzo dużym nasyceniu stanowiskami archeologicznymi. Dogodne warunki środowiskowe – zwłaszcza żyzne gleby lessowe, korzystne stosunki wodne oraz przebieg dawnych szlaków komunikacyjnych – sprzyjały rozwojowi osadnictwa na tym terenie. W efekcie obszar dzisiejszego powiatu lubelskiego był zasiedlany niemal nieprzerwanie od najdawniejszych epok po czasy nowożytnie. Na jego terenie zidentyfikowano stanowiska archeologiczne reprezentujące wszystkie główne okresy rozwoju osadnictwa – od paleolitu po okres nowożytny. Wśród nich wyróżniają się ślady dawnych osad, cmentarzysk, punktów eksploatacji surowców, a także relikty obiektów gospodarczych i obronnych. Wiele z nich zachowało się w formie czytelnych układów przestrzennych, umożliwiających rekonstrukcję dawnych krajobrazów kulturowych regionu.

Należy jednak zaznaczyć, że w ostatnich latach przyrost informacji o nowych stanowiskach archeologicznych uległ znacznemu spowolnieniu. W porównaniu do okresu objętego poprzednim programem ochrony (2021–2024), baza źródłowa zabytków archeologicznych wyróżnionych na terenie powiatu lubelskiego nie uległa istotnemu zwiększeniu (por. **Tabela 1**). Dzieje się tak pomimo sukcesywnego odkrywania nowych obiektów w trakcie prac terenowych, inwestycyjnych czy przypadkowych znalezisk.

W analizowanym okresie nie prowadzono na terenie powiatu regularnych, kompleksowych badań wykopaliskowych. Prace archeologiczne realizowano wyłącznie w formule badań ratowniczych, towarzyszących inwestycjom infrastrukturalnym i budowlanym. Niemniej jednak w omawianym okresie do zbiorów Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) włączono 5 nowych stanowisk (3 w miejscowości Ciecierzyn, gm. Niemce, oraz jedno w Jakubowicach Konińskich, gm. Niemce i jedno w m. Chmiel, gm. Jabłonna – o czym dalej), co stanowi mniej niż 1% ogólnej liczby obiektów zarejestrowanych w powiecie.

W konsekwencji nie odnotowano znaczących zmian ani w strukturze, ani w liczbie zasobów archeologicznych regionu.

W omawianym okresie żaden z zabytków archeologicznych z terenu powiatu nie został objęty ochroną prawną w formie wpisu do rejestru zabytków, zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W związku z tym łączna liczba zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru pozostaje niezmienną w stosunku do okresu poprzedniego (por. **Tabela 2**).

Nowe odkrycia archeologiczne miały charakter incydentalny – najczęściej stanowiły rezultat badań ratowniczych towarzyszących realizacji inwestycji drogowych, m.in. podczas budowy drogi ekspresowej S19 (odcinek Lublin – Lubartów). Odsłonięte w trakcie tych prac relikty zostały przebadane (lub są w trakcie opracowania) i włączone do zasobów AZP. Nie wszystkie z nowo ujawnionych w latach 2021–2024 stanowisk zostały dotychczas ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków (WEZ). Prace nad ich włączeniem do zasobów ewidencyjnych prowadzonych przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie są w toku i znajdują się na różnym etapie zaawansowania.

W analizowanym okresie zarejestrowano również kilka odkryć przypadkowych, które – po weryfikacji konserwatorskiej – stały się już podstawą do wyróżnienia nowych stanowisk archeologicznych o możliwej do określenia lokalizacji w terenie (np. Chmiel, gm. Jabłonna). Odkrycia te były w większości efektem poszukiwań prowadzonych z użyciem detektorów metali. Znacznie rzadziej notowano znaleziska dokonane przez przypadkowych odkrywców i prawidłowo zgłoszone do urzędu konserwatorskiego.

Wszystkie wymienione powyżej, nowe stanowiska należą do grupy zabytków archeologicznych, które nie manifestują się w krajobrazie w sposób czytelny lub widoczny. Stan ten w naturalny sposób utrudnia ich pełną identyfikację przestrzenną, dokumentację oraz skuteczną ochronę konserwatorską (np. z powodu niemożności precyzyjnego określenia ich granic).

Podsumowując: Katalog nieruchomości zabytków archeologicznych zarejestrowanych na terenie powiatu lubelskiego obejmuje 2 358 pozycji, według stanu na dzień 30 stycznia 2025 r. (na podstawie danych pozyskanych z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie, zestawionych w odniesieniu do stanu z roku 2020) – zob. **Tabela 1**.

TABELA 1

Stanowisk archeologiczne zlokalizowane w poszczególnych gminach powiatu lubelskiego

I.p.	GMINA	Ilość zaewidencjonowanych nieruchomości zabytków archeologicznych ujętych w Wojewódzkiej i Gminnej Ewidencji Zabytków – stan na rok 2020
1	Bełżyce	143
2	Borzechów	232
3	Bychawa	110
4	Garbów	104
5	Głusk	54
6	Jabłonna	59
7	Jastków	231
8	Konopnica	170
9	Krzczonów	115
10	Niedrzwica Duża	220
11	Niemce	248
12	Strzyżewice	122
13	Wojciechów	129
14	Wólka	139
15	Wysokie	187
16	Zakrzew	90
	OGÓŁEM	2 353
I.p.	GMINA	Ilość nowych zaewidencjonowanych nieruchomości zabytków archeologicznych ujętych w Wojewódzkiej i Gminnej Ewidencji Zabytków – stan na rok pocz. 2025 r
1	Jabłonna	1
2	Niemce	4
	RAZEM	5

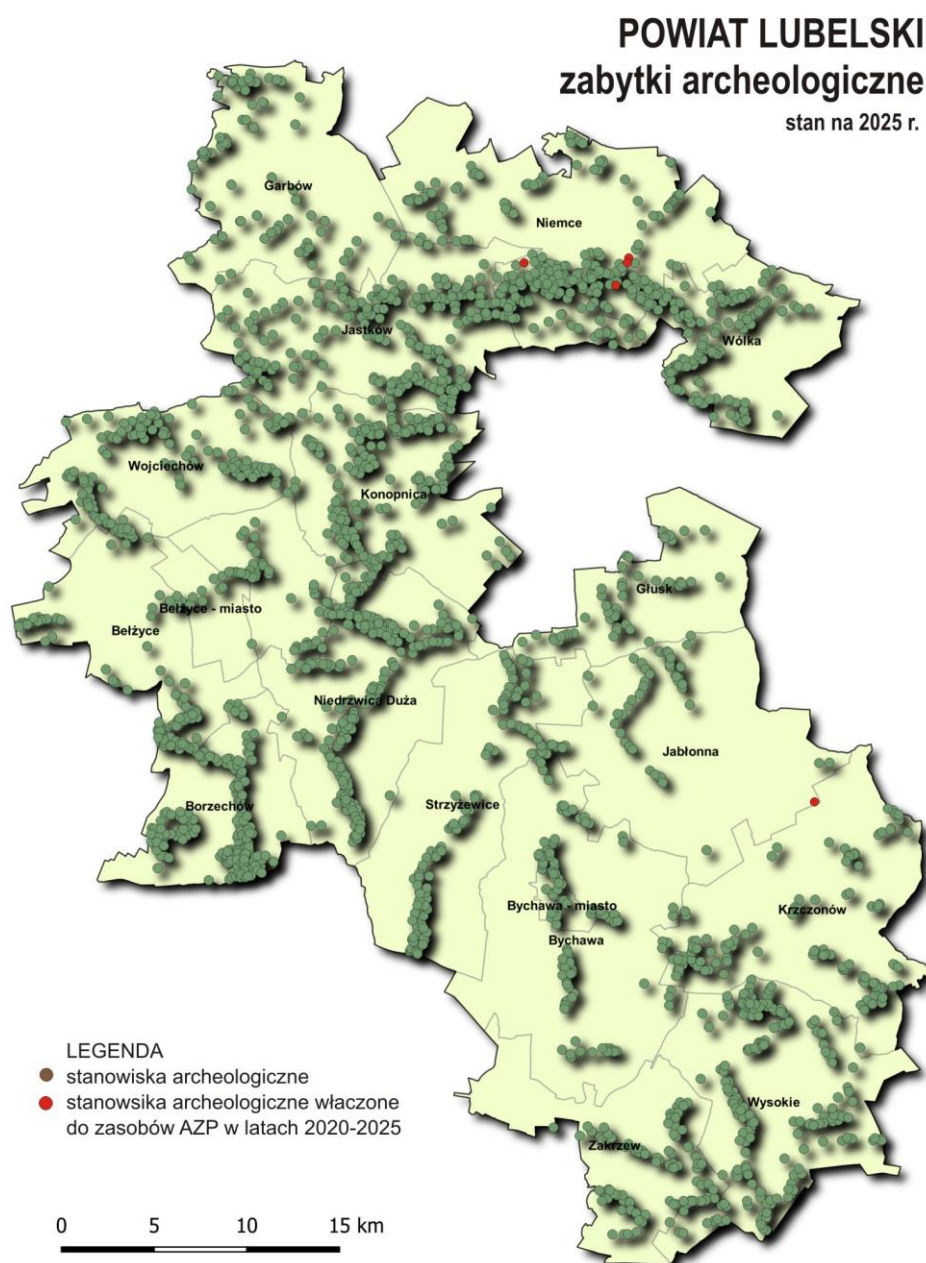
Podstawowym źródłem dostarczania wiedzy o stanowiskach archeologicznych na obszarze powiatu jest prowadzona metodycznie od blisko 50 lata akcja badań powierzchniowych. Retrospekcje terenowe wykonywane są zgodnie z przyjętą metodyką Archeologicznego Zdjęcia Polski. W ramach tzw. AZP rejestrowane się nieruchome zabytki archeologiczne uchwycone powierzchniowo, stanowiska badane wykopaliskowo, znaleziska przypadkowe oraz stanowiska znane z kwerendy, w tym też pozbawiane dokładnej lokalizacji w terenie.

Dla każdego stanowiska prowadzona jest przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków karta ewidencyjna – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego (zw. KEZA). Każdemu zabytkowi przyporządkowany jest numer referencyjny tzw. nr stan. AZP. W ramach prowadzonej przez właściwego Wójta Gminy – Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ) - zabytki archeologiczne posiadają własne kart adresowe, których treść odpowiada danym zawartym na kartach KEZA.

Przypuszcza się, że liczba usytuowanych na obszarze powiatu stanowisk archeologicznych nie jest zamknięta. Istnieje potwierdzone wieloletnimi doświadczeniami konserwatorskimi przesądzenie, że pod poziomem gruntu nadal pozostaje liczna grupa stanowisk dotychczas nieodkrytych. Zbiór stanowisk nie jest zatem komplementarny i sukcesywnie, wraz dostarczaniem nowych danych będzie się poszerzać.

Trzon zasobów archeologicznych powiatu lubelskiego stanowią stanowiska płaskie (98,5%), nie manifestujące się na poziomie gruntu, których granice zostały zrekonstruowane podczas prospekcji terenowej metodą AZP. W grupie tej znajduje się ślady dawnego osadnictwa, kompleksy osadnicze, osady i wsie historyczne, pozostałe stanowiska o funkcji mieszkalnej, gospodarczej, obronnej, obrzędowej i sepulkralnej. Odrębną, choć nieliczną grupę stanowią zabytki pierwotnie posiadające własne formy krajobrazowe (1,5 %) – por. **Tabela 4**, mapa 2. Zalicza się do nich zabytkowe kopce (mogiły kurhanowe), cmentarzyska kurhanowe, grodziska, gródki, fortalicja, wały, groble itd. Na terenie powiatu lubelskiego zarejestrowano 37 stanowisk tej kategorii. Tylko 5 stanowisk wśród tej grupy zabytków objętych jest ścisłą ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków archeologicznych woj. lubelskiego – do tzw. Księgi C. (por. **Tabela 2**, Ryc. 2). Wszystkie zestawione stanowiska z terenu powiatu figurują w wojewódzkiej i gminnych ewidencji zabytków.

W celu zobrazowania struktury zasobów archeologicznych powiatu lubelskiego do niniejszego programu dołączono zestawienie ilościowe (por. **Tabela 3**) i opracowania kartograficzne przedstawiające rozmieszczenie stanowisk archeologicznych w układzie przestrzennym oraz ich zróżnicowanie funkcjonalne i chronologiczne **Ryc. 1 – 2.**, z uwzględnieniem form ochrony konserwatorskiej – patrz **Ryc. 3**

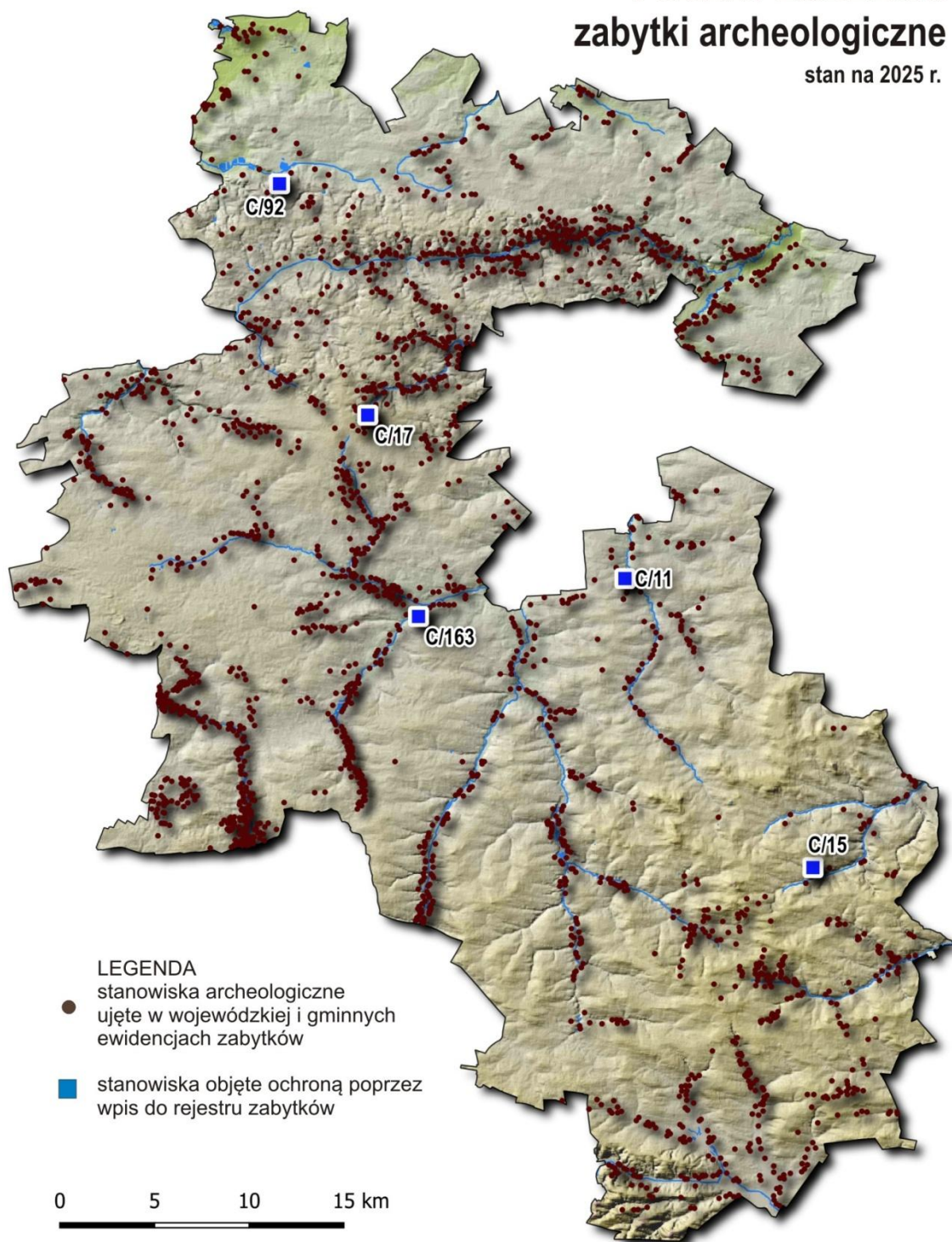

Ryc. 1 Rozmieszczenie nieruchomości zabytków archeologicznych na terenie powiatu lubelskiego

POWIAT LUBELSKI

zabytki archeologiczne

stan na 2025 r.

Ryc. 2 Rozmieszczenie nieruchomości zabytków archeologicznych usytuowanych na obszarze powiatu lubelskiego z uwzględnieniem ich form ochrony konserwatorskiej

Tabela 2

ZESTAWIENIE NIERUCHOMYCH ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE POWIATU LUBELSKIEGO OBJĘTYCH

OCHRONĄ KONSERWATORSKĄ POPRZECZ WPIS DO REJESTRU ZABYTKÓW WOJ. LUBELSKIEGO (Księga C)

I.p	Miejscowość	Gmina	opis zabytku	nr wpisu do rej. zabytków	rok objęcia ochroną konserwatorską	stan własności
1	GARBÓW	Garbów	grodzisko wczesnośredniowieczne – stanowisko archeologiczne nr 2/12 – AZP 75-79, na działkach wskazanych w decyzji, LWKZ w granicach wg opisu i załączników graf.	C/92	2008	wł. kościelna i prywatna
2	KRĘŻNICA JARA	Niedzwica Duża	cmentarzysko kurhanowe – stanowisko archeologiczne nr AZP 80-80/1-24, zlokalizowane na działkach nr 1418, 1419, 1420, 1421, 1374, 1494, 1495	C/163	2014	wł. prywatna
3	KRZCZONÓW - SOŁTYSY	Krzczonów	cmentarzysko kurhanowe, na działce wskazanej w decyzji LWKZ, w granicach wg załącznika graf.	C/15	1992	Lasy Państwowe
4	MĘTÓW	Głusk	kopiec ziemny (kurhan) na działce wskazanej w decyzji LWKZ, w granicach wg opisu i zał. do decyzji rozszerzającej wpis do rejestru	C/11	1991	wł. prywatna
5	MOTYCZ	Konopnica	grodzisko wczesnośredniowieczne, w granicach działki wskazanej w decyzji LWKZ	C/17	1997	wł. prywatna

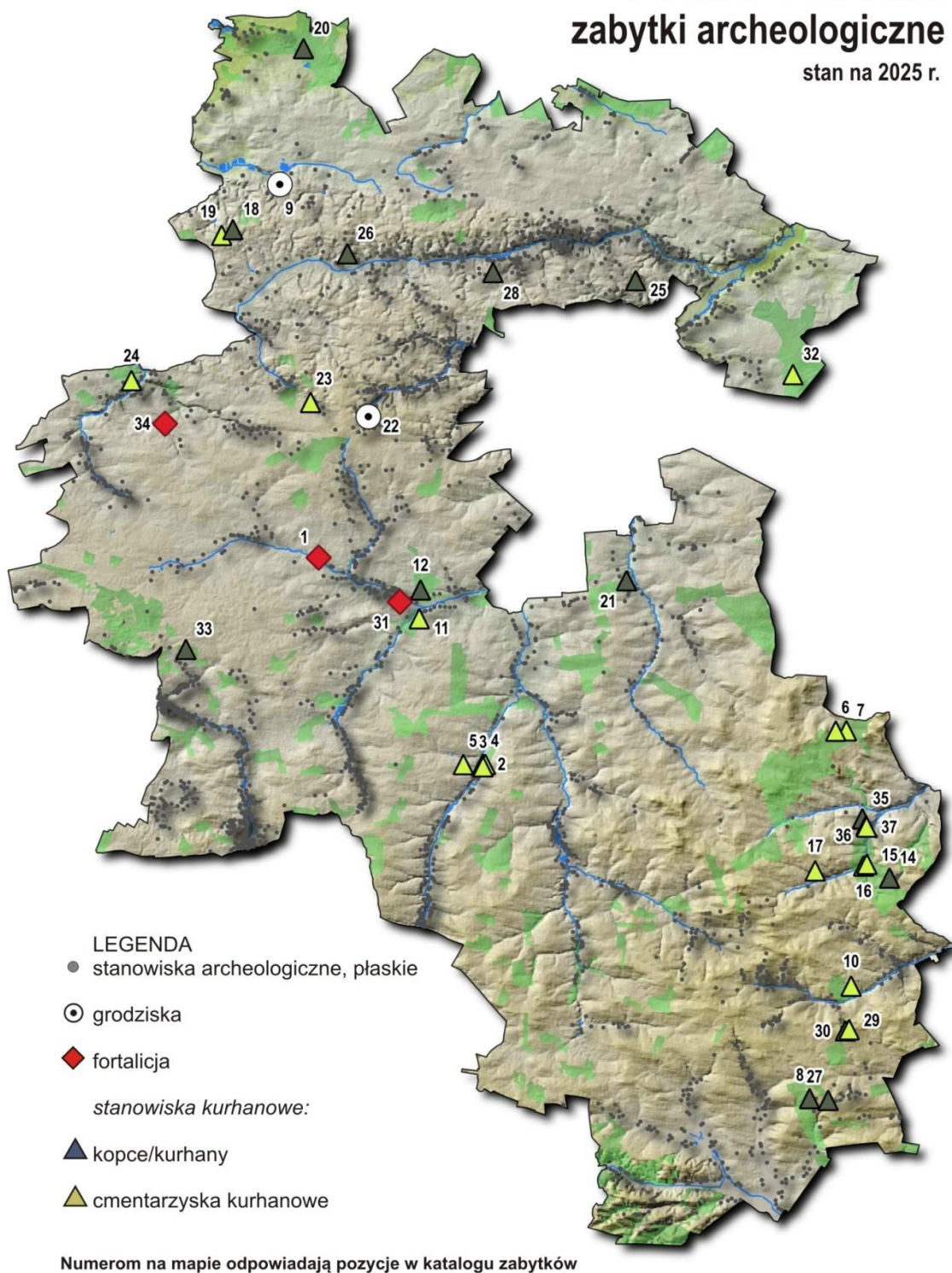
Tabela 3**IŁOŚĆ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH USYTUOWANYCH NA OBSZARZE POWIATU LUBELSKIEGO W PODZIALE NA ROZPOZNANE ICH FUNKCJE I W ODNIESIENIU DO FORM OCHRONY KONSERWATORSKIEJ**

Rozpoznana funkcja zabytku archeologicznego	ilość zab.	ilość zabytków objętych ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków	ilość zabytków ujętych w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
A. stanowiska lądowe, płaskie	2 321	0	2 321
B. stanowiska posiadające pierwotnie własną formę terenową, w tym:	37	5	37
1. grodziska	2	2	2
2. fortalicja (dwory obronne)	4	1	4
3. kopce ziemne/kurhany	14	0	14
4. cmentarzyska kurhanowe	17	2	17
RAZEM	2 358	5	2 358

Poniżej zaprezentowany został katalog usytuowanych na terenie powiatu lubelskiego stanowisk archeologicznych pierwotnie posiadających własne formy krajobrazowe - o uznanych wysokich wartościach zabytkowych i naukowych. Pozycjom w katalogu odpowiadają numery na mapie zbiorczej – **Ryc. 3.**

POWIAT LUBELSKI zabytki archeologiczne

stan na 2025 r.

Ryc. 3 Rozmieszczenie nieruchomości zabytków archeologicznych usytuowanych na obszarze powiatu lubelskiego w podziale na rozpoznane ich funkcje

KATALOG WYBRANYCH ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH O SZCZEGÓLNEJ WARTOŚCI KONSERWATORSKIEJ I BADAWCZEJ NA TERENIE POWIATU LUBELSKIEGO

1. BABIN, gm. Bełżyce

- *funkcja zabytku*: fortalicjum nowożytne, identyfikowane z pozostałościami dworu Pszonków („Rzeczypospolita Babińska”)
- *nr stanowiska AZP*: 79-79/6-3
- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania*: stanowisko częściowo zniszczone i częściowo zachowało własną formę terenową

Fot. 1 Babin, gm. Bełżyce (stan. AZP: 79-79/6-3). Widok współczesny na stanowisko (fot. G. Mączka)

Fot. 2 Babin, gm. Bełżyce. Widok na stanowisko z nalogu lotniczego wykonanego w 1944 r. Wówczas jeszcze bardzo czytelne były zarysy fosy otaczającej obiekt. (źródło: fotopolska.pl)

2. BYSTRZYCA STARA, gm. Strzyżewice

- *funkcja zabytku:* **domniemany kurhan**

- *nr stanowiska AZP:* 81-80/19-1

- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków

- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

3. BYSTRZYCA STARA, gm. Strzyżewice

- *funkcja zabytku:* **domniemane cmentarzisko kurhanowe**

- *nr stanowiska AZP:* 81-80/21-3

- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków

- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Fot. 3 Bystrzyca Stara, gm. Strzyżewice. Domniemane cmentarzisko kurhanowe (stan. AZP 81-80/21-3). Widok na nasypy kopców (fot. G. Mączka)

4. BYSTRZYCA STARA, gm. Strzyżewice

- *funkcja zabytku:* **domniemane cmentarzisko kurhanowe**

- *nr stanowiska AZP:* 81-80/20-2

- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków

- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

5. BYSTRZYCA STARA, gm. Strzyżewice

- *funkcja zabytku:* **domniemane cmentarzisko kurhanowe**

- *nr stanowiska AZP:* 81-80/22-4

- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków

- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zniszczone, znane tylko z kwerendy, nie zachowało formy terenowej

6. CHMIEL DRUGI, gm. Jabłonna

- *funkcja zabytku:* **domniemane cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP:* -
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek przeznaczony do ujęcia w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

7. CHMIEL DRUGI, gm. Jabłonna

- *funkcja zabytku:* **domniemane cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP:* -
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek przeznaczony do ujęcia w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

8. DRAGANY, gm. Wysokie

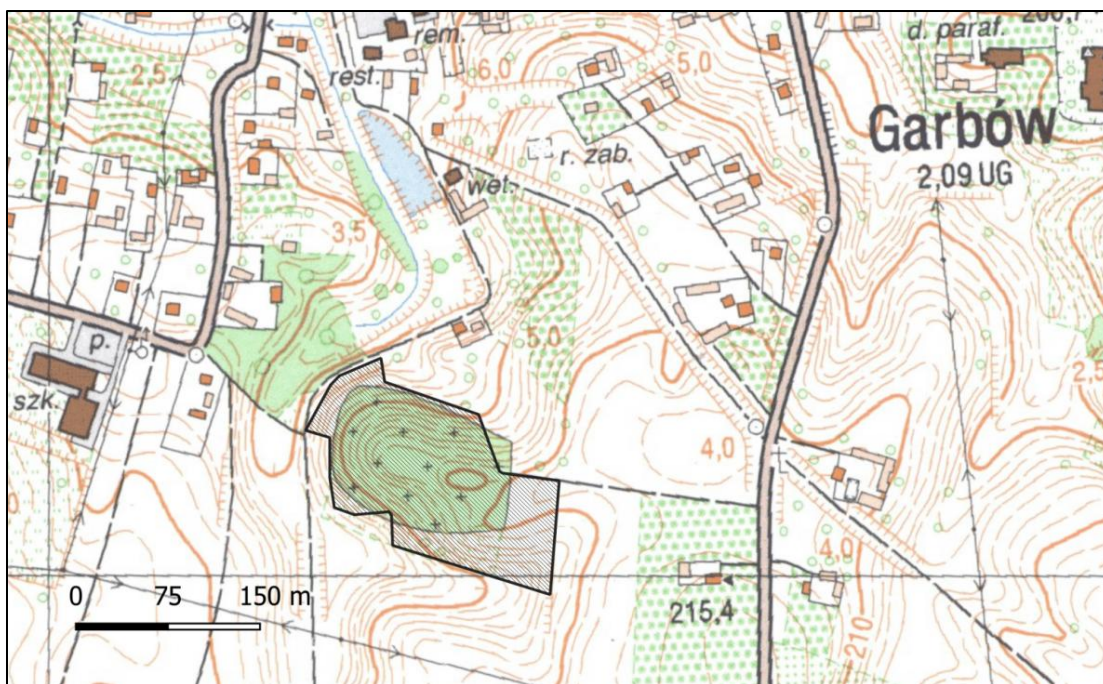
- *funkcja zabytku:* **domniemany kurhan**
- *nr stanowiska AZP:* 85-83/61-5
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

9. GARBÓW, gm. Garbów

- *funkcja zabytku:* **grodzisko wczesnośredniowieczne**
- *nr stanowiska AZP:* 75-79/12-2
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków woj. lubelskiego pod nr. **C/92**
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Fot. 4 Garbów. Grodzisko wczesnośredniowieczne. (stan. AZP: 75-79/12-2)
Widok na obiekt od strony N (fot. G. Mączka)

Ryc. 4 Garbów, bm. Loco. Grodzisko wczesnośredniowieczne. (stan. AZP 75-79/12-2). Obszar objęty ścisłą ochroną konserwatorską na tle mapy topograficznej.

10. GIEŁCZEW DOŁY, gm. Wysokie

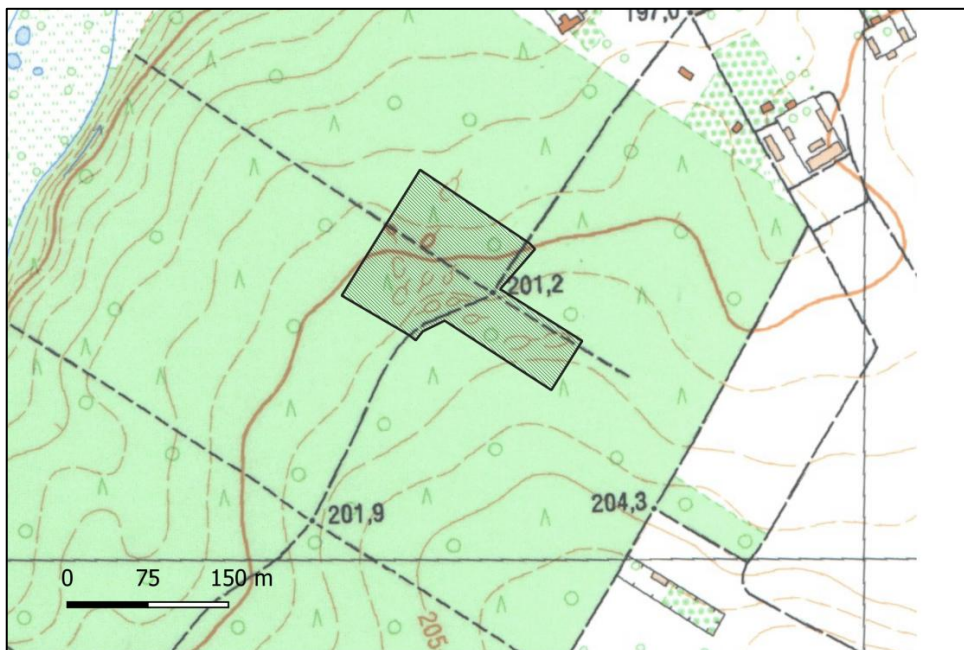
- *funkcja zabytku:* **domniemane cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP:* 83-83/49-11
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

11. KRĘŻNICA JARA, gm. Niedzwica Duża

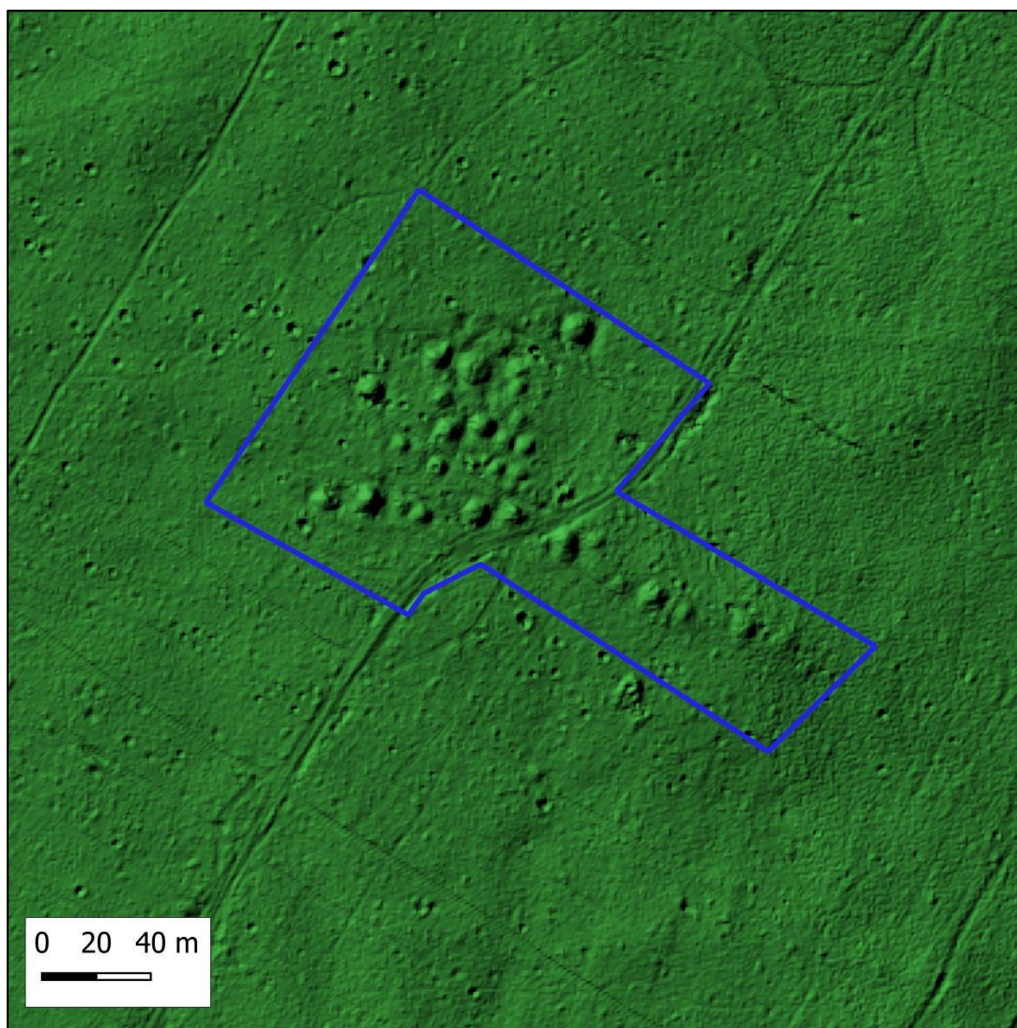
- *funkcja zabytku:* **cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP:* 80-80/1-24
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków woj. lubelskiego pod nr. **C/163**
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Fot. 5 Krężnica Jara, gm. Niedzwica Duża, Cmentarzysko kurhanowe z okresu wczesnego średniowiecza. (stan. AZP 80-80/1-24). Widok na wybrany nasyp kopca (fot. G. Mączka)

Ryc. 5 Krężnica Jara, gm. Niedzwica Duża (stan. AZP 80-80/1-24). Cmentarzysko kurhanowe z okresu wczesnego średniowiecza. Obszar objęty ścisłą ochroną konserwatorską.

Ryc. 6 Krężnica Jara, gm. Niedzwica Duża, Cmentarzysko kurhanowe z okresu wczesnego średniowiecza (stan. AZP 80-80/1-24) - na tle numerycznego modelu terenu (na podstawie danych z zasobów GUGIK)

12. KRĘŻNICA JARA, gm. Niedzwica Duża

- *funkcja zabytku*: **domniemany kurhan**

- *nr stanowiska AZP*:

- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek przeznaczony do ujęcia w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków

- *ocena stanu zachowania*: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

13. KRĘŻNICA OKRĄGŁA, gm. Bełżyce

- *funkcja zabytku*: **domniemane cmentarzysko kurhanowe**

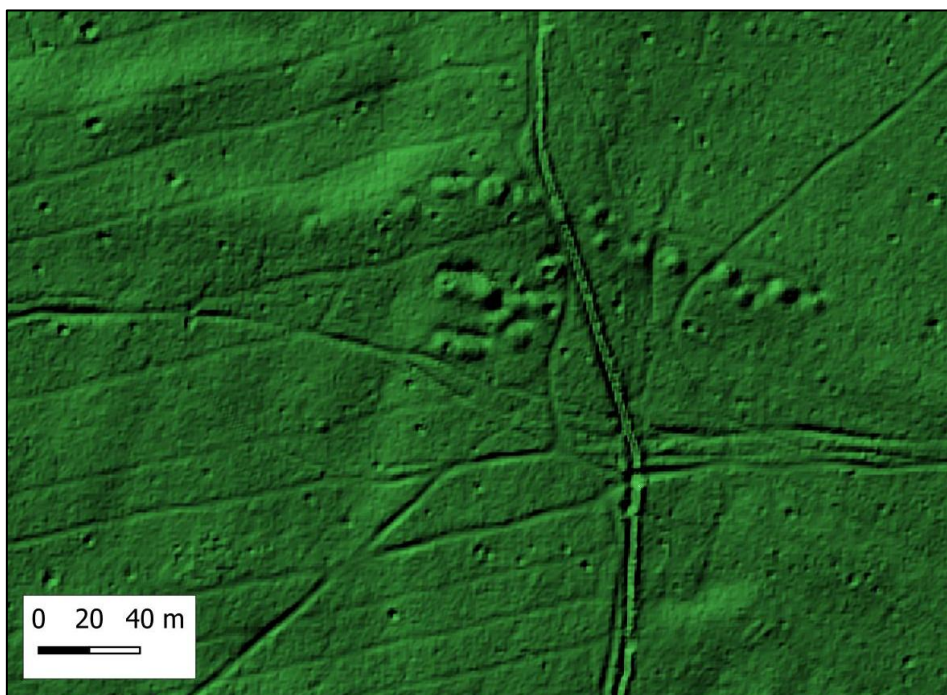
- *nr stanowiska AZP*: 79-78/14-9

- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków

- *ocena stanu zachowania*: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

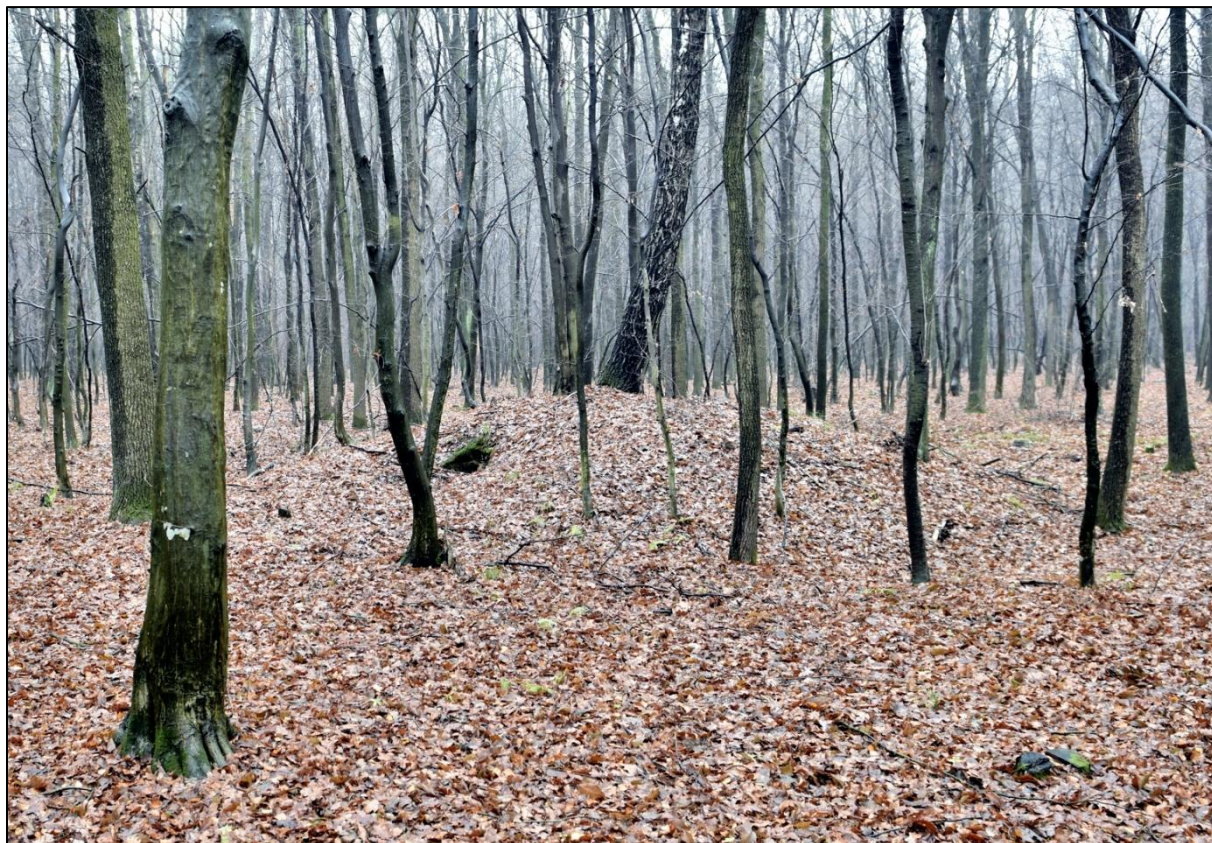
Fot. 6 Krężnica Okrągła, gm. Bełżyce. Domniemane cmentarzysko kurhanowe (stan. AZP 79-78/14-9). Widok na wybrane nasypy kopców (fot. G. Mączka)

Ryc. 7 Krężnica Okrągła, gm. Bełżyce. Domniemane cmentarzysko kurhanowe (stan. AZP 79-78/14-9) na tle numerycznego modelu terenu (na podstawie danych z zasobów GUGIK)

14. KRZCZONÓW SOŁTYSY, gm. Krzczonów

- *funkcja zabytku:* **domniemany kurhan**
- *nr stanowiska AZP:* 82-83/34-12
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Fot. 7 Krzczonów – Sołtysy, gm. Krzczonów. (stan AZP. 82-83/34-12). Widok na nasyp kopca. (fot. G. Mączka)

15. KRZCZONÓW SOŁTYSY, gm. Krzczonów

- *funkcja zabytku:* **domniemane cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP:* 82-83/33-11
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Fot. 8 Krzczonów – Sołtysy, gm. Krzczonów. (stan AZP 82-83/33-11). Domniemane cmentarzysko kurhanowe. Widok na wybrany nasyp kopca. (fot. G. Mączka)

16. KRZCZONÓW SOŁTYSY, gm. Krzczonów

- *funkcja zabytku:* **domniemane cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP:* 82-83/32-10
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

17. KRZCZONÓW SOŁTYSY, gm. Krzczonów

- *funkcja zabytku:* **domniemane cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP:* 82-83/29-9
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków woj. lubelskiego pod nr. **C/15**
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Fot. 9 Krzczonów – Sołtysy, gm. Krzczonów. (stan AZP 82-83/29-9). Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe. Widok ogólny na zabytek (fot. G. Mączka)

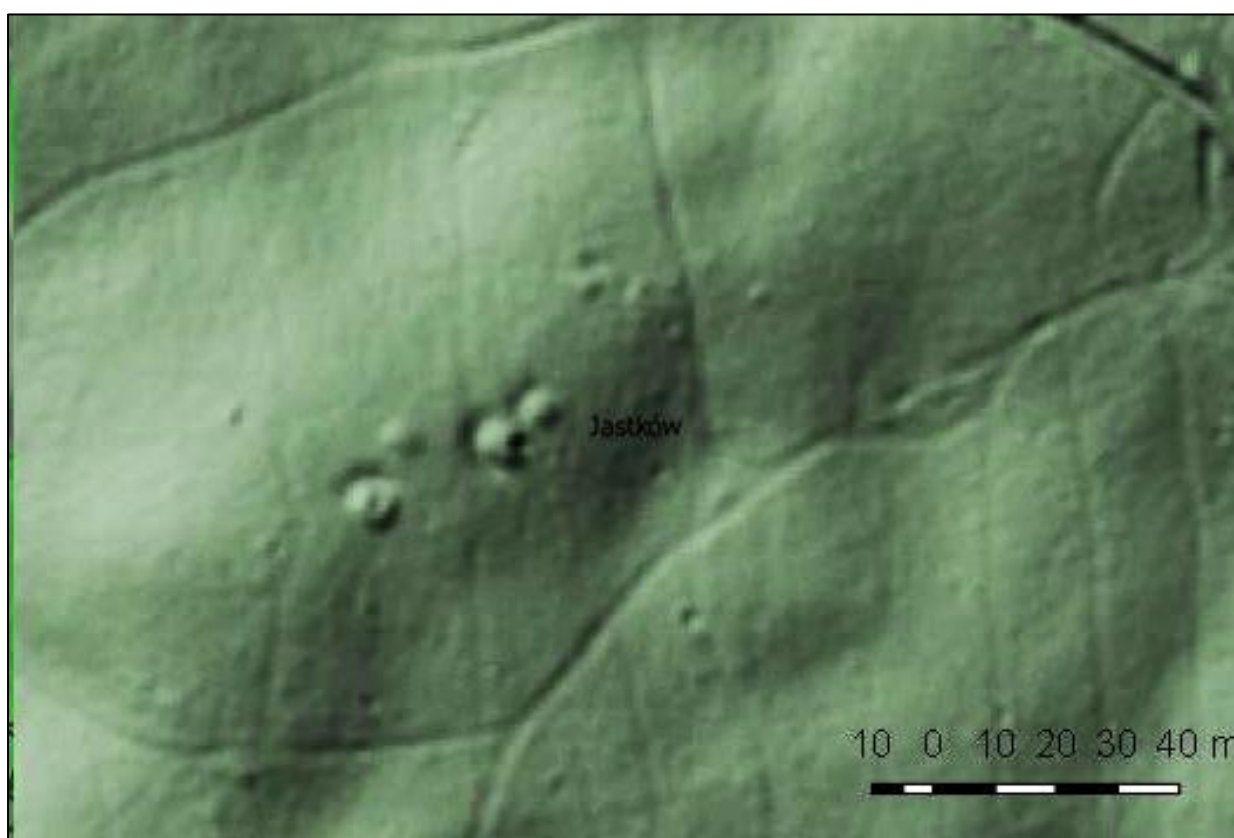
Ryc. 8 Krzczonów – Sołtysy, gm. Krzczonów. (stan AZP 82-83/29-9). Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe. Obszar objęty ścisłą ochroną konserwatorską na podkładzie mapy topograficznej

18. ŁUGÓW, gm. Jastków

- *funkcja zabytku:* **domniemany kurhan**
- *nr stanowiska AZP:* 76-79/37-3
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

19. ŁUGÓW, gm. Jastków

- *funkcja zabytku:* **domniemane cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP:* 76-79/36-2
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Ryc. 9. Ługów, gm. Jastków. Domniemane cmentarzysko kurhanowe (stan. AZP 76-79/36-2) na tle numerycznego modelu terenu (na podstawie danych z zasobów GUGIK)

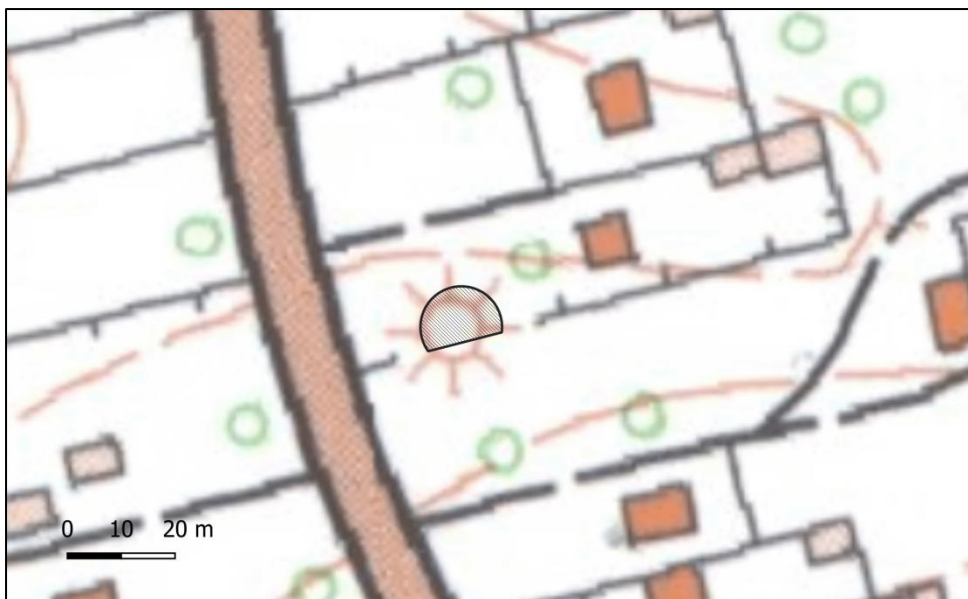
Fot. 10 Ługów, gm. Jastków. Domniemane cmentarzysko kurhanowe, (stan. AZP: 76-79/36-2). Widok ogólny na stanowisko kurhanowe (fot. G. Mączka)

20. MESZNO, gm. Garbów

- *funkcja zabytku:* **domniemany kurhan**
- *nr stanowiska AZP:* 74-79/52-14
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

21. MĘTÓW, gm. Głusk

- *funkcja zabytku:* **cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP:* 79-81/41-1
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków woj. lubelskiego pod nr. C/11
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko częściowo zniszczone i częściowo zachowało formę terenową

Ryc. 11 Mętów, gm. Głusk. (stan. AZP 79-81/41-1). Lokalizacja kurhanu. Obszar objęty ścisłą ochroną konserwatorską.

Fot. 11 Mętów, gm. Głusk. (stan. AZP 79-81/41-1). Widok na kurhan (fot. G. Mączka)

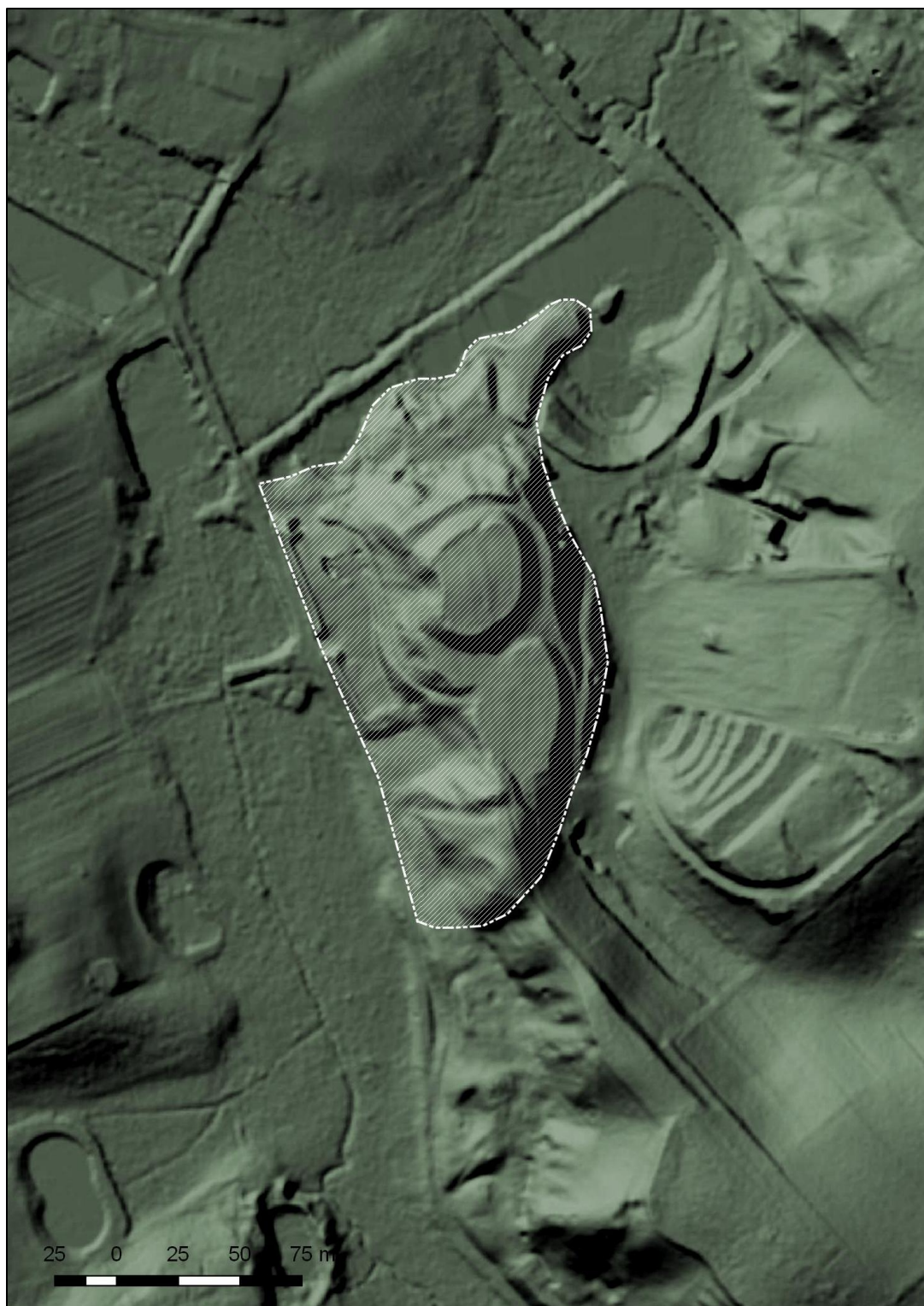
22. MOTYCZ, gm. Konopnica

- *funkcja zabytku*: **grodzisko wczesnośredniowieczne**

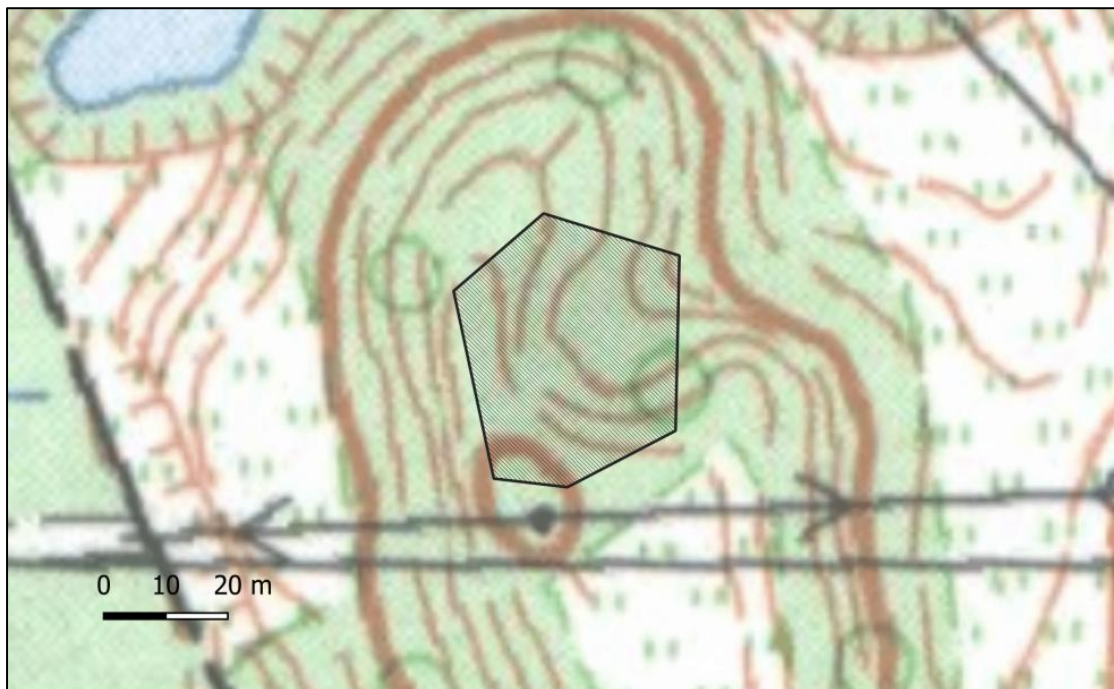
- *nr stanowiska AZP*: 77-80/1-2

- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków woj. lubelskiego pod nr. C/17

- *ocena stanu zachowania*: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Ryc. 12 Motycz, gm. Konopnica. Zespół grodowy, wczesnośredniowieczny. (stan. ZP 77-80/1-2) na tle numerycznego modelu terenu (na podstawie danych z zasobów GUGIK)

Ryc. 13 Motycz, gm. Konopnica. Grodzisko wczesnośredniowieczne. (stan. AZP 77-80/1-2). Obszar objęty ścisłą ochroną konserwatorską.

23. MOTYCZ LEŚNY, gm. Konopnica

- *funkcja zabytku*: domniemane cmentarzysko kurhanowe
- *nr stanowiska AZP*: 77-79/52-7
- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania*: stanowisko zniszczone, nie zachowało formy terenowej

24. NOWY GAJ, gm. Wojciechów

- *funkcja zabytku*: cmentarzysko kurhanowe
- *nr stanowiska AZP*: 77-78/9-1
- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania*: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Fot. 12 Nowy Gaj, gm. Wojciechów. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe (stan. AZP 77-78/9-1). Widok na wybrany nasyp kopca. (fot. G. Mączka)

25. RUDNIK, gm. Wólka

- *funkcja zabytku:* **mogiła kurhanowa**
- *nr stanowiska AZP:* 76-82/78-1
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko przebadane wykopaliskowo, nie zachowało formy terenowej

26. SŁUGOCIN, gm. Jastków

- *funkcja zabytku:* **mogiła kurhanowa**
- *nr stanowiska AZP:* 76-80/86-6
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko przebadane wykopaliskowo, nie zachowało formy terenowej

27. SŁUPECZNO, gm. Wysokie

- *funkcja zabytku:* **mogiła kurhanowa**
- *nr stanowiska AZP:* 85-83/15-4
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Fot. 13 Słupeczno, gm. Wysokie. (stan AZP 85-83/15-4). Widok na nasyp kopca. (fot. G. Mączka)

28. SNOBKÓW, gm. Jastków

- *funkcja zabytku*: **mogiła kurhanowa**
- *nr stanowiska AZP*: 76-81/126-18
- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania*: stanowisko przebadane wykopaliskowo, nie zachowało formy terenowej

29. STOLNIKOWIZNA, gm. Wysokie

- *funkcja zabytku*: **domniemane cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP*: 84-83/35-5
- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania*: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

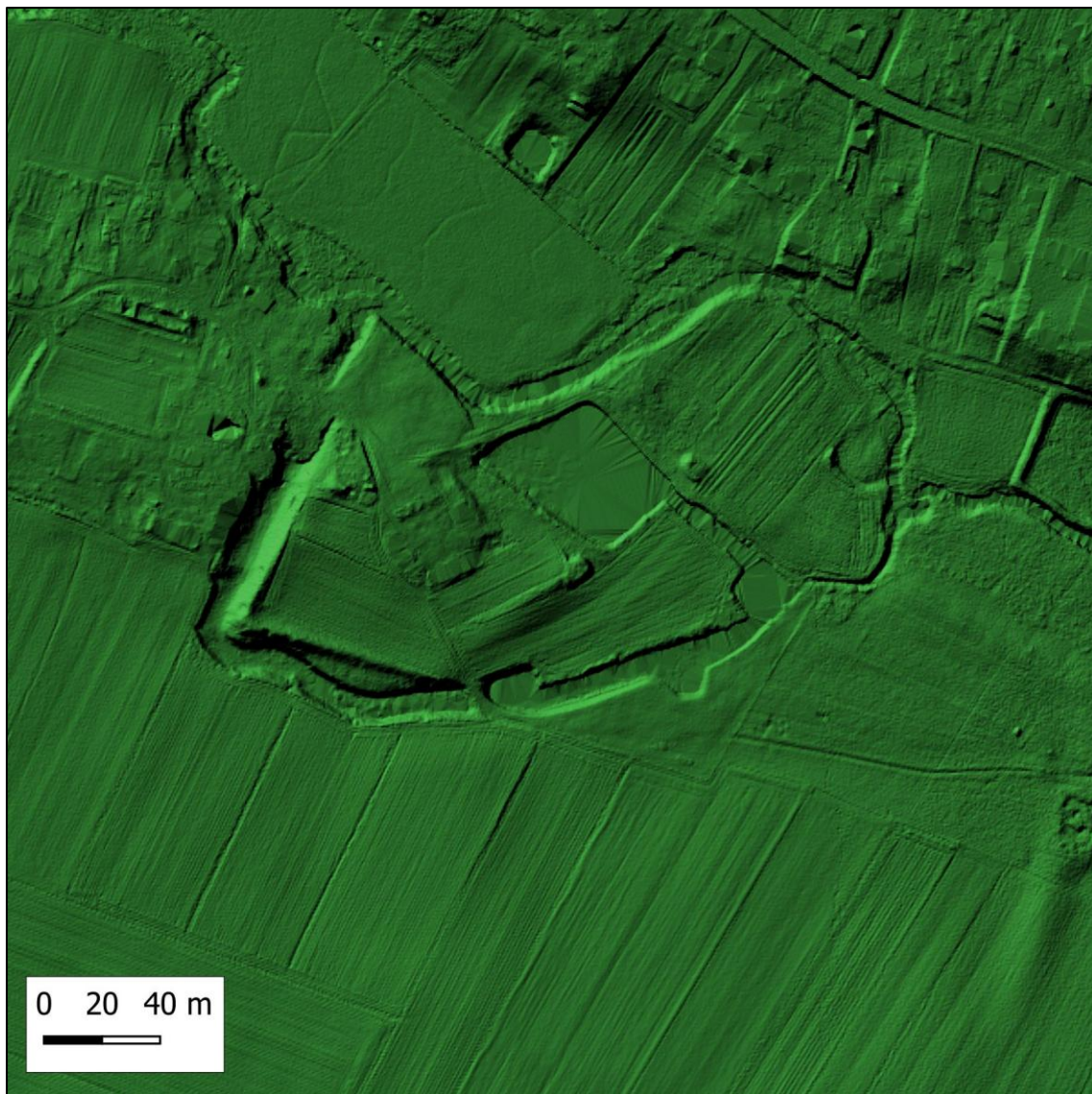
Fot. 14 Stolnikowizna, gm. Wysokie. Domniemane cmentarzysko kurhanowe, (stan. AZP 84-83/35-5). Widok na wybrany nasyp kopca. (fot. G. Mączka)

30. STOLNIKOWIZNA, gm. Wysokie

- *funkcja zabytku:* **domniemany kurhan**
- *nr stanowiska AZP:* 84-83/34-4
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

31. STRZESZKOWICE DUŻE, gm. Niedzwica Duża

- *funkcja zabytku:* **fortalicjum nowożytne (dwór obronny)**
- *nr stanowiska AZP:* 79-80/81-35
- *forma ochrony konserwatorskiej:* zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania:* stanowisko częściowo zniszczone i częściowo zachowało własną formę terenową

Ryc. 14 Strzeszkowice Duże, gm. Niedzwica Duża, fortalicjum (dwór obronny) z okresu nowożytnego (stan. AZP 79-80/81-35) na tle numerycznego modelu terenu (na podstawie danych z zasobów GUGIK)

32. ŚWIDNIK DUŻY, gm. Wólka

- *funkcja zabytku: domniemane cmentarzysko kurhanowe*
- *nr stanowiska AZP: 77-83/38-11*
- *forma ochrony konserwatorskiej: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków*
- *ocena stanu zachowania: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową*

33. WIERZCHOWISKA, gm. Bełżyce

- *funkcja zabytku: domniemany kurhan*
- *nr stanowiska AZP: 80-78/171-2*
- *forma ochrony konserwatorskiej: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków*
- *ocena stanu zachowania: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową*

34. WOJCIECHÓW, gm. Wojciechów

- *funkcja zabytku*: **fortalicjum średniowieczne**
- *nr stanowiska AZP*: 78-78/45-3
- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania*: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

Ryc. 15 Wojciechów, gm. loco. Fortalicjum średniowieczne (stan. AZP 78-78/45-3) na tle numerycznego modelu terenu (na podstawie danych z zasobów GUGIK)

35. ŻUKÓW, gm. Krzczonów

- *funkcja zabytku*: **domniemany kurhan**
- *nr stanowiska AZP*: 82-83/31-7

- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania*: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

36. ŻUKÓW, gm. Krzczonów

- *funkcja zabytku*: **domniemany kurhan**
- *nr stanowiska AZP*: 82-83/30-6
- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania*: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

37. ŻUKÓW, gm. Krzczonów

- *funkcja zabytku*: **cmentarzysko kurhanowe**
- *nr stanowiska AZP*: 82-83/8-3
- *forma ochrony konserwatorskiej*: zabytek ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
- *ocena stanu zachowania*: stanowisko zachowało własną formę krajobrazową

7.5. ZABYTKI O NAJWYŻSZYM ZNACZENIU DLA POWIATU LUBELSKIEGO

7.5.1. Gmina Bełżyce

Pośród zabudowy miejskiej wyróżnia się późnorenesansowy kościół parafialny pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła wybudowany w latach 1654-1695 z inicjatywy proboszcza Wojciecha Ościechowskiego i właściciela dóbr krężnickich Feliksa Szaniawskiego. Świątynia należy do wyjątkowej, nie tylko w regionie, grupy obiektów wzniesionych w stylu renesansu lubelskiego. Wyróżnikiem kościołów była jednowieżowa fasada, półkoliste zamknięcie prezbiterium oraz sklepienie kolebkowe z lunetami lub kolebkowo-krzyżowe, pokryte sztukaterią złożoną z figur geometrycznych, maszkaronów oraz uskrzydłonych główek aniołków. Późniejsze przebudowy częściowo zatarły pierwotną bryłę i wystrój, lecz nadal elementy renesansu lubelskiego są czytelne. Ważnym uzupełnieniem zespołu są obiekty wzniesione w 1857 r. tj. dzwonnica, kostnica i ogrodzenie z bramką oraz plebania z 1925 r. zaprojektowana B. Kelles-Krauzego

Wśród pozostałych cennych obiektów na terenie Gminy wyróżnia się dwór w Babinie wybudowany w 1907 r., a następnie przebudowany w I. 20 XX w. Wokół dworu zachował się park krajobrazowy, murowane budynki gospodarczych (spichlerz i czworak) oraz drewniany dom ogrodnika z I. 20 XX w. Warto również odnotować kamienny krzyż z 1664 r. wzniesiony w miejscu spotkań uczestników tzw. Rzeczypospolitej Babińskiej.

7.5.2. Gmina Borzechów

Najciekawszym i najbardziej wartościowym obiektem zabytkowym jest murowany dwór w Kłodnicy Dolnej, wybudowany na pocz. XIX w. dla Adam Ratyńskiego, prezesa Trybunału Cywilnego Lubelskiego. W 1847 r. z inicjatywy Wojciecha Piaseckiego dwór przebudowano w okazałą klasycystyczną siedzibę ziemiańską, wzbogaconą o zespół budynków folwarcznych oraz park w stylu angielskim. Niewątpliwie jeden z najciekawszych zespołów w regionie. Obecnie w posiadaniu prywatnym, po gruntownym remoncie, przeprowadzonym w ostatnich latach.

Drugim interesującym obiektem zabytkowym jest dwór w Łopienniku, wybudowany w 1882 r. dla Gustawa Kochanowskiego, otoczony parkiem krajobrazowym oraz licznymi budynkami gospodarczymi. Wyróżnikiem zespołu dworsko-parkowego jest jego stopień zachowanie z nielicznymi ubytkami.

7.5.3. Gmina Bychawa

Pośród obiektów o największym znaczeniu znajdujących na terenie Gminy wyróżnia się zespół kościoła parafialnego pw. Wszystkich Świętych w Bychawce Drugiej w skład, którego poza świątynią wchodzi murowana plebania z 1845, ogrodzenie kościoła z bramą, dwiema bramkami i czterema kapliczkami z pocz. XX w. Okazała budowla wzniesiona w l. 1779-1816, pierwotnie miała cechy architektury klasycystyczne, jednak po licznych przebudowach, z których najpoważniejsza miała miejsce w l. 1907-1913, zatraciła je na rzecz neobaroku. Drugim interesującym zespołem sakralnym jest zespół kościoła parafialnego pw. św. Jana Chrzciciela w Bychawie, w jego skład wchodzi świątynia, drewniana dzwonnica z 1862 r., murowana plebania i ogrodzenie z pocz. XX w. Kościół wybudowano w 1639 r. w stylu późnego renesansu, którego ślady po licznych przebudowach i remontach zostały częściowo zatarte.

Znaczące walory zabytkowe posiada drewniany dwór w Gałęzowie wzniesiony w dwóch etapach - część zachodnią powstała w poł. XVIII wieku., natomiast wschodnią dobudowano pod koniec XIX w. Dwór otoczony parkiem krajobrazowym z pocz. XIX w. należy do rzadkich przykładów klasycystycznej rezydencji ziemiańskiej wybudowanej z drewnianych bali. Po gruntownym remoncie przeprowadzonym w ostatnich latach zachowany jest w bardzo dobrym stanie

7.5.4. Gmina Garbów

Gmina Garbów należy do gmin wyjątkowo licznie nasyconych obiektami zabytkowymi o zróżnicowanej strukturze, związanych zarówno z fundacjami rodów magnackich (Czartoryscy) jak i średniozamożnej szlachty. Kilka z nich zasługuje na szczególne wyróżnienie m.in. zespół pałacowo-parkowy w Garbowie zaprojektowany w 1853 r. przez warszawskiego architekta Józefa Dietricha dla Jana Jezierskiego. Klasycystyczny pałac dobrze zachował się do dziś, natomiast otaczający go park w stylu angielskim, częściowo zatracił swój charakter z uwagi na odcięcie znacznego obszaru, związane ze zmianą przebiegu trasy S 17. Układ kompozycyjny założenia uzupełniają otaczające go stawy. Z murowanych budynków folwarcznych przetrwały spichlerz i obora, utrzymane w tym samym stylu co pałac oraz gorzelnia z 1916 r. i młyn motorowy. Ponadto w Garbowie należy odnotować neogotycki kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego, wybudowany wg projektu profesora Politechniki Warszawskiej Józefa Piusa Dziekońskiego. Świątynia, ukończona w 1912 r. jest jedną z największych na Lubelszczyźnie. W tym samym duchu wzniesiono plebanię i organistówkę. W wieży kościelnej zachował się późnogotycki dzwon z 1512 r.

Okazałą bryłę ma eklektyczny pałac w Przybysławicach, wybudowany na pocz. XX w. dla Bohdana Broniewskiego – dyrektora cukrowni „Garbów”, zachowany dnia dzisiejszego z niewielkimi zmianami. Otaczający go park ma stosunkowo dobrze czytelny układ alejek oraz liczne drzewa o pomnikowym charakterze. Z licznej zabudowy gospodarczej ocalał jedynie spichlerz połączony ze stajnią i wozownią.

Broniewski była również inicjatorem budowy zespołu budynków cukrowni „Garbów”, wzniesionej w latach 1907-1937 wg projektu warszawskich architektów - T. Wiśniowskiego i T. Kamińskiego. Wyjątkowość zespołu polega na kompleksowości obiektów wchodzących w jego skład, gdyż są to zarówno obiekty produkcyjne, domy pracowników jak i biurowe. Niemal wszystkie budynki noszą elementy stylowe charakterystyczne dla architektury I. 20. XX w., nawiązującej do tzw. „stylu narodowego”. Uzupełnieniem zespołu cukrowni jest zespół willowy w Zagrodach wybudowany także dla Broniewskiego wg. projektu arch. T. Zielińskiego. Dwukondygnacyjna willa poprzedzona portykiem, otoczona rozległym ogrodem należy do niewielu tak okazałych zespołów rezydencjonalnych na Lubelszczyźnie.

Wyjątkowy, nie tylko dla Gminy jest drewniany dwór w Leścach wzniesiony w 1853 r. dla Trzcińskich, w którym Laura z Suffczyńskich Trzcińska, w 4 ćw. XIX w. prowadziła salon literacko – patriotyczny. Dwór otoczony był parkiem krajobrazowym, założonym w XIX w.,

z którego przetrwały liczne okazy starodrzewu tj. lipy, jesiony i klony. Stopniowo niszczący dwór w 2007 r. został poddany gruntownym pracom rewaloryzacyjnym, dzięki czemu ocalał jako jedna z nielicznych drewnianych siedzib ziemiańskich o tak okazałej formie.

7.5.5. Gmina Głusk

Nieliczne zabytkowe obiekty znajdujące się na terenie Gminy z rzadka zachowały swą pierwotną formę. Wyjątkiem nie jest jedyny na terenie Gminy zespół dworsko-parkowy w Dominowie, powstały ok. 1885 r., rozbudowany w l. 1906 i 1911. Niestety po przebudowie z pocz. l. 60 XX w., dwór niemal całkowicie zatracił walory artystyczne, których pozostałością jest park krajobrazowy ze starodrzewem oraz neogotycka brama wjazdowa do zespołu.

7.5.6. Gmina Jabłonna

Pośród zabytków znajdujących się na terenie Gminy Jabłonna największą wartość zabytkową posiada późnoklasycystyczny zespół pałacowo-parkowy w Jabłonce obejmujący pałac, dom ogrodnika i park krajobrazowy. Poza pałacem zespół tworzą liczne murowane budynki gospodarcze: rządówka, dwa lamusy, obory, stajnia, czworak, chlewnia, gorzelnia, magazyn spirytusu. Pieczołowicie odrestaurowany przez prywatnych właścicieli zespół - tworzy unikalną w skali regionu rezydencję mieszkalną, powstałą w końcu XIX w. dla Bogdana Baczyńskiego, który zainicjował budowę, a zakończyli Vetterowie na pocz. XX w.

7.5.7. Gmina Jastków

Niewątpliwie największe znaczenie pośród zabytkowych obiektów znajdujących się na terenie gminy Jastków posiadają zespoły pałacowo-parkowe w Panieńszczyźnie i Snopkowie. Wyróżniają się: kompletnością założenia (reprezentacyjna siedziba właściciela, uzupełniona otaczającym ją parkiem krajobrazowym), znaczącymi walorami architektonicznymi pałaców (znany architekt, interesująco rozwiązana bryła i detal architektoniczny oraz wnętrza), malowniczością położenia (na wyniosłości terenu, w pobliżu cieku wodnego). Ponadto należy odnotować basztę w Dąbrowicy pozostałość zamku Firlejów, będącą świadectwem klasy artystycznej jednego z czołowych niegdyś zabytków epoki renesansu na Lubelszczyźnie, gniazdem najmożniejszego w owym czasie rodu, znanego z licznych fundacji świeckich i kościelnych. Swoistym dopełnieniem tej grupy obiektów jest cmentarz legionistów

w Jastkowie, upamiętniający ważne wydarzenie w dziejach historii Polski i rolę jaką w niej odegrały Legiony Polskie.

7.5.8. Gmina Konopnica

Znaczna część miejscowości położonych na obszarze Gminy posiada bardzo odległą genezę zapewne z racji znajdowania się w strefie wpływów znaczącego ośrodka, jakim od wczesnego średniowiecza był Lublin. Nie przełożyło się to jednak na stopień nasycenia zabytkowymi obiektami, które są reprezentowane skromnie zarówno w aspekcie liczbowym jak i artystycznym. Pośród budowli należy wyróżnić kościół parafialny w Konopnicy wzniesiony w 1906 r., egzemplifikacja świątyni w duchu neogotyku, wybudowanej przez lokalnych budowniczych oraz dwór w Motyczu powstały ok. 1912 r., przykład siedziby ziemiańskiej z pocz. XX w.

7.5.9. Gmina Krzczonów

Na terenie Gminy wyróżniają się dwa obiekty – kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Krzczonowie oraz dwór w Sobieskiej Woli. Krzczonowska świątynia wzniesiona w l. 1633-1653 pierwotnie miała cechy późnorenesansowych kościołów, jednak w l. 1685 i 1776 została poważnie zniszczona w trakcie pożarów. Odbudowy spowodowały daleko idące zmiany, w wyniku których zatraciła swe pierwotne cechy stylowe na rzecz późnobarokowych. Przeobrażeń dopełnił remont w 1876 r. interesującym dopełnieniem są powstałe w 1908 r. – dzwonnica, ogrodzenie z bramką i schodami, kostnica oraz plebania utrzymane w duchu neogotyku.

Wspomniany dwór w Sobieskiej Woli został wzniesiony w 1 poł. XIX w. dla Piotra i Reginy Stryjeńskich. Jego stosunkowo skromna bryła, z klasycyzującym detalem architektonicznym, nie wyróżnia się wartością artystyczną na tle okolicznych siedzib ziemiańskich. W tym przypadku mamy jednak do czynienia z niematerialną wartością jaką jest posiadanie od poł. XV w. Sobieskiej Woli (uprzednio zwanej Gałęzowską Wolą) w rękach rodziny przyszłego króla Jana III Sobieskiego. Na przełomie XVI/XVII w. Sobiescy wznieśli tu okazały dwór otoczony parkiem, z regularnym układem kwaterowym. Dwór obecnie nie istnieje, zachowały się natomiast relikty parku.

7.5.10. Gmina Niemce

Niewątpliwie największe znaczenie pośród zabytkowych obiektów znajdujących się na terenie Gminy posiadają kościoły w Dysie i Krasieninie. Świątynia pw. św. Jana Chrzciciela w Dysie wybudowana w 2 poł. XVI w., po przebudowie z udziałem Jana Wolffa (?) uzyskała cechy typowe dla obiektów określanych jako „renesans lubelski”. Wyjątkowość kościołów wzniesionych w tym stylu polegała na połączeniu pewnych elementów architektury i wystroju z miejscem występowania, w tym przypadku Lubelszczyzną. Ich wyróżnikiem była jedna wieża w fasadzie, półkoliste zamknięcie prezbiterium oraz sklepienie kolebkowe z lunetami lub kolebkowo-krzyżowe, pokryte sztukaterią złożoną z figur geometrycznych, listew oraz rozetami, maszkaronami i uskrzydłonymi główkami aniołków. Kościół pw. Narodzenia NMP w Krasieninie, także jest łączony z grupą „renesansu lubelskiego”, jednak pewne cechy zatracił w wyniku późniejszych przebudów. W drugiej grupie – obiektów architektury rezydencjonalnej wyróżniają się dwa zespoły dworsko parkowe: w Jakubowicach Konińskich i Krasieninie. Pierwszy z nich powstał ok. 1420 r., dwukrotnie przebudowany - w duchu baroku (XVIII w.) oraz klasycyzmu (XIX w.), zachował pewne elementy średniowiecznej siedziby szlacheckiej, co niewątpliwie stanowi wyróżnik pośród tego typu architektury na Lubelszczyźnie. Drugim cennym obiektem jest zespół dworsko-parkowy w Krasieninie, o którego wartości stanowi nie tyle klasycystyczny dwór o interesującej i czystej bryle, co jego powiązania przestrzenne z centrum miejscowości - alejami obsadzonymi kasztanowcami, o długości kilku kilometrów. Tego typu rozwiązanie jest reliktem sieci dróg w dawnej ordynacji kozłowieckiej. Podobne rozwiązania znajdujemy wzdłuż dróg do Pólka, Nasutowa, Stoczka i Dysa, jednak bez tak dobrze zachowanej siedziby właściciela.

7.5.11. Gmina Niedzwica Duża

Wśród nielicznych zabytkowych obiektów na terenie Gminy wyjątkową wartością wyróżnia się zespół kościoła paraf. w Niedzwicy Kościelnej. Murowana świątynia powstała w l. 1797-1801 wg. projektu Chrystiana Aignera, wybitnego architekta doby klasycyzmu, fundacji podkomorzego lubelskiego T. Dłuskiego. Pomimo, iż kościół został poważnie uszkodzony podczas I wojny światowej, to jego pieczołowita odbudowa zdecydowały o nie utraceniu wartości artystycznej. i kompletność. Warto także podkreślić kompletność

zachowania całości, gdyż na terenie Lubelszczyzny niemal nie odnotowuje się zespołów kościelnych z tego okresu tak zachowanych w pełni.

7.5.12. Gmina Strzyżewice

Na terenie Gminy stosunkowo licznie zachowały się ziemiańskie siedziby, wśród których wyróżnić należy pałac w Osmolicach i dwór w Piotrowicach. Okazały klasycystyczny pałac osmoliccki został wybudowany z inicjatywy senatora Franciszka Grabowskiego w 1831 r. zapewne z wykorzystaniem elementów dawnego XV-wiecznego dworu obronnego przypisywanego Mikołajowi z Prawiednik, sędziemu lubelskiemu. Niezwykle ważnym elementem zespołu jest park, zaprojektowany na pocz. XX w. przez Stanisława Celichowskiego, jednego z najlepszych ogrodników tego okresu.

Drugim ważnym obiektem jest murowany dwór w Piotrowicach wybudowany ok. 1858 r. dla Jana i Jadwigi Tarnowskich. Początkowo była to niewielka budowla, rozbudowana w l. 20 XX w. przez Witolda Łosia w nietypowy sposób. Do istniejącego budynku dobudowano długi wąski korpus, ustawiony prostopadle do dworu Tarnowskich, dzięki czemu powstał układ oparty na literze L, z reprezentacyjnym skrzydłem. Dwór zachował pierwotną bryłę oraz dekorację elewacji. Wartość artystyczną dworu uzupełnia wartość historyczna jaką jest związek Piotrowic z Kajetanem Koźmianem, poetą, historykiem i działaczem politycznym z przełomu XVIII/XIX w., osoba bardzo związana z regionem.

7.5.13. Gmina Wólka

Pośród wyróżniających się wartością zabytkową obiektów na terenie gminy Wólka należy wskazać barokowy kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii w Bystrzycy wzniesiony w l. 1709-1721, z fundacji Jakuba Żmudzkiego, kanonika lubelskiego. Rozbudowa świątyni w 1888 r. przez księdza Jana A. Wadowskiego, zatarła nieco jej pierwotną bryłę, ale zachowało się późnobarokowe prezbiterium, część nawy, a ponadto dwa drewniane, późnogotyckie portale: z prezbiterium do zakrystii i do skarbczyka, z pocz. XVI w., zapewne przeniesione z starszego kościoła drewnianego, który stał w tym miejscu. Drugim wyróżniającym się obiektem sakralnym jest późnobarokowy kościół p.w. św. Barbary w Łuszczowie wybudowany w l. 1724-1741, z fundacji Józefa Potockiego oraz Seweryna Rzewuskiego wojewody wołyńskiego. Świątynia reprezentuje typ budowli o niewielkich gabarytach, z skromną deklaracją architektoniczną, z bogatym wystrojem wnętrza

i wyposażeniem z epoki. Trzecim znaczącym obiektem jest klasycystyczny pałac Rojowskich z 1791 r., wniesiony na miejscu XVI-wiecznego obronnego dworu, po którym zachowały się podziemia. Niestety po przebudowie z 1976 r. związanej z dostosowaniem do potrzeb Ośrodka Szkolno-Wychowawczego zatracił wystrój wnętrza, ale zachowała się jego bryła oraz architektoniczna dekoracja elewacji.

7.5.14. Gmina Wojciechów

Najcenniejszym obiektem na terenie gminy Wojciechów jest murowany dwór Jana Pileckiego z 1527 r. w kształcie piętrowego czworoboku z zewnętrzną klatką schodową. Siedziba szlachecka w postaci wieży była popularnym rozwiązaniem w XV w., szybko jednak okazało się, że tego typu budowla jest mało reprezentacyjna, a rozwój broni palnej osłabił walory jej obronności, stąd sukcesywne odchodzenie od tego typu rozwiązań na rzecz dworów w formie parterowych budynków z wysokim dachem. Wartość dworu-wieży w Wojciechowie bierze się przede wszystkim z zachowania w niemal niezmienionych kształcie bryły (pomimo pewnej ingerencji w trakcie prac restauracyjnych prowadzonych wg. projektu J. Koszycz – Witkiewicza) oraz sporadyczności występowania nie tylko na terenie Lubelszczyzny, ale i kraju.

7.5.15. Gmina Wysokie

Nielicznie występujące na terenie Gminy obiekty zabytkowe, poza kościołem w Wysokiem, nie posiadają wyróżniającej się wartości. Wspomniany neogotycki kościół pw. św. Michała Archanioła, wybudowano w l. 1905-08, wg projektu Józefa Piusa Dziekońskiego, jednego z głównych przedstawicieli historyzmu w architekturze polskiej. Dziekoński był autorem 66 projektów wzniesionych na terenie Polski, z czego 10 na Lubelszczyźnie. Jego projekty, wyróżniające się jednorodnością i konsekwencją stylową, tworzyły charakterystyczną grupę neogotyckich świątyń z wysokimi wieżami, będącymi dominantą w krajobrazie miejscowości, w których powstały. Ponadto na wyróżnienie zasługuje wybudowany w 1932 r., polskokatolicki kościół pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Maciejowie Starym, z uwagi na nieliczne zachowanie świątyń tego wyznania sprzed 1939 r.

7.5.16. Gmina Zakrzew

Gmina Zakrzew jest nasycona obiektami o wartości zabytkowej w stosunkowo niewielkim stopniu. Pośród nich wyróżnia się kościół w Targowisku pw. św. Tomasza z Canterbury z 1746 r., gruntownie wyremontowany w l. 1923-30. O wartości obiektu nie decyduje skromna, niewyróżniająca się bryła, ale przynależność do nielicznej grupy drewnianych późnobarokowych świątyń, które zachowały się w niemal niezmienionej formie od czasu powstania. Warto także wskazać cmentarz wojenny w Tarnawce, na którym pochowano ok. 25 tys. żołnierzy poległych pod Giełczwią, jednej z największych bitew na terenie Lubelszczyzny podczas I wojny światowej.

7.6. Promocja dziedzictwa kulturowego w powiecie lubelskim

Jedynie w kilku gminach na terenie powiatu lubelskiego prowadzona jest promocja dziedzictwa kulturowego na szerszą skalę. Zwykle wiąże się z tym funkcjonowanie niewielkiego muzeum związanego z lokalnymi postaciami lub wydarzeniami. Uproszczoną formą tego typu działalności są izby pamięci. W znacznej części gmin promocja dziedzictwa kulturowego jest powiązana z działalnością gminnych ośrodków kultury lub kół gospodyń wiejskich.

W Bełżycach funkcjonuje Miejski Dom Kultury, prowadzący szeroko rozumianą aktywność kulturalną (teatr, zespoły śpiewacze i taneczne). Z inicjatywy bełżyckich strażaków powstała Izba Pożarnictwa Ochotniczej Straży Pożarnej w Bełżycach, gdzie zebrano kilkaset eksponatów związanych z działalnością tutejszej OSP. Ponadto należy odnotować Prywatne Muzeum Historii Bełżyc, prowadzone przez Józefa Kotłowskiego, który w swoim garażu zebrał ponad 100 eksponatów związanych z historią miasta i okolic.

W Bychawie działalność typu muzealnego prowadzona jest w Izbie Regionalnej, gdzie zgromadzono dawne, ręcznie wykonane sprzęty domowego użytku i wyposażenia wiejskich chat, wyroby ceramiczne, plecionkarskie, tkackie, stolarskie, naczynia kuchenne, ozdoby oraz sprzęty związane z uprawą roli i prowadzeniem gospodarstwa chłopskiego. Ponadto wydawana jest gazeta *Głos Ziemi Bychawskiej*

Na terenie Gminy Jastków nadal na etapie planowania jest utworzenie w dawnej hydroforni zespołu pałacowo-parkowego Izby Pamięci bitwy pod Jastkowem oraz Legionów Polskich, które to przedsięwzięcie zaproponowano w Gminnym Programie Rewitalizacji przyjętym w 2017 r.

W Garbowie bardzo prężnie działa Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Garbowskiej, z inicjatywy którego działa Multimedialna Izba Tradycji powstała w ramach grantu Kraina wokół Lublina, skupiająca część gmin sąsiadujących z Lublinem.

Od 2011 r. istnieje w Borzechowie Stowarzyszenie Centrum Artystyczne "Teatr w Remizie", liczące 33 członków. Siedzibą Stowarzyszenia jest remiza OSP w Łączkach - Pawłótku. Ponadto wydawana jest *Gazeta Borzechowska*,

W Wojciechowie w ramach Gminnego Ośrodka Kultury działa Muzeum Kowalstwa oraz Wojciechowskiego Muzeum Regionalnego umieszczone w XVI wiecznej Wieży Ariańskiej. Muzeum kowalstwa posiada ponad 1000 eksponatów sztuki kowalskiej lustrujących wysiłek twórczy poszczególnych kowali, cechy warsztatowe i zdobnicze. Znajdujące się tamże Muzeum Regionalne to przede wszystkim eksponaty związane z mieszkańcami Wojciechowa i okolic, ubiorem zwyczajami i historią.

W pozostałych gminach: Głusk, Jabłonna, Konopnica, Krzczonów, Niemce, Niedrzwica Duża, Strzyżewice, Wólka, Wysokie, Zakrzew działają podstawowe instytucje typu - gminny ośrodek kultury, biblioteka lub świetlica.

8. DIAGNOZA STANU ISTNIEJĄCEGO I POTENCJAŁU POWIATU LUBELSKIEGO W ZAKRESIE OPIEKI I OCHRONY ZABYTEKÓW. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Niniejszy Program ma na celu określenie stanu zabytków oraz zdefiniowanie możliwości i obowiązków prawnych, dzięki którym powiat lubelski dba o własne dziedzictwo kulturowe. Dokładna ocena służy wskazaniu aktualnej pozycji i perspektyw oraz najlepszej strategii postępowania w zakresie opieki i ochrony zabytków. Jedną z podstawowych metod analizy strategicznej wykorzystywanej przy opracowaniu diagnozy jest analiza SWOT, mająca na celu sklasyfikowanie czynników wewnętrznych i zewnętrznych wpływających na opiekę i ochronę zabytków na terenie powiatu lubelskiego.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
– Zróżnicowany krajobraz kulturowy. – Znaczna liczba czytelnych historycznych układów przestrzennych nasyconych obiektami zabytkowymi. – Duża liczba cennych obiektów architektonicznych i budowlanych. – Akcentowanie rozwoju turystyki z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych powiatu – Zabytki będące dowodem zarówno polskości jak i wielokulturowości. – Bogaty zasób ruchomych dzieł sztuki zgromadzonych w obiektach sakralnych oraz w muzeach. – Zachowane dziedzictwo niematerialne kultywowane przez społeczności i przekazywane jako tradycja. – Korzystne warunki rozwoju turystyki weekendowej oraz turystyki rowerowej duża liczba szlaków rowerowych. – Regionaliści zainteresowani badaniem dziedzictwa kulturowego regionu. – Publikacje dotyczące historii i dziedzictwa kulturowego regionu – Wzrost działań podejmowanych przez jednostki samorządu terytorialnego w zakresie opieki nad zabytkami. – Wzrost zaangażowania społecznego w opiekę nad zabytkami. – Wiele cennych i chronionych przyrodniczo obszarów o znaczeniu ponad regionalnym	– Przekształcenia w obrębie układów urbanistycznych historycznych miast i miasteczek i wprowadzanie nowej, nieodpowiedniej zabudowy. – Ograniczony zakres edukacji na temat ochrony dziedzictwa kulturowego. – Nierespektowanie prawa w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego. – Zawite przepisy i wysokie koszty związane z ochroną i opieką nad zabytkami, zniechęcające osoby prywatne do inwestowania w obiekty zabytkowe – Nieuregulowany stan prawno-własnościowy części obiektów zabytkowych. – Zły stan techniczny części obiektów zabytkowych. – Brak wystarczających nakładów na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami i środków finansowych pozostających w gestii LWKZ, co przekłada się na brak skutecznych sposobów egzekwowania właściwej ochrony i konserwacji zabytkowych obiektów. – Wciąż niedostateczny rozwój przemysłów kultury w powiecie. – Nieopracowanie przez część gmin GPOnZ.

SZANSE	ZAGROŻENIA
– Możliwość dofinansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych oraz historycznych przestrzeni ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowe, samorządowe, środki UE i in. – Kontynuacja działań w zakresie ochrony, poprawy stanu i wykorzystania zabytkowych obiektów i miejsc, konsekwentnie realizowana w ramach programu rewitalizacji. – Wdrożenie systemowego monitoringu – stanu zabytków, zagrożeń oraz działań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. – Wzrost świadomości roli i znaczenia dziedzictwa kulturowego wśród społeczności lokalnej dzięki wprowadzaniu odpowiednich działań promocyjnych i edukacyjnych. – Wzrost świadomości postrzegania dziedzictwa jako produktu turystycznego oraz umiejętne jego wykorzystanie. – Konsekwentne budowanie marki powiatu lubelskiego jako obszaru o wyjątkowych walorach zabytkowych. – Rozwój turystyki dzięki wykorzystaniu walorów zabytkowych i krajobrazowych oraz poprzez interesującą ofertę kulturalną kierowaną do różnych grup odbiorców. – Kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o zagospodarowanie obiektów zabytkowych. – Publiczne dyskusje w zakresie rewitalizacji zabytkowych obiektów i obszarów. – Poszerzanie spectrum współpracowników i instytucji wspierających prezentację i promocję, np. poprzez tworzenie sieciowych produktów turystycznych. – Szansa na podniesienie jakości przestrzeni publicznych poprzez wykorzystanie narzędzi ochrony krajobrazu (m.in. tzw. ustawy krajobrazowej). – Dostęp do dobrych praktyk i wymiany doświadczeń - współpraca międzyregionalna i międzynarodowa w zakresie ochrony zabytków oraz rewitalizacji.	– Zagrożenie nadmierną komercjalizacją zabytków bez równoczesnego zachowania ich charakteru. – Wykonywanie prac konserwatorskich i remontowych bez poszanowania substancji zabytkowej - rozbudowy, przebudowy, przekształcenia negatywnie wpływające na autentyzm zabytków, spowodowane niską świadomością społeczną oraz nieprzestrzeganiem prawa. – Degradacja zabytków przez przypadkowe działania inwestycyjne, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne. – Postrzeganie obiektu zabytkowego wyłącznie przez pryzmat gospodarczego wykorzystania lub przeciwnie – jedynie jako zasobu historycznego. – Zagospodarowywanie zabytkowych obiektów i historycznych przestrzeni w sposób powodujący utratę ich charakteru i wartości. – Relatywizm doktryny konserwatorskiej. – Dominacja kryterium ceny oraz terminu wykonania w przetargach na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zabytków, generujące zagrożenie obniżenia jakości prac. – Niska świadomość społeczna w kwestii ekonomicznego znaczenia harmonijnie ukształtowanego krajobrazu. – Tworzenie strategii i dokumentów w zakresie ochrony zabytków bez wprowadzania mechanizmów ich efektywnego wdrażania. – Słabe wykorzystanie partycypacyjnego modelu zarządzania dziedzictwem – Podejmowanie decyzji dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego bez udziału interesariuszy, aktywnie działających organizacji pozarządowych – Wywoływanie konfliktu między ochroną dziedzictwa kulturowego a współczesnymi procesami urbanistycznymi. – Klęski żywiołowe i zdarzenia losowe.

9. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

9.1. Cele i zadania programu na lata 2025-2028

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Lubelskiego na lata 2025-2028 jest dokumentem strategicznym wytyczającym kierunki i zasady polityki ochrony dziedzictwa kulturowego. Dokument ten jest niesprzeczny z omówionymi powyżej dokumentami strategicznymi szczebla krajowego i wojewódzkiego. Jako dokument tematycznie specjalizowany poszerza, doprecyzowuje i uzupełnia strategię działania w sektorze ochrony dziedzictwa kulturowego, sygnalizowaną w dokumentach o szerszym zakresie problemowym.

Kierunki działań i zadania określone w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Lubelskiego na lata 2025-2028, wynikają z kilku zasadniczych kwestii:

- ustawowo określonych celów, jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami (ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 87, ust. 2);
- wyznaczonych kierunków polityki krajowej oraz regionalnej (przyjętej przez Samorząd Województwa Lubelskiego);
- dokumentów uchwalonych przez samorząd powiatowy;
- wniosków wynikających z analizy SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego;
- analiz i ocen zasobu dziedzictwa kulturowego powiatu i jego stanu zachowania

Wskazane zadania nie stanowią zamkniętego zbioru. W czteroletnim okresie realizacji PPOnZ mogą one podlegać pewnej weryfikacji i modyfikacji, uwzględniającej aktualną sytuację lub pojawiające się nowe uwarunkowania, problemy czy zagrożenia.

9.1.1. Cel priorytetowy programu

Celem priorytetowym programu jest podjęcie działań zmierzających do poprawy stanu zachowania zabytków będących własnością Powiatu Lubelskiego. Stan zachowania poszczególnych obiektów jest zróżnicowany. Zespół pałacowo-parkowy w Bystrzycy jest obecnie opuszczony, trwają prace nad koncepcją nowej formy zagospodarowania. Pozostałe zespoły rezydencjonalne (Osmolice Pierwsze, Matczyn, Wola Gałęzowska i Przybysławice) oraz towarzyszące im parki są zachowane w dobrym stanie. Podobna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do dawnego szpitala w Bychawie. Natomiast budynek w Kłodnicy Dolnej nie jest obiektem zabytkowym, gdyż powstał w I. 70 XX w., a ochronie konserwatorskiej podlega

z racji usytuowania na terenie d. zespołu dworsko-parkowego. wpisanego do rejestru zabytków

Poważne zastrzeżenia budzi jedynie stan zachowania opuszczonego drewnianego młyna w Osmolicach Pierwszych (Żabiej Woli), który stopniowo popada w ruinę. Wskazane jest podjęcie jak najszybciej działań konserwatorskich pozwalających na uratowanie obiektu i znalezieniu mu nowej funkcji.

Powiat Lubelski jest właścicielem następujących zabytków, w tym wpisanych do rejestru:

L.p	Położenie	Działka nr	Obiekt	Jednostka organizacyjna
1.	Bystrzyca gm. Wólka	1132/4	spichlerz, pałac, park	Obiekty są opuszczone trwają prace koncepcyjne nad ich nową funkcją
2	Osmolice Pierwsze gm. Strzyżewice	1125/4	młyn	Zespół Szkół Roln. Centrum Kształcenia Zawodowego w Pszczulej Woli - opuszczony
3.	Osmolice Pierwsze gm. Strzyżewice	1138/18	pałac, park, aleja lipowa	Zespół Szkół Roln. Centrum Kształcenia Zawodowego w Pszczulej Woli
4.	Matczyn, gm. Bełżyce	318/3	pałac, park	Dom Pomocy Społecznej
5.	Wola Gałęzowska, gm. Bychawa	539/3, 537/2, 385/1, 537/7, 537/9, 537/10, 539/2, 538/1	park wraz z aleją dojazdową do zabudowań podworskich	Dom Dziecka Wola Gałęzowska
6.	Przybysławice gm. Garbów	239	park (uksztaltowanie terenu z drzewostanem), ogrodzenie z bramą wjazdową, dom mieszk.	Dom Dziecka „Nowy Dom”
7.	Kłodnica Dolna gm. Borzechów	231/2	budynek (współczesny) usytuowany w strefie wpisu do rej. zabytków	SPZOZ Nr 1 Bełżyce – użytkowanie – przychodnia zdrowia
8.	Bychawa	680/17	budynek – stary szpital – objęty konserwatorską ochroną w mpzp	SPZOZ Bychawa oraz Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna użytkowanie

W ramach realizacji zadań związanych z obiektami należącymi do Powiatu Lubelskiego władze powiatu w okresie 2021-2024 podjęły działania zmierzające do zahamowania procesu degradacji zabytków nieruchomych, nieruchomości zabytków archeologicznych i zabytków ruchomych oraz poprawy ich stanu zachowania m.in. poprzez realizację zadania pod nazwą „Zabezpieczenie zabytkowego spichlerza” na terenie Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego w Bystrzycy. Koszt prac wyniósł **408 521,16 zł**. Zakres prac obejmował wykonanie robót budowlanych w tym w szczególności: roboty przygotowawcze – karczowanie krzaków, oczyszczanie pobliskiego terenu, roboty ziemne, zabezpieczenie – podstemplowanie ścian, zbrojenie konstrukcji żelbetowych, prace związane z wykonaniem elementów betonowych, obróbki blacharskie – wykonanie daszków zabezpieczających mur oraz inne prace związane z branżą budowlaną.

Ponadto na terenie Zespołu Szkół Rolniczych Centrum Kształcenia Zawodowego w Pszczelnej Woli prowadzone były prace związane z utrzymaniem terenów zielonych oraz wykonywano niezbędne prace konserwatorskie przy Dworku Rohlandów.

9.1.2. Cele operacyjne i podejmowane w ich ramach działania oraz zasady oceny realizacji Programu.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Lubelskiego na lata 2025-2028 odnosi się do wszystkich celów sformułowanych dla programów opieki w art. 87.2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. poz. 1292, z 2024 r., z późn. zmianami), poszerzając zakres tematyczny, zgodnie ze specyfiką dziedzictwa kulturowego powiatu. W związku z tym ustawowe cele programu będą polegały na:

- 1) włączeniu problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianiu uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowaniu procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowaniu poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

5) podejmowaniu działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

6) określeniu warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7) podejmowaniu przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

8) Wspieranie inicjatyw podejmowanych przez Gminy jak i stowarzyszenia, związanych rewaloryzacją cmentarzy z okresu I wojny światowej.

W ramach programu wytyczone zostały dwa cele operacyjne podejmowanych działań:

1. wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego powiatu lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu, zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego,

2. promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu lubelskiego.

Wskazane zostały kierunki działań i zadania, zgrupowane tematycznie, w sposób odpowiadający strukturze realizacyjnej niniejszego programu. Konstrukcja ta służy prezentacji strategii działania.

Podejmowane działania mają służyć zarówno bezpośredniej poprawie stanu zabytków, położonych na terenie powiatu lubelskiego, w tym zabytków będących własnością powiatu lubelskiego (jest to cel priorytetowy programu), jak i pośrednio wzmocnieniu potencjału gospodarczego otoczenia zabytków (np. zakłada się stymulowanie ruchu turystycznego poprzez działania promocyjne), co powinno przełożyć się na korzyści ekonomiczne pozwalające ich właścicielom zadbać o należyty stan tych obiektów.

Tabela: Kierunki działań, zadania, sposób weryfikacji zadań

CEL OPERACYJNY I: Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego powiatu lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno–gospodarczego regionu		
Ochrona zabytków nieruchomych, nieruchomych zabytków archeologicznych, zabytków ruchomych oraz opieka nad zabytkami powiatu lubelskiego		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Zahamowanie procesu degradacji zabytków nieruchomych, nieruchomych, archeologicznych i zabytków ruchomych oraz poprawa ich stanu zachowania	Monitoring stanu zachowania zabytków będących własnością powiatu lubelskiego (w tym coroczny przegląd stanu technicznego obiektów).	Liczba przeprowadzonych oględzin, wysokość poniesionych środków na przeglądy.
	Dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków będących własnością pow. lubelskiego: opracowywanie (zlecenie) dokumentacji projektowych, realizacja prac.	Liczba opracowanych (zleconych) dokumentacji projektowych, wysokość poniesionych środków na wykonane prace.
	Poprawa stanu zachowania zabytków niebędących własnością pow. lubelskiego – udzielenie dotacji na prace przy zabytkach nieruchomych i ruchomych	Wysokość udzielonych dotacji/ zgodna z uchwałami Rady Powiatu Lubelskiego
	Współpracy z LWKZ, polegająca na powiadamianiu o przypadkach niszczenia zabytków pod ochroną konserwatorską, niebędących własnością powiatu.	Liczba powiadomień.
	Oznakowanie, w uzgodnieniu z LWKZ, zabytków wpisanych do rejestru Znakem Błękitnej Tarczy – w oparciu o art. 12 ustawy o OZiOZ z 2003 r.	Liczba umieszczonych Znaków Błękitnej Tarczy.
	Szkolenie pracowników samorządu terytorialnego, właścicieli i posiadaczy zabytków w zakresie zasad ochrony i opieki nad zabytkami, pozyskiwania środków finansowych oraz nadzoru inwestorskiego prac przy zabytkach.	Liczba przeprowadzonych szkoleń, ilość osób biorących udział, ilość osób przeprowadzających szkolenie, wydatkowana kwota.

Rozszerzenie zasobu materialnego dziedzictwa kulturowego powiatu podlegającego ochronie z mocy prawa	Bieżąca aktualizacja bazy danych obejmującej wykaz zabytków ujętych w gminnych ewidencjach zabytków na obszarze powiatu.	Liczba założonych gminnych ewidencji zabytków (GEZ), liczba przeprowadzonych aktualizacji bazy danych w oparciu o nowozałożone GEZ
	Uwzględnienie postulatów ochrony dziedzictwa kulturowego i walorów przyrodniczych w treści dokumentów strategicznych powiatu.	Liczba opracowanych dokumentów strategicznych powiatu, ilość opracowanych dokumentów strategicznych powiatu w których uwzględniono postulaty ochrony dziedzictwa kulturowego i walorów przyrodniczych.
	Okresowa aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Liczba dokumentów.
Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu lubelskiego		
Rozszerzenie zasobu i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu	Aktywne działania w kierunku starań o umieszczenie wybranych elementów dziedzictwa niematerialnego na Krajowej Liście Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.	Liczba złożonych wniosków.
	Wspomaganie aktywności regionalnej mającej na celu uświadomienie wagi niematerialnego dziedzictwa kultury dla zachowania tożsamości oraz prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne, poprzez tworzenie różnych programów edukacyjnych umożliwiających przekazywania przez twórców ludowych swej wiedzy, umiejętności i doświadczeń zawodowych młodemu pokoleniu.	Liczba inicjatyw, rodzaj udzielonego wsparcia (merytoryczne, finansowe), kwota wsparcia finansowego.

	Propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności poprzez kultywujące je wydarzenia.	Liczba współorganizowanych wydarzeń, wydatkowana kwota.
CEL OPERACYJNY II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu lubelskiego		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu	Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu na stronie internetowej powiatu lubelskiego	Liczba postów zamieszczonych na stronie internetowej, ilość odsłon
	Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu.	Liczba wydanych publikacji /folderów/przewodników, wydatkowana kwota
	Umieszczanie tablic zawierających historię obiektu na zabytkach wpisanych do rejestru zabytków oraz zabytkach niewpisanych do rejestru zabytków.	Liczba umieszczonych tablic, wydatkowana kwota
	Nagłaśnianie, promowanie, informowanie lokalnej społeczności o odkryciach archeologicznych w celu kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa archeologicznego.	Liczba odkryć archeologicznych, sposób przekazywania informacji
	Organizacja konkursu na dydaktyczną trasę promującą historię i zabytki powiatu	Liczba konkursów, biorące w nich udział podmioty, wydatkowana kwota
	Promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia, jako istotnych działań promujących dziedzictwo kulturowe i walory przyrodnicze powiatu.	Formy promocji, wydatkowana kwota
	Propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności poprzez kultywujące je wydarzenia.	Liczba zorganizowanych /współorganizowanych wydarzeń, wydatkowana kwota.

Podniesienie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego	Szkolenie skierowane do pracowników ośrodków kultury w zakresie zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu.	Liczba osób szkolonych, ilość odbytych szkoleń, zakres szkoleń, wydatkowana kwota
	Aktywizacja mieszkańców (w tym młodzieży szkolnej) w zakresie podejmowania społecznych prac porządkowych przy zabytkach i w ich otoczeniu, mająca na celu przede wszystkim uświadomienie wartości lokalnego dziedzictwa.	Liczba przeprowadzonych działań.
	Włączanie się i promowanie kampanii związanych z dziedzictwem kulturowym (m.in. Europejskie Dni Dziedzictwa	Liczba uczestników podejmowanych działań

10. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zakłada się, że zadania określone w niniejszym programie będą wykonywane za pomocą:

a) instrumentów prawnych wynikających, m.in. z następujących aktów prawnych:

- ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. poz. 1292, z 2024 r., z późn. zmianami), ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2024 poz. 1130, z późn. zm.), ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - prawo budowlane (Dz. U. z 2024 r. poz. 725 z późn. zm.), ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2024 poz. 1491, z późn. zm.), ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. 2024 poz. 104, 1907), ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. 2024 r., poz. 1145 z późn. zmianami), ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r., poz. 54 z późn. zmianami), ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2024 poz. 1478 z późn. zmianami), ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 2024 poz. 87, z późn. zmianami).

- Obwieszczenia Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dn. 20 listopada 2020 w sprawie ujednolicenia prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 poz. 56). We wspomnianym Obwieszczeniu wprowadzono nowy wzór karty adresowej Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ) oraz szczegółowo została omówiona forma jej sporządzania oraz tryb włączania i wyłączenia z GEZ. Zmiany przedstawiono w § 14, 15, 17 i 18.

- opinii i decyzji wydawanych przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,

b) instrumentów koordynacji – uwzględnienie gminnych ewidencji zabytków i gminnych programów opieki nad zabytkami powiatu lubelskiego, współpraca z gminami z terenu powiatu lubelskiego (Bełżyce, Bychawa, Borzechów, Garbów, Głusk, Jabłonna, Jastków, Konopnica, Krzczonów, Niedzwica Duża, Niemce, Strzyżewice, Wojciechów, Wólka, Wysokie, Zakrzew), właścicielami zabytków, organizacjami pozarządowymi, instytucjami oraz innymi podmiotami działającymi w obszarze ochrony zabytków,

- c) instrumentów społecznych – działania edukacyjne i promocyjne, zwiększające wsparcie społeczne dla realizacji działań zawartych w programie, współdziałanie z organizacjami społecznymi w obszarze edukacji i promocji,
- d) instrumentów kontrolnych – monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, aktualizacja bazy danych zasobów dziedzictwa kulturowego, sporządzanie sprawozdań z realizacji programu,
- e) instrumentów finansowych m.in. – ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. 2024 poz. 1176, z późn. zm.), ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach (Dz.U. 2025 poz. 707, z późn. zm.), ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn (Dz.U. 2024 poz. 1837), a także uchwała Rady Powiatu Lubelskiego w sprawie określenia zasad i trybu udzielania dotacji z budżetu powiatu lubelskiego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU

Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania

System finansowania ochrony zabytków w Polsce tworzą rozwiązania prawne zawarte w kilku aktach prawnych. W najszerszym zakresie zasady finansowania zabytków reguluje *ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Zgodnie z prawem opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza. Opieka ta polega m.in. na zapewnieniu warunków do: prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim. Finansowanie tych działań także jest obowiązkiem podmiotu posiadającego tytuł prawny do zabytku (niezależnie czy jest to podmiot prywatny, wyznaniowy, samorządowy – czy państwowy). Wsparciem w realizacji tych zadań mogą być środki publiczne przekazywane w formie dotacji celowej, udzielanej na wniosek właściciela zabytku, użytkownika lub osób przez nie upoważnionych. Ustawa o ochronie zabytków określa zasady udzielania dotacji przez ministra i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Oprócz wyszczególnienia działań przy zabytku, na które dotacja może być udzielona, przyjęto zasadę, że dotacja może być przyznana w wysokości do 50%

nakładów koniecznych na wykonanie prac. Wyższe dofinansowanie, udzielane nawet do 100% koniecznych nakładów możliwe jest w następujących sytuacjach: jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia prac złożonych pod względem technologicznym oraz, jeżeli stan zachowania zabytku, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacje udzielane przez ministra i wojewódzkich konserwatorów zabytków mogą być udzielane na szereg działań przy zabytkowych obiektach wpisanych do rejestru zabytków, niezbędnych dla zachowania i poprawy stanu technicznego oraz substancji zabytkowej obiektu. Do najważniejszych prac i działań należą: techniczne i konserwatorskie ekspertyzy, konserwatorskie lub architektoniczne badania i dokumentacje, opracowania programów prac konserwatorskich i restauratorskich, projekty budowlane, zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku, stabilizacja konstrukcyjna części składowych zabytku lub ich częściowe odtworzenie, odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności; uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej, zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Od 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy *ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, na których podstawie utworzony został Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków, jako państwowy fundusz celowy. Głównymi wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są administracyjne kary pieniężne nakładane w wypadkach, które dotychczas stanowiły wykroczenia. Są to środki z administracyjnych kar, które nakładane mogą być w ściśle określonych przypadkach. Karom pieniężnym podlegać mogą osoby, które bez pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora zabytków) wykonują np.: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, roboty budowlane w otoczeniu zabytku; prowadzą badania konserwatorskie archeologiczne lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru. Kara pieniężna może być również nałożona za niewykonywanie zaleceń pokontrolnych. Kary pieniężne, nakładane są przez organy ochrony zabytków. Wpływami do Funduszu mogą też być nawiązki zasądzone przez

sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Przed nowelizacją ustawy, grzywny za popełnienie wykroczenia trafiały do ogólnego budżetu państwa. Obecnie dysponentem nowo utworzonego Funduszu jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Środki, które zostaną zgromadzone na koncie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków mają być w pierwszej kolejności przeznaczane na ratowanie zabytków zagrożonych, zniszczonych lub uszkodzonych.

Dotacje na działania przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą być udzielane przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego (gminy, powiaty województwa) na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym. Zadania związane z realizacją zadań opieki nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury”
www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” –
www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz wymiany kulturalnej” –
www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące Rządowego Funduszu Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych <https://www.bgk.pl/polski-lad/>
- Informacje dotyczące programów operacyjnych Interreg
<https://www.ewt.gov.pl/strony/o-programach/programy-interreg-2021-2027/prace-nad-programami-interreg-2021-2027/>
- Informacje dotyczące programów operacyjnych, w szczególności Programu Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027
<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/fundusze-dla-regionow/>
- Informacje dotyczące wspólnej polityki Rolnej WPR 2021-2027 –
<https://ksow.pl/programy/wpr-2021-2027>

- Informacje dotyczące programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS) – <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/fers/>
- Informacje dotyczące programu operacyjnego Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS) <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/feniks>
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – www.funduszngo.pl
- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym www.partnerstwopublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php
- Inne np. pozaunijne źródła:
 - Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego www.eog.gov.pl

12. Literatura i źródła internetowe

www.site.belzyce.pl, www.bychawa.pl, www.borzechow.eu, www.garbow.pl, www.glusk.pl,
www.jablonna.lubelskie.pl, www.jastkow.pl, www.konopnica.eu, www.krzczonow.pl,
www.niemce.pl, www.niedrzwicaduza.pl, www.stryzewice.lubelskipl, www.wojciechow.pl,
www.wolka.pl, www.wysokie.pl, www.zakrzew-lubelskie.pl

<http://www.parki.org.pl/>

<http://www.slownik.ihpan.edu.pl/>

http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/

www.polskiezabytki.pl

Bełżyce 1417-1997, red. Stanisław Jadczak, Lublin 1997.

Ćwik W., Reder J., Lubelszczyzna, dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz. Lublin 1977

Czerepińska J., Studium wartości kulturowych województwa lubelskiego, Lublin 1993, mps w pos. WOUZ Lublin

Katalog zabytków Sztuki w Polsce, T. VIII, województwo lubelskie

z. 1. Pow. bełżycki, opr. zbiorowe, r. 1960

z. 4. Pow. bychawski, opr. zbiorowe, r. 1960

z. 10. Pow. lubelski, opr., r. Brykowski i inni, r. 1967

Studium wartości kulturowych Gminy Borzechów, Lublin 1997, mps w pos. WOUZ Lublin

Studium wartości kulturowych Gminy Bychawa, Lublin 1998, mps w pos. WOUZ Lublin

Studium wartości kulturowych Gminy Garbów, Lublin 1998, mps w pos. WOUZ Lublin

Studium wartości kulturowych Gminy Głusk, Lublin 1997, mps w pos. WOUZ Lublin

Studium wartości kulturowych Gminy Konopnica, Lublin 1999, mps w pos. WOUZ Lublin

Studium wartości kulturowych Gminy Wojciechów, Lublin 2000, mps w pos. WOUZ Lublin